

บทที่ ๒

แนวคิด พัฒนาการและหลักการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัว ตามแนวพระพุทธศาสนา

ในบทนี้จะได้กล่าวถึงหัวข้อที่มีความสำคัญ ๖ หัวข้อ คือ ๑) แนวคิดเกี่ยวกับครอบครัว ๒) พัฒนาการการสร้างครอบครัว ๓) หลักการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวตามแนวพุทธศาสนา ๔) กรณีตัวอย่างครอบครัวในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๕) ผลของการนำหลักการเสริมสร้างความมั่นคงในครอบครัวมาปรับใช้สาระสำคัญของบทนี้คือ การอธิบายให้เห็นถึงความหมายของแนวคิดเกี่ยวกับครอบครัว ร่องรอยพัฒนาการการสร้างครอบครัวตลอดจนบริบทต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง การสร้างครอบครัวให้มีความมั่นคงมีหลักการอย่างไรพร้อมกรณีศึกษาครอบครัวตัวอย่างเพื่อให้เห็นผลทั้งในเชิงรูปธรรมและนามธรรมที่เกี่ยวข้องกับสมาชิกในครอบครัวและสังคมนั้นเป็นอย่างไร โดยรายละเอียดมีดังนี้

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับครอบครัว

๒.๑.๑ ความหมายของครอบครัว

สำหรับแนวคิดเรื่องครอบครัวในทัศนะทั่วไปนี้พบว่า ไม่ว่าจะเป็นสังคมอดีตอย่างเช่น สมัยพุทธกาล หรือสังคมปัจจุบัน หรือต่อไปอีกในอนาคตทุกสังคมต่างก็ให้ความสำคัญทั้งนี้เพราะ “สังคมที่เป็นกลุ่มครอบครัวทุกคนจะต้องผ่าน ถึงคนที่พ่อแม่ทิ้งขว้างมีคนอื่นเอามาเลี้ยงไว้ก็ได้ เชื่อว่ารอดชีวิตมาได้ในครอบครัวของผู้อุปถัมภ์ ผู้ปกครองบุญธรรมที่เลี้ยงดูมา”^๑ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ครอบครัวมีความสำคัญต่อมนุษย์ซึ่งเป็นสัตว์สังคม ดังที่ได้มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายของคำว่า “ครอบครัว” ไว้ ดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ. ศ. ๒๕๒๕ ได้ให้ความหมายถึงสถาบันทางสังคมที่ประกอบด้วยสามีภรรยาและบุตร เป็นต้น^๒

ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ได้ให้ความหมายคำว่า “ครอบครัว” ว่า (๑) การสมรส หมายถึง การหมั้น เจือนไขแห่งการสมรส ความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยา ททรัพย์สินระหว่างสามีภรรยา ความเป็นโสดของการสมรส การสิ้นสุดแห่งการสมรส (๒) บิดามารดากับบุตร หมายถึง บิดามารดา สิทธิและหน้าที่ของบิดามารดา และบุตร ความปกครองบุตร บุตรธรรม และ(๓) ค่าอุปการะเลี้ยงดู หมายถึง การเรียกค่าอุปการะเลี้ยงดู การลดเพิ่มค่าอุปการะเลี้ยงดู ค่าอุปการะเลี้ยงดูบุตรบุตร การสละ การโอน สิทธิที่จะได้รับค่าอุปการะเลี้ยงดู^๓

^๑พิทยา สายหู, กลไกของสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๗.

^๒ราชบัณฑิต, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ. ศ. ๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพฯ : บริษัทอักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๑๖๗.

^๓ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ พิชัย นิลทองคำ, ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ ๑-๖ อาญาข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : มปป., ๒๕๔๓), หน้า ๔๓๗-๕๑๖.

ดร. ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์ ได้ให้ความหมายของครอบครัว ไว้ว่า ในแง่ชีววิทยา ครอบครัว หมายถึง กลุ่มคนที่เกี่ยวพันกันโดยทางสายโลหิต ในแง่กฎหมาย ครอบครัวคือบุคคลที่มีสายสัมพันธ์ในทางกฎหมาย โดยการสมรสมีบุตรหรือบุตรบุญธรรม ในแง่เศรษฐกิจ ครอบครัว คือ กลุ่มคนที่ใช้จ่ายร่วมกัน จากเงินงบประมาณ ในทางสังคม ครอบครัวอาจเป็นกลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันภายในบ้านเดียวกัน อาจเกี่ยวหรือไม่เกี่ยวพันในทางสายโลหิตหรือในทางกฎหมาย ครอบครัวเช่นนี้มีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า “ครัวเรือน” ครอบครัวเดียวกันอาจจะไม่อยู่ร่วมหลังคาเรือนเดียวกันได้ แต่ทุกคนในครอบครัวมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ในบทบาทสามีภรรยา มีบิดามารดากับบุตร พี่กับน้อง มีความรักกัน เอาใจใส่กัน มีจิตใจผูกพันกันเช่นนี้ เป็นต้น^๔

สุวิมล แซ่อึ้ง ได้ให้ความหมายคำว่า “ครอบครัว” หมายถึง กลุ่มบุคคลที่มารวมกันโดยสายโลหิต หรือโดยการรับเลี้ยงดู (เป็นบุตรบุญธรรม) มีการต่อตั้งเป็นครอบครัว มีความสัมพันธ์ต่อกันในฐานะที่เป็นสามีภรรยา เป็นบิดา มารดา เป็นบุตร เป็นพี่น้อง โดยการรับวัฒนธรรมเดิม และมาจากการสร้างสรรค์วัฒนธรรมใหม่เพิ่มเติมก็ได้^๕

วศิน อินทสระ ได้ให้ความหมายของครอบครัวไว้ว่า ครอบครัวคือหน่วยย่อยที่สุดในสังคม เมื่อหลายครอบครัวมารวมกันเป็นสถาบันครอบครัวที่มีความเข้มแข็ง สามัคคี ประองดองกัน สังคมโดยรวม และรัฐหรือประเทศชาติก็ย่อมเข้มแข็ง สามัคคี และประองดองกันด้วยเช่นกัน ครอบครัวจึงเป็นรากฐานที่สำคัญของสังคมและของรัฐหรือประเทศชาติ เปรียบเหมือนต้นไม้ที่มีรากมั่นคง แข็งแรง ในทางตรงข้าม หากครอบครัวไม่ดี มีแต่ปัญหาความขัดแย้งและความรุนแรง ก็เปรียบเสมือนต้นไม้ที่มีรากเน่า แม้จะบำรุงรดน้ำสักเท่าใด ก็ไม่อาจเจริญเติบโตงอกงามต่อไปได้อีก^๖

นายแพทย์เกษม ตันติผลาชีวะ ได้ให้ความหมายของครอบครัวว่า ครอบครัวเป็นสถาบันทางสังคมที่เล็กที่สุด ประกอบด้วยคนตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปมาอยู่ร่วมกัน โดยมีความผูกพันกันอย่างใกล้ชิดทางสายเลือด ทางการทำงาน ทางอารมณ์ และมีการเอื้ออาทรเลี้ยงดูกัน ความสัมพันธ์ของครอบครัวคือตัวบ่งชี้สุขภาพจิตและชีวิตของคน อีกทั้งการดำเนินชีวิตของคนจะเป็นในทางทิศใด มีความพึงพอใจในชีวิตหรือไม่ และทำตนให้เป็นประโยชน์แก่สังคมเพียงใด ขึ้นอยู่กับเจตคติของพ่อแม่ หรือคนในครอบครัวที่เลี้ยงดูมา ความอบอุ่นในครอบครัวมีความจำเป็นสำหรับชีวิตทุกคน แม้ในบั้นปลายของชีวิตคนเรายังต้องการความอบอุ่นจากครอบครัว และเมื่อวาระสุดท้ายของชีวิตมาถึงก็จะจากโลกนี้ไปโดยปราศจากความกังวล เมื่อได้อยู่ในความดูแลของครอบครัวที่เป็นสุข^๗

สรุปได้ว่าครอบครัว หมายถึง กลุ่มบุคคลที่มีความสัมพันธ์กันและมีพร้อมทั้งบิดา มารดา บุตรหรือบุตรบุญธรรม โดยมีที่มาหลากหลาย ได้แก่ มาจากสายสัมพันธ์ทางสายเลือด

^๔ดร.ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์, **ความสัมพันธ์ในครอบครัว**, (กรุงเทพฯ : วัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๑๙), หน้า ๔.

^๕สุวิมล แซ่อึ้ง, “ความสัมพันธ์ระหว่างความรุนแรงในครอบครัวกับการกระทำผิดของเด็กและเยาวชน : ศึกษาเฉพาะกรณีศูนย์ฝึกและอบรมเด็กและเยาวชนชายบ้านกรุณา.” **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (การบริหารงานยุติธรรม)**. (คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๔๗, หน้า ๖.

^๖วศิน อินทสระ, **ชีวิตกับครอบครัว**, (กรุงเทพฯ : โอ.เอส. พรีนติ้ง เฮาส์, ๒๕๔๗), หน้า ๘.

^๗นายแพทย์เกษม ตันติผลาชีวะ, “การพัฒนาครอบครัว”, **คณะกรรมการการด้านครอบครัว สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี**, หน้า ๒๐๙.

โดยตรง หรือมาจากเงื่อนไขทางด้านกฎหมาย อาทิ การรับบุตรบุญธรรมมาเป็นสมาชิกในครอบครัว หรือมาจากเงื่อนไขทางสังคม โดยเป็นกลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันภายในบ้านเดียวกัน อาจเกี่ยวพันหรือไม่เกี่ยวพันในทางสายโลหิตหรือในทางกฎหมาย ซึ่งต่างก็มีความผูกพันในฐานะที่เป็นสามีภรรยาและบุตร หรือเป็นพี่น้องกัน ทั้งนี้อาจจะอยู่หลังคาเดียวกันหรือไม่อยู่ร่วมหลังคาเดียวกันแต่สมาชิกในครอบครัวต่างมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน โดยครอบครัวจะมีความเข้มแข็งหรือไม่ขึ้นอยู่กับสมาชิกทุกคนในครอบครัวเป็นสำคัญ

๒.๑.๒ บทบาทความสำคัญของครอบครัว

ดร.ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์^๔ ได้อธิบายถึงบทบาทสำคัญของครอบครัว ๒ นัย คือ (๑) บทบาทความสำคัญหลักและ (๒) บทบาทความสำคัญรอง ดังนี้

๑) บทบาทความสำคัญหลักของครอบครัว

(๑.๑) การให้กำเนิดแก่สมาชิก ซึ่งเป็นหน้าที่โดยตรงของคู่สมรสที่ต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามธรรมเนียมปฏิบัติและกฎหมาย เพราะเด็กที่เกิดมานั้นจะมีสถานภาพ สิทธิและเสรีภาพของการเป็นบุตรโดยสมบูรณ์หรือไม่ขึ้นอยู่กับผู้ให้กำเนิดและผู้ให้ชีวิต ซึ่งจะมีผลต่อบุตรและสังคมในระยะยาวต่อไป

(๑.๒) การเลี้ยงดูเด็ก มิใช่ว่าใครจะปฏิบัติอย่างก็ได้แต่สังคมได้มีกฎเกณฑ์ตายตัวว่าบิดามารดาต้องเลี้ยงดูบุตร ส่วนรายละเอียดการเลี้ยงดูบุตรนั้น สังคมแต่ละสังคมย่อมวางหลักเกณฑ์และแบบแผนให้คนปฏิบัติตาม คนที่เลี้ยงดูบุตรไม่ถูกต้องตามแบบแผนที่สังคมวางไว้อาจได้รับการติเตียนหรือการลงโทษจากสังคมอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ถ้าใครละเมิดหลักเบื้องต้น คือ ไม่ยอมรับเลี้ยงดูบุตรของตนเลย สังคมก็มักลงโทษในอัตราที่หนักพอสมควร ซึ่งรวมไปถึงการให้ความรักแก่บุตร

(๑.๓) การอบรมสั่งสอนเด็ก นับตั้งแต่ถือกำเนิดบิดามารดาต้องอบรมสั่งสอนให้เด็กยอมรับระเบียบแบบแผนและพฤติกรรมอันถูกต้องของสังคม เริ่มตั้งตั้งแต่ระยะที่เด็กนอนแบเบาะและพูดยังไม่ได้และระยะที่เด็กพูดได้และเคลื่อนไหวร่างกายได้สะดวก ตลอดไปจนถึงต้องเรียนหลายสิ่งหลายอย่างนอกเหนือไปจากการเรียนรู้พฤติกรรมทางสังคม ความรู้ความสามารถด้านอื่นที่เด็กต้องการ ซึ่งเป็นหน้าที่โดยตรงของบิดามารดาที่จะต้องส่งบุตรไปเรียนในโรงเรียน รวมทั้งให้ความร่วมมือกับทางโรงเรียนในการควบคุมให้บุตรไปโรงเรียนอย่างสม่ำเสมอ จัดหาเครื่องใช้อันจำเป็นในการเรียนให้แก่บุตร อบรมสั่งสอนให้บุตรปฏิบัติตามกฎของโรงเรียน และให้ความช่วยเหลือแก่บุตรด้วยประการต่าง ๆ เกี่ยวกับการเล่าเรียนเพื่อประโยชน์แก่การศึกษาของเด็ก

(๑.๔) การจัดการอาชีพให้แก่สมาชิกของครอบครัว ในอดีตในอาชีพส่วนใหญ่เป็นอาชีพเกษตรกรรมดังนั้นจึงถือเป็นหน้าที่หลักที่จะต้องสอนให้เรียนรู้จากการปฏิบัติจริง แต่สมัยใหม่เด็กมีโอกาเลือกประกอบอาชีพได้หลากหลายมากยิ่งขึ้น แต่ถึงกระนั้นก็เป็นหน้าที่หลักของครอบครัวที่จะต้องส่งเสริมในการจัดหาอาชีพ

(๑.๕) การให้ความคุ้มครองแก่สมาชิก ด้วยการให้ความปลอดภัยแก่ชีวิต เกียรติยศและชื่อเสียง ทรัพย์สินในทรัพย์สินของครอบครัว และเรื่องเกี่ยวกับผลประโยชน์ของสมาชิกในครอบครัว

^๔ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ ดร.ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์. ความสัมพันธ์ในครอบครัว, (กรุงเทพฯ : บริษัทสำนักพิมพ์วัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๑๙), หน้า ๑๖-๒๓.

ถ้าสมาชิกของครอบครัวถูกละเมิดสิทธิ ครอบครัวยังมีภาระที่จะต้องไปแจ้งความต่อเจ้าพนักงานหรือดำเนินคดีทางศาลด้วยตนเองอยู่

๒) บทบาทความสำคัญรองของครอบครัว

(๒.๑) ในฐานะเป็นหน่วยเศรษฐกิจ ในอดีตเป็นสังคมเกษตรกรรมถือว่าสมาชิกของครอบครัวมีหน้าที่ในการผลิตร่วมกัน ผลประโยชน์ที่เกิดจากแรงงาน พูน และความชำนาญของสมาชิกครอบครัว ย่อมตกเป็นสมบัติส่วนกลางและสมาชิกทุกคนย่อมมีสิทธิได้รับส่วนแบ่งตามที่เกณฑ์ของครอบครัวกำหนด แต่ปัจจุบันเป็นสังคมอุตสาหกรรมถึงแม้ว่าหน่วยเศรษฐกิจต้องใช้ทุนของครอบครัว ใช้แรงงานและความชำนาญที่เกิดจากสมาชิกของครอบครัวก็ตามแต่ครอบครัวจำนวนมากมิได้ทำหน้าที่เป็นเศรษฐกิจเช่นนี้ เพราะบางครอบครัวอาจประกอบอาชีพการรับจ้างให้แก่ผู้อื่น รายได้ของครอบครัวอาจมาจากรายได้ของหัวหน้าครอบครัว ส่วนสมาชิกคนอื่นรายได้อาจมาจากประกอบอาชีพเดียวกัน แต่รายได้นั้นมักเป็นสมบัติส่วนตัวของคนนั้น ดังนั้น ครอบครัวประเภทนี้จึงมิใช่หน่วยเศรษฐกิจซึ่งมีกำลังผลิตของตนเอง จึงได้ถือว่าเป็นหน้าที่ระดับรอง

(๒.๒) หน้าที่ในการควบคุมพฤติกรรมของสังคม เหตุที่ครอบครัวไม่สามารถที่จะควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกได้อย่างรัดกุม จึงให้ถือว่าเป็นหน้าที่ระดับรอง เพราะปกติครอบครัวมีอำนาจบางประการเหนือสมาชิก อาทิ (๑) อำนาจในทางเศรษฐกิจแต่ไม่มีอำนาจในการปกครองมากกว่าขอบเขตที่ประเพณีและกฎหมายกำหนดขึ้น ในบางกรณี ครอบครัวจึงขาดอำนาจในการควบคุมพฤติกรรมของสมาชิก และไม่มีอำนาจตามกฎหมายที่จะควบคุมให้บุตรประกอบอาชีพตามความต้องการของตน (๒) เกี่ยวกับพฤติกรรมทางเพศ ครอบครัวสมัยใหม่มีปัญหาในการใช้อำนาจทางศีลธรรมและอำนาจอื่นที่ตนมีเพื่อควบคุมพฤติกรรมทางเพศของบุตร บางครอบครัวมีปัญหาความรุนแรงเกิดขึ้น ครอบครัวจึงใช้อำนาจตามกฎหมายควบคุมให้บุตรทำตามความประสงค์ของครอบครัวไม่ได้

(๒.๓) หน้าที่ในการสงเคราะห์คนชรา เนื่องจากกฎหมายบังคับให้บิดามารดาเลี้ยงดูบุตร แต่ไม่ได้บังคับให้บุตรเลี้ยงดูบิดามารดา ผลจึงปรากฏว่าคนชราในสังคมสมัยใหม่มักถูกทอดทิ้งให้เลี้ยงดูตนเอง ถึงแม้ว่าคนชราบางคนจะมีฐานะทางเศรษฐกิจดีพอที่จะไม่ต้องพึ่งพาอาศัยคนอื่น แต่เขาก็ถูกทอดทิ้งให้มีความว่าเหว้อยู่ตามลำพัง ในทางกฎหมายมีปัญหาในการสร้างกฎหมายอยู่เป็นอันมาก เพราะบิดามารดาแต่ละคู่มีบุตรหลายคน จึงเป็นเรื่องยากที่จะกำหนดว่าบุตรมีส่วนสงเคราะห์บิดามารดาอย่างไร อีกทั้งฐานะของบุตรแต่ละคนก็แตกต่างกันเพราะบุตรแต่ละคนเขามีความรับผิดชอบต่อการสร้างฐานะและความมั่นคงให้แก่ครอบครัวของเขา การบังคับให้เขามีความรับผิดชอบต่อครอบครัวดั้งเดิม ถึงแม้จะเป็นหลักการที่ดีในแง่ศีลธรรม แต่คงนำมาปฏิบัติในสภาพที่เป็นจริงได้ยาก แต่หน้าที่นี้สังคมก็ยังมิถือว่าเป็นหน้าที่ซึ่งทุกคนจะต้องปฏิบัติ

ศิริกุล อิศรานุรักษ์^๔ ได้อธิบายถึงภารกิจที่สำคัญของครอบครัว ๓ มิติหลัก ดังนี้

๑) ด้านสังคมและวัฒนธรรม ครอบครัวทำหน้าที่หล่อหลอมความเป็นมนุษย์ด้วยการเลี้ยงดูอบรมบุตร ให้การศึกษา ให้มีการพัฒนาการรอบด้านทั้งกาย ใจ อารมณ์ สังคม สติปัญญา และ

^๔ศิริกุล อิศรานุรักษ์, หลักการวางแผนงานอนามัยครอบครัว, (กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์เจริญดีการพิมพ์, ๒๕๔๒).

จิตวิญญาณ มีบุคลิกภาพที่เหมาะสมตามวัย ให้เติบโตเป็นคนมีคุณธรรมสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีสันติสุข

๒) ด้านเศรษฐกิจ ทั้งในฐานะผู้ผลิตและผู้บริโภค โดยในฐานะผู้ผลิตครอบครัวมีบทบาทในการขัดเกลาอบรมบ่มนิสัยให้เป็นผู้ผลิตเชิงเศรษฐกิจที่มีคุณภาพ ในฐานะผู้บริโภคก็เป็นผู้บริโภคที่เลือกสรรบริโภคอย่างมีประโยชน์ ประหยัด ปลอดภัย รู้จักพอ รู้จักประมาณ

๓) ด้านการเมืองและการปกครอง ครอบครัวมีบทบาทในการบ่มเพาะทักษะทางการเมืองให้เกิดขึ้นในครอบครัว มีความรับผิดชอบ มีเหตุผล ยอมรับ และปฏิบัติตามกติกาของสังคม เคารพสิทธิของกันและกัน

จะเห็นได้ว่า บทบาทสำคัญของครอบครัวมีอยู่ด้วยกัน ๒ บทบาท คือ (๑) บทบาทหลัก ได้แก่ การให้กำเนิดแก่สมาชิก การเลี้ยงดู การอบรมสั่งสอน การจัดการอาชีพให้แก่สมาชิกในครอบครัวและการให้ความคุ้มครองแก่สมาชิก (๒) บทบาทรอง ได้แก่ เป็นหน่วยเศรษฐกิจของสังคม หน้าที่ให้การควบคุมพฤติกรรมของสังคม หน้าที่ในการสงเคราะห์คนชรา โดยหน้าที่ดังกล่าวนี้เป็นภาระกิจหลักของครอบครัวที่ต้องรับผิดชอบร่วมกัน

๒.๑.๓ ประเภทของครอบครัว

สนธิ สมัการ^{๑๐} ได้แบ่งประเภทของครอบครัวได้ด้วยกัน ๔ รูปแบบใหญ่ ดังนี้

๑) ครอบครัวเนื้อแท้ หรือครอบครัวพื้นฐาน (Nuclear or Elementary Family) ประกอบด้วย ๒ รุ่นอายุ คือ บิดา มารดา และบุตรธิดา อาศัยอยู่ในครอบครัวเดียวกัน แต่ในทางวัฒนธรรมจะมีญาติอยู่ด้วย อาทิ ในสังคมไทย บางครอบครัวต้องเลี้ยงบิดามารดาของฝ่ายสามีหรือภรรยา หรือบางครอบครัวมีพี่หรือน้องของสามีหรือภรรยาที่ยังเป็นโสดอาศัยอยู่ การที่มีญาติอาศัยบ้างก็มิได้ทำให้ ครอบครัวเนื้อแท้กลายเป็นครอบครัวแบบอื่นไป เพราะอำนาจของหัวครอบครัวก็ยังมีอยู่สมบูรณ์ ครอบครัวแบบนี้เกิดขึ้นได้ง่าย บางคนนิยมเรียกว่า “ครอบครัวพื้นฐาน” เพราะครอบครัวแบบนี้เป็นรากฐานของครอบครัวแบบอื่น ๆ

๒) ครอบครัวขยาย (Extended or Joint Family) ประกอบด้วยสมาชิก ๓ รุ่นอายุ คือ บิดา มารดา บุตรและปู่ตายาย อาศัยอยู่ในครอบครัวเดียวกันและมีการใช้จ่ายทรัพย์สินในลักษณะของ “กงสี”

๓) ครอบครัวผสมหรือครอบครัวซ้อน (Composite or Compound Family) หมายถึง ครอบครัวที่ชายหรือหญิงมีคู่ชีวิตได้มากกว่า ๑ คนและนำมาอาศัยอยู่ร่วมกันในครอบครัวเดียวกัน

๔) ครอบครัวสาระ (Essential Family) ครอบครัวที่มีเฉพาะแม่และลูก ๆ พ่อต้องไปทำงานทำในเมืองซึ่งกำลังทวีจำนวนมากขึ้น

พรพนทิพย์ ศิริวรรณบุศย์^{๑๑} ได้จำแนกรูปแบบครอบครัวไว้ ๓ ประเภทใหญ่ ดังนี้

๑) ครอบครัวขยาย เป็นลักษณะครอบครัวส่วนใหญ่ของชาวตะวันออก ลักษณะครอบครัวจะมีกลุ่มญาติพี่น้องอยู่ร่วมกันอย่างใกล้ชิด แม้มีครอบครัวใหม่ก็ยังคงอยู่ร่วมกันซึ่งแบ่งได้

^{๑๐} อ่างใน สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล, รายงานการวิจัยสัมพันธภาพในครอบครัวไทย, (กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด แพนทองซินวัฒนาการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๙-๑๐.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘-๙.

๓ รูปแบบ คือ ครอบครัวขยายญาติพี่น้อง ครอบครัวขยายร่วมเผ่าพันธุ์ และครอบครัวขยายแบบรวมกลุ่ม

๒) ครอบครัวเดี่ยว ได้แก่ ครอบครัวพ่อแม่ลูกซึ่งมีที่อยู่อาศัยตามลำพังตนเอง หาเลี้ยงครอบครัวด้วยตนเอง ครอบครัวส่วนใหญ่ในซีกโลกต่าง ๆ สมัยปัจจุบันนี้มีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยว ทั้งนี้ครอบครัวเดี่ยวยังมีอยู่ ๒ รูปแบบ คือ ครอบครัวเดี่ยวชายเป็นหัวหน้าครอบครัว และครอบครัวเดี่ยวหญิงเป็นหัวหน้าครอบครัว

๓) ครอบครัวกลุ่ม ได้แก่ ครอบครัวที่ประกอบด้วยครอบครัวเดี่ยวมากกว่าหนึ่งครอบครัว หรือครอบครัวที่มีสมาชิกมากกว่า ๑ คน แบ่งได้ ๓ รูปแบบ คือ สมาชิกเดี่ยวภรรยาหลายคน ครอบครัวภรรยาคนเดียวสามีหลายคน ครอบครัวบ้านหลังเล็ก (ภรณาน้อย)

ก. ครอบครัวขยาย (Extended family)

สำหรับครอบครัวขยาย มีแนวคิดดังนี้

สมาคมคหเศรษฐศาสตร์แห่งประเทศไทย^{๑๒} ครอบครัวขยายเป็นครอบครัวที่ประกอบด้วยครอบครัวเดี่ยวและญาติพี่น้อง เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย ป้า ลุง อา เป็นต้น อาจอยู่ในบ้านหลังเดียวกัน หรือเขตบ้านเดียวกัน โดยอาจจะปลูกบ้านอยู่ใกล้เคียงกัน ครอบครัวแบบนี้อาจมีคู่สมรสหลายคู่อยู่ด้วยกัน ครอบครัวแบบนี้มีสมาชิกมากจึงเกิดความอบอุ่น แต่ขาดความเป็นอิสระเพราะสมาชิกอาวุโสสูงสุดจะทำหน้าที่เป็นหัวหน้าครอบครัว เช่น อาจจะเป็นคุณปู่ หรือคุณตา ทำหน้าที่ดูแลความทุกข์สุขของสมาชิกในครัวเรือน ครอบครัวแบบนี้เป็นระบบที่ญาติพี่น้องมีความรักใคร่ผูกพันกันมาก ซึ่งมักจะพบเห็นในเขตชนบทที่ประกอบอาชีพทางการเกษตร

พรณทิพย์ ศิริวรรณบุศย์^{๑๓} ครอบครัวขยาย คือ ลักษณะครอบครัวในประเทศตะวันออกส่วนมาก ลักษณะของครอบครัวถึอกกลุ่มญาติพี่น้องจะอยู่รวมกันอย่างใกล้ชิด แม้มีครอบครัวใหม่แล้วก็ยังอยู่รวมกัน แบ่งออกได้เป็น ๓ รูปแบบ คือ

๑. ครอบครัวขยายญาติพี่น้อง (Kinship group) คือ ครอบครัวที่อยู่ร่วมกันตั้งแต่ ปู่ย่า ตายาย พ่อแม่ และญาติพี่น้องที่ใกล้ชิด ครอบครัวขยายแบบนี้ยังมีลักษณะพิเศษของการอยู่ร่วมกัน คือ

ก. ครอบครัวขยายญาติทางฝ่ายชาย (Patrilopal) ครอบครัวชนิดนี้จะมีผู้ชายเป็นใหญ่ ได้แก่ ปู่หรือบิดา และญาติที่อาศัยอยู่เป็นญาติของฝ่ายชาย เช่น ครอบครัวสมัยเก่าและในสมัยปัจจุบันบางครอบครัว

ข. ครอบครัวขยายญาติทางฝ่ายหญิง (Matrilopal) ครอบครัวชนิดนี้ ญาติที่อาศัยอยู่เป็นทางฝ่ายหญิง ฝ่ายหญิงอาจมีอำนาจเป็นหัวหน้าครอบครัว เช่น ชาวเขาบางเผ่า หรือฝ่ายชายอาจได้รับมอบหมายให้เป็นหัวหน้าครอบครัวหลังจากหัวหน้าครอบครัว คือ ตาได้สิ้นอายุขัยไปแล้วก็ได้

๒. ครอบครัวขยายร่วมเผ่าพันธุ์ (Sib) เป็นครอบครัวที่คนหมู่ชนเผ่าพันธุ์เดียวกัน (Consanguineal group) อยู่รวมกัน มีความคิดเห็นร่วมกันแบ่งปันกัน โดยมีหัวหน้าครอบครัวเพียง

^{๑๒} สมาคมคหเศรษฐศาสตร์แห่งประเทศไทย, **ตำราครอบครัวสัมพันธ์**, (กรุงเทพฯ : วิทยาลัยการพิมพ์, ๒๕๒๔), หน้า ๘๖.

^{๑๓} พรณทิพย์ ศิริวรรณบุศย์, **จิตวิทยาครอบครัว**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๙.

คนเดียวเป็นผู้ดูแลรับผิดชอบความเป็นอยู่ของสมาชิก ครอบครัวชนิดนี้ได้แก่ ครอบครัวพหุภคินซึ่งเป็นต้น

๓. ครอบครัวขยายกลุ่ม (Clan) ครอบครัวชนิดนี้ประกอบด้วยครอบครัวหลายครอบครัวอยู่รวมกัน (Compromise group) หัวหน้าครอบครัวเป็นเสมือนหัวหน้าหมู่บ้านเป็นผู้รับผิดชอบทางเศรษฐกิจ ตลอดจนการเลือกคู่ครองให้เป็นสมาชิกในครอบครัว คนทั้งหมู่บ้านอยู่ร่วมกัน มีความรับผิดชอบร่วมกัน ครอบครัวชนิดนี้ได้แก่ครอบครัวจีนโบราณ (Ancient chinese) ครอบครัวชาวฮีบรู (Hebrews) หรือครอบครัวโรมานซ์ (Romans) ในสมัยแรกเริ่มของยุโรปและอเมริกา

๒) ครอบครัวเดี่ยว

สำหรับรูปแบบของครอบครัวเดี่ยว มีแนวคิดดังนี้

พรหมทิพย์ ศิริวรรณบุศย์^{๑๔} ให้แนวคิดเกี่ยวกับครอบครัวเดี่ยว^{๑๕} ว่าเป็นครอบครัวที่พ่อแม่ลูกซึ่งมีที่อยู่อาศัยตามลำพังตนเอง หาเลี้ยงครอบครัวด้วยตนเอง ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๒ รูปแบบ คือ (๑) ครอบครัวเดี่ยวชายเป็นหัวหน้าครอบครัว และ(๒) ครอบครัวเดี่ยว ผู้หญิงเป็นหัวหน้าครอบครัว โดยรายละเอียดมีดังนี้

(๒.๑) ครอบครัวเดี่ยวชายเป็นหัวหน้าครอบครัว (Patriarchal) ครอบครัวชนิดนี้ผู้ชายซึ่งเป็นหัวหน้าครอบครัวมีหน้าที่รับผิดชอบการพัฒนาของครอบครัวและอำนาจการตัดสินใจอยู่ที่ชาย

(๒.๒) ครอบครัวเดี่ยวหญิงเป็นหัวหน้าครอบครัว (Matriarchal) ครอบครัวชนิดนี้ผู้หญิงเป็นใหญ่และมีอำนาจตัดสินใจปัญหาต่าง ๆ ของครอบครัว มีหน้าที่รับผิดชอบเศรษฐกิจของครอบครัวด้วย

สมาคมคหเศรษฐศาสตร์แห่งประเทศไทย^{๑๖} กล่าวว่า ครอบครัวเดี่ยวหรือครอบครัวขนาดเล็ก (Nuclear family) เป็นครอบครัวที่ประกอบด้วยสามี ภรรยาและลูก (ลูกนี้อาจเป็นลูกบุญธรรมก็ได้) เป็นครอบครัวที่มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด และมีแนวโน้มจะมีครอบครัวแบบนี้มากขึ้น เนื่องจากเหตุผลทางด้านเศรษฐกิจ เพราะการมีครอบครัวขนาดใหญ่เป็นการสิ้นเปลือง โดยเฉพาะสภาพสังคมปัจจุบันที่ค่าครองชีพสูงขึ้น ครอบครัวแบบนี้มีข้อดีที่มีความเป็นอิสระ แต่อย่างไรก็ตามการห่างเหินจากญาติพี่น้องในบางครั้งอาจจะทำให้เกิดความว้าเหว และขาดความอบอุ่นได้

จะเห็นได้ว่า ครอบครัวโดยภาพรวมแล้วมีอยู่ด้วยกัน ๒ ประเภท คือ (๑) ครอบครัวเดี่ยวซึ่งมีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยวชายเป็นหัวหน้าครอบครัวหรือครอบครัวเดี่ยวหญิงเป็นหัวหน้าครอบครัว และ (๒) ครอบครัวขยาย มีลักษณะเป็นครอบครัวถือนักกลุ่มญาติพี่น้องจะอยู่รวมกันอย่างใกล้ชิด ซึ่งอาจจะเป็นผู้หญิงฝ่ายหญิงหรือญาติฝ่ายชายหรืออาจเป็นครอบครัวมากกว่าหนึ่งครอบครัวอาศัยอยู่ในครอบครัวเดียวกัน

^{๑๔}พรหมทิพย์ ศิริวรรณบุศย์, *จิตวิทยาครอบครัว*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๙.

^{๑๕}พรหมทิพย์ ศิริวรรณบุศย์, *จิตวิทยาครอบครัว*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, หน้า ๑๙.

^{๑๖}สมาคมคหเศรษฐศาสตร์แห่งประเทศไทย, *ตำราครอบครัวสัมพันธ์*, (กรุงเทพฯ : วิบูลย์กิจการพิมพ์, ๒๕๒๔), หน้า ๘๖.

๒.๒ แนวคิดเรื่องครอบครัวในทัศนะชาวตะวันออก

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายคำว่า “ครอบครัว” หมายถึง ชะตาของสังคมเพราะครอบครัวไม่ใช่แค่ชีวิตของคนภายในเริ่มแต่สามีภรรยาและบุตรเท่านั้น แต่ครอบครัวนี้เป็นสังคมย่อยหรือเป็นฐานของสังคม สังคมทั้งหมดมาจากครอบครัวถ้าแต่ละครอบครัวดีแล้ว สังคมของเราก็จะดี เราต้องการให้สังคมประเทศชาติของเราเจริญมั่นคงมีความร่มเย็นเป็นสุขก็ทำได้โดยทำครอบครัวแต่ละครอบครัวให้ดี โดยเฉพาะเมื่อเป็นบิดา มารดา เพราะเป็นผู้ที่จะสร้างโลก คือสังคมมนุษย์ทุกระดับต้องมีพรหมวิหาร คือ ธรรมประจำใจของพระพรหม โลกของมนุษย์ก็คือ สังคมมนุษย์นั่นเอง และโลกคือ สังคมมนุษย์นั้นก็เกิดจากการสร้างของมนุษย์เอง มนุษย์ที่ดีก็จะสร้างโลกที่ดี สร้างสังคมที่ดี สังคมที่ดีก็มาจากครอบครัวที่ดี เพราะฉะนั้นจึงต้องมองให้เห็นถึงความหมายนี้ด้วย^{๑๗}

พระมหาบุญเพียร ปุณณวิริโย (แก้ววงศ์น้อย) ได้กล่าวว่า แม้ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์มิได้ตรัสความหมายของครอบครัวไว้โดยตรง แต่เมื่อพิจารณาถึงแนวคิดและหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาแล้ว สามารถกล่าวได้ว่า ครอบครัวตามความหมายทางพระพุทธศาสนา หมายถึง สถาบันที่บุคคลมาอาศัยอยู่ด้วยกันโดยมีพันธะทางกายและทางจิตร่วมกัน กล่าวคือ การมีสัมพันธภาพทางกาย ได้แก่ ความสัมพันธ์ทางสายโลหิตหรือทางด้านสถานภาพทางสังคมด้วยการมีสถานภาพเป็นบิดา มารดา บุตร เป็นต้น และมีความผูกพันทางจิต ได้แก่ การมีสัมพันธภาพทางใจต่อกัน ด้วยการมีอุดมคติและเป้าหมายชีวิตร่วมกัน มีความรักความเอื้ออาทรต่อกันและมีจิตใจที่ประสานปรองดองเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันบนพื้นฐานของหน้าที่และคุณธรรม อันมีเป้าหมายเพื่อการสร้างสรรค์ชีวิตให้มีความสุขความเจริญและผลิตสมาชิกที่มีคุณภาพสู่สังคม^{๑๘}

เสถียรธรรมสถาน ได้ให้ความหมายคำว่า “บ้าน”^{๑๙}หรือครอบครัว” หมายถึง การจัดสรรสิ่งแวดล้อมในบ้านให้ไม่เป็นพิษต่อตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ พุดง่าย ๆ ก็คือ การทำบรรยากาศของบ้านให้เป็นฐานของการภาวนา เพื่อให้บ้านเป็นที่ที่ทุกคนในบ้านจะใช้พัฒนาสติปัญญาของตนเองได้อย่างมีความสุข มองไปทางไหนก็มีแต่สิ่งที่จะช่วยให้เกิดการพัฒนาสติปัญญาผ่านทางประสาทสัมผัสทางตา หันไปทางไหนก็ได้ยินเสียงที่ทำให้เกิดสมาธิ จมูกก็ได้กลิ่นที่สะอาด สะอาด โดยไม่จำเป็นต้องเป็นกลิ่นหอม ส่วนกายก็ได้ใกล้ชิดกับธรรมชาติได้รับสัมผัสที่ทำให้รู้สึกสบายเนื้อสบายตัว รวมไปถึงการได้บริโภคอาหารที่ดีมีสุขอนามัย เอื้อต่อการเจริญเติบโตของร่างกาย และไม่ขัดขวางพัฒนาการทางจิตใจ นอกจากการจัดบรรยากาศของบ้านให้เหมาะสมแล้ว

^{๑๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *ชีวิตคู่ที่มีคุณค่า*, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์สวຍ จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๖๗-๖๘.

^{๑๘} พระมหาบุญเพียร ปุณณวิริโย (แก้ววงศ์น้อย). “แนวคิดและวิธีการขัดเกลาทางสังคมในสถาบันครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา”. *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*. (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๒.

^{๑๙} คำว่า “บ้าน” นี้เสถียรธรรมสถานได้กล่าวถึงว่าเป็นการเตรียมบ้านให้พร้อมเพื่อเป็นห้องเรียนห้องแรกของลูกซึ่งผู้วิจัยตีความว่า หมายถึง การเตรียมความพร้อมของครอบครัวในทัศนะพระพุทธศาสนา - ผู้วิจัย.

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนในครอบครัวก็ต้องเป็นไปอย่างเป็นกุศลด้วย เพื่อให้เกิดสภาพแวดล้อมที่ดีต่อการเรียนรู้ของเด็ก^{๒๐}

กล่าวโดยสรุปครอบครัวในทัศนะพระพุทธศาสนาคือ ครอบครัวที่ประกอบด้วยบิดามารดา และบุตรที่มีความสัมพันธ์ทางกายและทางด้านจิตใจ ซึ่งมีอุดมการณ์และเป้าหมายชีวิตร่วมกันในทางพระพุทธศาสนา โดยการสร้างบรรยากาศภายในครอบครัวให้เหมาะสมต่อการฝึกฝนพัฒนาตนเองทางด้านศีล สมาธิและปัญญา โดยเฉพาะการเจริญจิตภาวนานั้นก็เพื่อประโยชน์แก่การเจริญเติบโตทางจิตวิญญาณของสมาชิกในครอบครัวทุกคน ทั้งนี้เพราะครอบครัวเป็นรากฐานสำคัญของสังคมที่ผลิตบุคลากรให้กับสังคมโลก และมีอุดมการณ์ครอบครัวที่ว่าถ้าครอบครัวแต่ละครอบครัวดีแล้วสังคมและประเทศชาติก็จะดีตามไปด้วย

๒.๓ แนวคิดเรื่องครอบครัวในทัศนะชาวตะวันตก

Stephen R. Covey ให้ความหมายว่า ครอบครัวที่ดีแม้แต่ครอบครัวที่ยิ่งใหญ่ มักจะหลุดจากเส้นทาง ๙๐ เปอร์เซ็นต์ของช่วงชีวิต กฎแห่งสำคัญจะอยู่ที่การกำหนดจุดหมายปลายทางไว้ให้มัน รู้ว่าเส้นทางกำหนดหมายไว้อย่างไร หลุดพลัดออกไปก็ยังหาหนทางย้อนกลับมาในทิศและทางเดิมได้ เปรียบไปไม่ต่างจากเส้นทางการบิน ก่อนจะบินขึ้นจากพื้น นักบินจะขีดเส้นการเดินทางเสียก่อน กำหนดแนชต์แล้วว่าจะเดินทางมุ่งหน้าไปยังจุดหมายใด ออกเดินทางตามเส้นทางการบินที่ขีดไว้ แต่ในเส้นทางกลางฟ้า ลมกระโชก พายุฝน อากาศแปรปรวน คำสั่งจากหอคอยควบคุมการบิน ความผิดพลาดของมนุษย์ และปัจจัยอื่น ๆ กระทำต่อเครื่องบิน บีบบังคับให้เบี่ยงเบนเล็กน้อย “เกือบตลอดเวลา” ของการเดินทาง เครื่องบินไม่ได้อยู่บนเส้นทางการบินที่ขีดกำหนดไว้ การเบี่ยงเบนครั้งใหญ่จะเกิดขึ้นเมื่อลมฟ้าอากาศจะแปรปรวน หรือไม่ก็เป็นเพราะการจราจรทางอากาศหนาแน่นเป็นพิเศษ ถ้าไม่ร้ายแรงถึงขั้นภัยพิบัติ เครื่องบินจะวกกลับเข้าเส้นทาง เดินทางสู่จุดหมายได้เสมอ^{๒๑}

ดร. เสม จินอตต์ ให้แนวคิดเกี่ยวกับสมาชิกในครอบครัวว่า เด็ก ๆ เรียนรู้จากการกระทำและการได้พบเห็นตัวอย่างจากพ่อและแม่ พวกเขาเปรียบเสมือนซีเมนต์ที่ยังไม่แห้ง ทุก ๆ คำพูดของเรามีผลต่อตัวเด็ก ดังนั้น พ่อแม่จำเป็นต้องเรียนรู้วิธีการพูดกับลูกว่า ควรใช้คำพูดอย่างไรที่จะไม่ก่อให้เกิดความโกรธ ความเจ็บช้ำน้ำใจ ไม่ลดทอนความเชื่อมั่นในตัวเองของเด็ก และไม่ทำให้เขาสูญเสียศรัทธาในตัวเอง บรรยากาศภายในบ้านจะเป็นอย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับพ่อแม่ การแสดงปฏิกิริยาตอบสนองของพ่อแม่ต่อปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอาจจะทำให้ปัญหานั้นหนักมากขึ้นหรือเบาลงก็ได้ ดังนั้น พ่อแม่จึงควรละเว้นไม่ใช้ “ภาษาแห่งการปฏิเสธ” และหันมาเรียนรู้การใช้ “ภาษาแห่งการยอมรับ” พ่อแม่รู้ดีว่าคำพูดเหล่านี้เป็นเช่นไร เพราะพวกเขาเคยได้ยินได้ฟังพ่อแม่ของตนเองใช้

^{๒๐} เสถียรธรรมสถาน, มีความสุขให้ลูกเห็นเป็นคนดีให้ลูกดู, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์ธรรมะ, ๒๕๕๓), หน้า ๘๙.

^{๒๑} Stephen R. Covey แปลโดย นกตล เวชสวัสดิ์, ๗ อุปนิสัย สำหรับครอบครัว ที่ทรงประสิทธิภาพยิ่ง, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดีเอ็มจี, ๒๕๔๙), หน้า ๒๓-๒๔.

กับแขกผู้มาเยือน และกับคนแปลกหน้า นั่นคือ การใช้คำพูดที่ระมัดระวังไม่ให้เกิดความบาดหมางทางอารมณ์ การใช้คำพูดที่ไม่ได้เป็นการตำหนิวิพากษ์วิจารณ์การกระทำของคนอื่น^{๒๒}

จะเห็นได้ว่า แนวคิดของครอบครัวตะวันตกเป็นแนวคิดการสร้างครอบครัวให้มีคุณภาพนั้นเหมือนกับการเดินทางโดยสารเครื่องบิน ซึ่งบางครั้งต้องเจออุปสรรคต่าง ๆ นานา อาทิ ตกหลุมอากาศ เป็นต้น หรืออาจจะต้องเปลี่ยนเส้นทาง แต่ถ้าหากทุกคนมีเป้าหมายชัดเจนก็สามารถประคับประคองครอบครัวสู่เป้าหมายที่แท้จริงได้ ที่สำคัญสมาชิกทุกคนในครอบครัวมีเป้าหมายเดียวกันและชัดเจนในการดำเนินชีวิต

๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับความมั่นคงของครอบครัว

ต่อไปจะเป็นการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับความมั่นคงของครอบครัว ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๒ ประการ คือ (๑) ความหมายของความมั่นคงของครอบครัว และ(๒) แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงของครอบครัว โดยรายละเอียดมีดังต่อไปนี้

๒.๔.๑ ความหมายของความมั่นคงของครอบครัว

คำว่า “ความมั่นคง” หมายถึง การมีเสถียรภาพ มีความสมดุล มีความยั่งยืนและยืนยาว โดย “ความมั่นคง” นั้น ไม่ว่าจะเป็นคนรวยหรือคนจน คนชั้นสูง คนชั้นกลางหรือคนชั้นล่าง คนไทย คนจีน ฝรั่งเศสหรือคนญี่ปุ่น คนในประเทศเกษตรกรรมหรือประเทศอุตสาหกรรม คนใช้เทคโนโลยีเก่าหรือคนใช้เทคโนโลยีใหม่ และอื่นๆ จะเกี่ยวข้องกับหลักพื้นฐานสำคัญของชีวิตมนุษย์โดยทั่วไป ๕ ประการ คือ (๑) ความมั่นคงด้านสุขภาพ (๒) ความมั่นคงด้านเศรษฐกิจ (๓) ความมั่นคงด้านสังคม (๔) ความมั่นคงทางการเมืองการปกครอง (๕) ความมั่นคงทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม^{๒๓}

เมื่อนำคำว่า “ความมั่นคง” มาใช้กับเรื่องราวของชีวิตครอบครัว ความมั่นคงของครอบครัว (Family Stability) จะครอบคลุมถึงความมั่นคงในชีวิตสมรส ความเป็นปึกแผ่นในครอบครัว ความสัมพันธ์ที่ดีในครอบครัว ตลอดจนการมีความรัก ความผูกพัน ความราบรื่น ความก้าวหน้าและพัฒนาไปในทางสร้างสรรค์ มีความสงบสุข และมีคุณภาพชีวิตที่ดี เป็นประโยชน์ต่อสังคมและประเทศชาติความมั่นคงด้านครอบครัว หมายถึง การที่สมาชิกครอบครัวมีความสัมพันธ์ที่ดีเคารพและให้เกียรติซึ่งกันและกัน มีการร่วมรับผิดชอบในภาระของครอบครัว^{๒๔}

ความมั่นคงของครอบครัว หมายถึง ความสมดุลทางสังคม รวมถึงความสุขของคนในครอบครัวด้วย^{๒๕} คุณค่าของความมั่นคงของครอบครัว ทำให้เกิดพลังในการทำงาน สมาชิกแต่ละคนในครอบครัวมีกำลังกายและใจในการฝ่าฟันอุปสรรค เป็นการป้องกันและแก้ปัญหาสังคม ปัจจัยที่ทำให้ครอบครัวมีความมั่นคงขึ้นอยู่กับปัจจัยเหล่านี้เป็นอย่างน้อย อาทิ คู่ครองมีความคล้ายคลึงกัน (ฐานะทางเศรษฐกิจ - สังคมเสมอกัน มีคุณธรรมจริยธรรมเสมอกัน หรือมีระดับแห่งปัญญาเสมอกัน) ความปรองดองของสมาชิกครอบครัว ความมั่นคงทางเศรษฐกิจของครอบครัว ความเข้าใจกันของสมาชิก

^{๒๒}ดร.เฮม จินอตต์, วิธีพูดกับลูกโดยไม่ทำร้ายจิตใจของเขาและทำให้เขาร่วมมือยอมทำตามคุณ, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ บี มีเดีย, มปป), หน้า ๒๕๐.

^{๒๓}ไพบูลย์วัฒนศิริธรรมมติชน ๕ กันยายน

๒๕๔๕ ,http://www.thaingo.org/story/book_013.htm. (๓ มีนาคม ๒๕๔๕).

^{๒๔}สืบค้นจาก <http://www.m-society.go.th/maghss/firstpage/trend.html>.

^{๒๕}สืบค้นจาก2<http://www.social.nu.ac.th/philosophy/article91.php>).

ครอบครัว ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันของสมาชิกครอบครัว การช่วยกันทำงานส่วนรวมของครอบครัว และสภาพแวดล้อมรอบครอบครัว

กล่าวโดยสรุป “ความมั่นคงของครอบครัว” ในที่นี้ หมายถึง สภาวะที่สมาชิกครอบครัว ดำเนินชีวิตได้อย่างผาสุกทั้งทางร่างกาย ซึ่งมีความมั่นคงทางด้านปัจจัย ๔ ได้แก่ (๑) อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค (๒) และจิตใจจัดเป็นความสุขทางใจ ได้แก่ ความรักความเข้าใจกันของสมาชิกครอบครัว ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันของสมาชิกครอบครัว (๓) วุฒิภาวะทางอารมณ์มั่นคงรู้จักการให้อภัย พร้อมทั้งจะพัฒนาศักยภาพการเรียนรู้และการปรับตัวให้เกิดสมดุลในการดำเนินชีวิตครอบครัวอย่างยั่งยืนต่อไป

๒.๔.๒ แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงของครอบครัว

แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงของครอบครัวในที่นี้ มีอยู่ด้วยกัน ๓ อย่าง คือ (๑) หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (๒) การวางแผนการดำรงชีวิตตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง และ (๓) หลักประกันความมั่นคงของครอบครัว : สวัสดิการสังคมและดัชนีความก้าวหน้าของคน โดยรายละเอียดมีดังนี้

๒.๔.๒.๑ หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง^{๒๖}

หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นอีกหนึ่งแนวคิดที่สำคัญต่อความมั่นคงของครอบครัว ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานแนวคิดให้แก่พสกนิกร ภายหลังที่เกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ “ฟองสบู่แตก” ในปี พ.ศ. ๒๕๔๐ โดยทรงเน้นถึง การปฏิบัติที่ไม่ประมาท ด้วยการดำเนินชีวิตบน “ทางสายกลาง” ก็คือ ความพอเหมาะพอดี ไม่น้อยเกินไป ไม่มากเกินไป ไม่สุดโต่ง ไม่โลภมากไม่ฟุ้งเฟ้อจนเกินฐานะ แต่ก็ไม่ใช่ตระหนี่ถี่เหนียวหรือประหยัดจนขาดแคลนถ้าเราจะนำหลักปรัชญานี้ไปใช้ ด้วยวิธีการใช้หลักการจำ คือ “๓ ห่วง ๒ เงื่อนไขอันประกอบด้วย พอประมาณ มีเหตุผล มีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี และมีความรู้ มีคุณธรรม ก็จะนำไปสู่ชีวิตเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมที่ก้าวหน้าอย่างสมดุล มั่นคง ยั่งยืน และนำไปสู่ประโยชน์สุขของคนไทยในที่สุด” โดยมีนัยหมายความว่า ๓ ห่วง ๒ เงื่อนไข ดังนี้

(๑) ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดี ไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไปและไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ก็คือ ความเป็นผู้รู้จักตน (อัตตัญญูตา) สรรวมระวางด้วยการรู้จักประมาณตนเองว่า ตนมีรายได้เท่าไร มีฐานะและสภาพอย่างไร เหมาะกับวัยของตนเองหรือไม่ เพราะ

ความพอดีของแต่ละคน แต่ละครอบครัวแต่ละองค์ระย่อมไม่เหมือนกัน ไม่เท่ากันต้องประมาณรู้ของเราเองว่า อัตราของเรายู่ตรงไหน สภาพภาพ ฐานะการเงิน และความสามารถของเรามีแค่ไหนง่าย ๆ ก็คือ เราต้องรู้กำลัง ฐานะของเราเองจะทำอะไรก็ได้แล้วแต่จะซื้อ หรือจะลงทุน ก็ควรทำตามที่กำลังของเรามีและไม่เดือดร้อนตนเอง คือ ไปกู้หนี้ยืมสินมากมายจนเกินฐานะของตนเอง ถ้าคนรวยจะซื้อรถราคาแพงก็ย่อมทำได้ และถ้ามันพอประมาณสำหรับเขา แต่ในขณะที่คนฐานะปานกลางจะซื้อรถก็ต้องคิดว่ามันพอเหมาะกับ

^{๒๖} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ ศูนย์วิจัยและพัฒนาครอบครัวไทย สาขาวิชามนุษยนิเวศศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, รายงานการวิจัย เรื่อง การศึกษาและพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างหลักประกันความมั่นคงของครอบครัว, (สำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, ๒๕๕๓), หน้า ๓๐-๓๒.

กำลังตนเอง คนที่ทำงานแล้ว หาเงินได้ด้วยตนเอง เก็บออมเงินไว้พอสมควร หากเขาจะตัดสินใจซื้อกระเป๋าสวยหรูมาก็ไม่น่าจะเป็นอะไร แต่ถ้าเด็กวัยรุ่นแอบเจียดเงินค่าเทอมมาซื้อกระเป๋าสวยหรูเพื่อถือไปอวดเพื่อน ก็คงไม่เหมาะ ไม่พอประมาณ วัยรุ่นต้องตระหนักว่าเงินที่ใช้อยู่เป็นทุนที่มาจากหยาดเหงื่อของพ่อแม่ และควรใช้ไปในทางที่เกิดประโยชน์กับการศึกษา ซึ่งเป็นหลักของตนในอนาคต

(๒) ความมีเหตุผล หมายถึง การคิดทบทวนอย่างรอบคอบ ต้องพิจารณาจากเหตุทุกอย่างที่เกี่ยวข้อง และต้องคำนึงถึงผลที่ตามมา จัดเป็นหลักในการใช้ปัญญาในการพิจารณาถึงผลได้ผลเสียที่จะเกิดขึ้น โดยแยกแยะให้เห็นถึงคุณค่าแท้และคุณค่าเทียมของสิ่งนั้น ๆ ตามความเป็นจริง ไม่ใช่

“อยากได้” “ใคร ๆ เขาก็มีกัน” “กำลังอินเทรนด์” “มันเป็นแฟชั่น” “ไม่มีแล้วอายเขาแย่เลย” คำเหล่านี้คือข้ออ้างของคนประเภทวัตถุนิยมเป็นความพึงพอใจไม่ถือเป็นเหตุผลของคนพอเพียง เนื่องจากคนพอเพียงจะคำนึงถึงประโยชน์มากกว่ารูปแบบ “เราต้องลงทุนในเมกะโปรเจกต์ เพื่อกระตุ้นตัวเลขเศรษฐกิจและความสนใจลงทุนของชาวต่างชาติ” เป็นเหตุผลของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมทั่วไป ขณะที่ “เราลงทุนในโครงการนี้แม้จะเป็นเมกะโปรเจกต์ทั้งนี้เพื่ออำนวยความสะดวกและประโยชน์แก่สาธารณชน” นี่ต่างหากจึงเป็นเหตุผลที่แข็งแรงของเศรษฐกิจแบบพอเพียง

(๓) การมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี คำว่า “ภูมิคุ้มกัน” คือ การจัดเตรียมความพร้อมทั้งในแง่สุขภาพ การเงิน และความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่จะเกิดขึ้นในอนาคต หมายถึง “การเตรียมตัวให้พร้อมเพื่อรับกับผลกระทบ และการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นเพราะมีการเปลี่ยนแปลงเป็นอันมากที่อยู่นอกเหนือการควบคุมของเรา” อาทิ

ในแง่ร่างกาย ถ้าเรียนหนัก ทำงานหนัก ก็ต้องพักผ่อนให้พอ รับประทานอาหารที่มีประโยชน์เพื่อจะได้แข็งแรงเจ็บป่วย ในแง่การเงิน ต้องมีเงินออมไว้เพื่อใช้ยามฉุกเฉิน ยามเจ็บไข้ได้ป่วย หรือออมไว้เพื่อลงทุนเพิ่มเติมหรือรองรับการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจ ในแง่สังคม ต้องมีเพื่อน มีคนรู้จัก เพื่อการช่วยเหลือเกื้อกูลกันได้ในอนาคต

ส่วน “ความหมายของ ๒ เงื่อนไข” คือ

(๑) ความรู้ มี ๓ นัย คือ ก. ความรอบรู้ในสิ่งที่จะทำอย่างถ่องแท้และรอบด้าน ข. ความรอบคอบที่จะนำความรู้มาพิจารณาเพื่อวางแผน ไม่หุนหันพลันแล่น ค. ความรู้ คือ ความระมัดระวังใช้ความรู้ให้เหมาะกับกาลเทศะ คนที่พอเพียงได้ต้องมีความรู้ในวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง กับสิ่งที่ทำอย่างรอบด้าน ยิ่งรู้ลึกยิ่งจริงก็ยิ่งดีต่อการปฏิบัติ

(๒) คุณธรรม หมายถึง ความซื่อสัตย์สุจริต มีความอดทน มีความเพียร ใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต รู้จักแบ่งปัน ไม่โลภและไม่ตระหนี่เป็นคนเก่งอย่างเดียวไม่พอ ต้องเป็นคนดีด้วย โดยการตัดสินใจและกระทำการใด ๆ ให้อยู่ในระดับพอเพียง ต้องอาศัยความรู้และคุณธรรมเป็นพื้นฐานสำคัญ

๒) การวางแผนการดำรงชีวิตตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง^{๒๗}

ในการวางแผนการดำรงชีวิตตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงในที่นี้ หมายถึง การวางแผนการทำความเข้าใจเรื่อง ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตและพัฒนาประเทศให้ก้าวหน้า^{๒๘} มีดังนี้

๑. ทำความเข้าใจข้อแตกต่างระหว่างเศรษฐกิจพอเพียงกับทฤษฎีใหม่ กล่าวคือ เศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางดำเนินชีวิตที่ประยุกต์ใช้ได้กับทุกเรื่องให้ดำเนินไปอย่างพอประมาณ มีเหตุผล มีภูมิคุ้มกัน ส่วนทฤษฎีใหม่เป็นวิธีการพัฒนาด้านการเกษตร ที่ใช้ประโยชน์ที่ดินที่มีอยู่จำกัดให้มีประสิทธิภาพ พึ่งพาตนเองได้ นำไปสู่ความพอเพียงและเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันให้กับตนเองได้ดียิ่งขึ้น ดังพระราชดำรัสที่พระราชทานให้เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๔๑ มีความตอนหนึ่งว่า “ที่บอกว่า เศรษฐกิจพอเพียงและทฤษฎีใหม่สองอย่างนี้จะทำความเจริญแก่ประเทศได้ แต่ต้องมีความเพียร และต้องอดทน ต้องไม่พุดมาก ต้องไม่ทะเลาะกัน ถ้าทำโดยเข้าใจกันเชื่อว่าทุกคนจะมีความสุขพอใจได้”

๒. สร้างสำนึกในแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยการปลูกฝังและปรับเปลี่ยนทัศนคติ ให้มีความรู้จักพอ ด้วยวิธีการหันกลับมาพิจารณาตนเองก่อนว่า “วิถีชีวิตที่ดำเนินอยู่ทุกวันนี้พอเพียง อย่างมีเหตุผลหรือไม่ และหากไม่ จะหาวิธีการให้พอเพียงอย่างมีเหตุผลนั้นได้อย่างไร” ซึ่งจะต้องวาง พื้นฐานความเชื่อและศรัทธาในการดำเนินชีวิตลักษณะนี้เป็นหลักธรรมประจำใจ

๓. ศึกษาตัวอย่างของผลปฏิบัติตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง อาทิ ตัวอย่างการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งทั้งในเชิงรูปธรรมว่า มีแนวดำเนินชีวิตของชุมชนในทิศทางของปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงได้อย่างไร จากการที่ชุมชนที่เป็นตัวอย่างกระจายอยู่ทั่วประเทศในทุกภาค จากข้อมูลประมาณร้อยละ ๒๐ ของชุมชนทั้งหมด จะมีลักษณะที่เข้าข่ายความเข้มแข็งได้แต่มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องต่อไปอย่างไร ส่วนในระดับธุรกิจคงต้องพิจารณาด้านการบริหารความเสี่ยง การบริหารจัดการที่ดี มีจริยธรรม ทั้งนี้จะต้องพิจารณาหาตัวดัชนีในด้านต่าง ๆ มาเป็นเครื่องกำหนดความพอเพียงต่อไป

๔. นักเรียนนักศึกษาที่กำลังศึกษา ทั้งในระดับโรงเรียนและมหาวิทยาลัย ควรให้ความสำคัญ โดยค้นคว้าหรือศึกษาหลักสูตรวิชาที่เกี่ยวข้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อเรียนรู้ และสร้างความเข้าใจให้กับตนเองเพื่อเสริมสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีต่อไป^{๒๙}

^{๒๗} อ่างในศูนย์วิจัยและพัฒนาครอบครัวไทย สาขาวิชามนุษยนิเวศศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, รายงานการวิจัย เรื่อง การศึกษาและพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างหลักประกันความมั่นคงของครอบครัว, (สำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, ๒๕๕๓), หน้า ๓๒-๓๕

^{๒๘} กรมจเรทหารบก, การตรวจตราและประเมินผลโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตกำลังพลและประสิทธิภาพหน่วยทหารกองทัพบก ระยะที่ ๒ หน่วยทหารพอเพียงกองทัพบกสง่างาม, กรุงเทพฯ, ๒๕๕๑, หน้า ๑๗.

^{๒๙} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, หรือ กปร. ๖๐ ปี ครองราชย์, เศรษฐกิจพอเพียงปรัชญาชี้ถึงแนวทางการดำรงชีพ, ทฤษฎีใหม่ชีวิตที่พอเพียง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : มปป, ๒๕๕๐.), หน้า ๑๗.

๓) หลักประกันความมั่นคงของครอบครัว : สวัสดิการสังคมและดัชนีความก้าวหน้าของ

คน

ในที่นี้คำว่า “หลักประกันความมั่นคงของครอบครัว” หมายถึง การคุ้มครองสมาชิกของครอบครัวให้ได้รับสิทธิที่เป็นความจำเป็นขั้นพื้นฐานของการดำรงชีวิตมนุษย์และการทำหน้าที่ของครอบครัวต่อสมาชิกครอบครัวและสังคม เพื่อให้ครอบครัวสามารถดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีศักดิ์ศรีและพร้อมที่จะพัฒนาศักยภาพการเรียนรู้และการปรับตัวให้เกิดสมดุลในชีวิตครอบครัว มีความสุขและพึ่งพาตนเองได้ เมื่อจำแนกหลักประกันความมั่นคงของครอบครัว ตามรูปแบบการพัฒนาคนของสหประชาชาติ (UNDP) จะครอบคลุมองค์ประกอบสำคัญ ๘ ด้าน ได้แก่ ด้านสุขภาพ ด้านการศึกษา ด้านชีวิตการงาน ด้านรายได้ ด้านที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อม ด้านชีวิตครอบครัว และชุมชน ด้านการคมนาคมและการสื่อสาร และด้านการมีส่วนร่วม

สรุปว่า แนวคิดเกี่ยวกับความมั่นคงของครอบครัวมี ๓ ประการ คือ (๑) หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (๒) การวางแผนการดำรงชีวิตตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง และ(๓) หลักประกันความมั่นคงของครอบครัว : สวัสดิการสังคมและดัชนีความก้าวหน้าของคน จัดเป็นแนวคิดในการปฏิบัติเดินตามทางสายกลาง เพื่อให้รู้จักความพอประมาณ ความมีเหตุผลและสร้างภูมิคุ้มกันที่ดี โดยมีความรู้และคุณธรรมเข้าประกอบในการดำเนินชีวิตอย่างมีแบบแผน พร้อมกันนั้นรู้จักการจัดวางแผนการดำเนินชีวิตที่ดี เพื่อสร้างหลักประกันความมั่นคงให้กับตนเอง ครอบครัว เศรษฐกิจและสังคม

๒.๕ พัฒนาการการสร้างครอบครัว

ต่อไปจะเป็นการกล่าวถึงพัฒนาการสร้างครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีอยู่ด้วย ๒ ประการ คือ (๑) การสร้างครอบครัวในอัครคัมภีร์และอินทกสูตร (๒) พัฒนาการการสร้างครอบครัว โดยรายละเอียดมีดังต่อไปนี้

๒.๕.๑ การสร้างครอบครัวในอัครคัมภีร์และอินทกสูตร

สำหรับจุดเริ่มต้นของการสร้างครอบครัวของมนุษย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนา ในที่นี้จะกล่าวถึงประเด็นเกี่ยวกับวิวัฒนาการการเกิดของมนุษย์เป็นอันดับแรกเพื่อให้ทราบถึงความเป็นมาของมนุษย์บนโลกใบนี้ว่ามีความเป็นมาอย่างไร ประเด็นต่อมาก็จะกล่าวถึงจุดเริ่มต้นของการสร้างครอบครัวของมนุษย์ว่ามีจุดเริ่มต้นอย่างไร เพราะเหตุใดมนุษย์จึงต้องมีการสร้างครอบครัวขึ้นมา โดยรายละเอียดมีดังต่อไปนี้

๒.๕.๑.๑ วิวัฒนาการของการเป็นมนุษย์

จุดเริ่มต้นของการสร้างครอบครัวของมนุษย์ในอัครคัมภีร์ ในที่นี้จะทำการศึกษาถึงเรื่องของการอุบัติขึ้นของมนุษย์บนโลกใบนี้ก่อน ในอัครคัมภีร์กล่าวกันว่ามนุษย์นั้นมาจากพรหมชั้นอาภัสสรพรหมซึ่งเป็นพรหมชั้นสูงซึ่งแตกต่างจากพรหมของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู กล่าวคือพรหมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ถือว่าเป็นสิ่งสูงสุดซึ่งมีความเชื่อว่า โลกนี้พระพรหมเป็นผู้สร้างหรือแม้แต่ระบบวรรณะทางสังคมอินเดียก็เกิดจากส่วนต่าง ๆ ของพระพรหม แต่สำหรับทัศนะของ

พระพุทธศาสนาพระพรหม^{๓๐} ไม่ใช่ผู้สร้างโลกหรือจักรวาล แต่พรหมนั้นเป็นส่วนหนึ่งของการกำเนิดขึ้นของมนุษย์บนโลกหรือเป็นผู้สร้างหรือสังคมมนุษย์ให้กับโลกและพรหมเองนั้นยังต้องเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร สำหรับการอุบัติขึ้นของมนุษย์ที่เกิดมาจากพรหมนั้นมิกกล่าวไว้ว่า

สมัยหนึ่ง ครั้นล่วงเลยมาช้านาน โลกนี้เสื่อม เมื่อโลกกำลังเสื่อม เหล่าสัตว์ส่วนมากไปเกิดที่พรหมโลกชั้นอาภัสสระนึกคิดอะไรก็ได้สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปิติเป็นภักขา มีรัศมีชานออกจากร่างกาย เทียวสัญญาจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน

สมัยหนึ่ง ครั้นเวลาล่วงเลยมาช้านาน โลกนี้เจริญขึ้น เมื่อโลกกำลังเจริญขึ้น เหล่าสัตว์ส่วนมากจุติจากพรหมโลกชั้นอาภัสสระมาเป็นอย่างนี้^{๓๑} นึกคิดอะไรก็ได้สมใจปรารถนา^{๓๒} มีปิติเป็นภักขา^{๓๓} มีรัศมีชานออกจากร่างกาย เทียวสัญญาจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน

จากข้อความข้างต้นชี้ให้เห็นว่า การถือกำเนิดขึ้นของมนุษย์นั้นจุดเริ่มต้นจริง ๆ แล้วไม่ได้เกิดจากการสมสู่หรือมีเพศสัมพันธ์กันหรือมีการสร้างครอบครัวแต่ประการใด แต่จุติหรือเคลื่อนมาจากพรหมโลกซึ่งเป็นโอปปาติกะกำเนิด^{๓๔} โดยมีลักษณะเป็นกายละเอียดหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “กายทิพย์” มีปิติซึ่งมีลักษณะซาบซ่าน เิบอาบไปทั่วสรรพางค์ซึ่งได้มาด้วยอำนาจของสมาธิของพรหมแต่ละองค์ที่จุติมา พร้อมกันนั้นแม้แต่วิมานก็เป็นทิพย์ด้วยเหมือนกัน และที่มีลักษณะพิเศษอีกประการหนึ่งของพรหมที่จุติมาเป็นมนุษย์บนโลกก็คือ ไม่มีเพศปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดว่าเป็นเพศ

^{๓๐}พรหมเป็นเทวดาชั้นสูงโดยกำเนิด จัดเป็นเทวดาจำพวกหนึ่งที่มีภพภูมิที่สูงกว่าเทวดาทั่ว ๆ ไป ที่เรียกว่า ชั้นพรหมจัดเป็นกามาวจรภพและยังมีการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ พระพรหม แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ พรหมที่มีรูป ที่เรียกว่า รูปพรหม มีทั้งหมด ๑๖ ชั้น และพรหมที่ไม่มีรูป ที่เรียกว่า อรูปพรหม มีทั้งหมด ๔ ชั้น โดยอรูปพรหมจะสูงกว่ารูปพรหม พระพรหมในพระพุทธศาสนานั้นเป็นพระพรหมผู้วิเศษเพราะต่างก็ล้วนเป็นบุรุษเพศทั้งสิ้น ไม่ต้องกินไม่ต้องบริโภคอาหารเหมือนสัตว์ในภูมิอื่น ๆ ด้วยว่ามีฉานสมาบัติเป็นอาหารจึงไม่ต้องมีการถ่ายอุจจาระ คือ อุจจาระและปัสสาวะ สรีระร่างกายหน้าตาพระพรหมนั้นมีสัณฐานกลมเกลี้ยงสวยงาม มีรัศมีออกจากกายตัวเลื่อม ประภัสสรรุ่งเรืองกว่ารัศมีพระอาทิตย์และพระจันทร์หลายพันเท่าเพียงแต่หัตถ์ทั้งหลายของพระพรหมนั้นเหยียดยื่นออกไปหวังจะให้ส่องรัศมีไปทั่วห้วงจักรวาลก็ย่อมจักทำได้ มีอวัยวะร่างกายต่อกัน คือ หัวเข่าก็ดี แขนก็ดี มีสัณฐานกลมเกลี้ยงเรียบงามมีศรัทธาประดับด้วยขลุ่ย เสาวยสุพรหมสมบัติ ฌพรหมภูมิตราบเท่าสิ้นอายุเป็นเวลาแสนนาน สำหรับพระพรหมในลักษณะดังกล่าวมานี้ เกิดจากการที่บุคคลนั้น ๆ ขณะที่เป็มนุษย์อยู่ได้บำเพ็ญสมณญาณจนสำเร็จฉาน ครั้นถึงกาลกิริยาตายจากมนุษย์โลกก็ได้ไปจุติยังพรหมโลกอันเป็นแดนซึ่งมีแต่สุขไม่มีเรื่องกามเข้ามาเกี่ยวข้องตามอำนาจฉานที่ได้บรรลุเป็นพระพรหมผู้วิเศษ พระพรหมมีชื่อเรียกอื่นในภาษาไทย เช่น จตุรพักตร ธาตาศติ หงสธ เป็นต้น

^{๓๑}มาเป็นอย่างนี้ ในที่นี้หมายถึง มาเกิดเป็นมนุษย์ (ที.ปา. อ. ๑๑๔/๕๐)

^{๓๒}นึกอะไรก็ได้สมใจปรารถนา หมายความว่า สัตว์เหล่านั้นแม้มาเกิดในมนุษย์โลกนี้ ก็ยังเป็นโอปปาติกะ เกิดขึ้นด้วยใจที่บรรลุอุปจารฉานอย่างเดียวกัน (ที.ปา.อ. ๑๑๔/๕๐, ที.ปา. ฎีกา. ๑๑๔/๕๒)

^{๓๓}มีปิติเป็นภักขา หมายความว่า แม้อยู่ในมนุษย์โลกนี้ก็มีปิติเป็นอาหารเหมือนอยู่ในพรหมโลก (ที.ปา.อ. ๑๑๔/๕๐)

^{๓๔}โยนิ กำเนิดของสัตว์มี ๔ จำพวก คือ (๑) ชลาพุชะ เกิดในครรภ์ เช่น คน แมว (๒) อณฑชะ เกิดในไข่ เช่น นก ไก่ (๓) สังเสทชะ เกิดในโคล คือ ที่ขึ้นและสกปรก เช่น หนอนบางอย่าง (๔) โอปปาติกะ เกิดผุดขึ้น เช่น เทวดา สัตว์นรก พรหม อัจฉาจาก พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๔๔-๒๔๕.

หญิงหรือเพศชายแต่อย่างใด ดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า “สมัยนั้น ทัวทั้งจักรวาลนี้แหละเป็นน้ำทั้งนั้น มีดมนอนธการ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ดวงดาวนักษัตรทั้งหลายยังไม่ปรากฏ กลางคืน กลางวันก็ไม่ปรากฏ เดือนหนึ่ง ครึ่งเดือน ฤดูและปีก็ยังไม่ปรากฏ หญิงชายก็ยังไม่ปรากฏ สัตว์ทั้งหลายปรากฏชื่อแต่เพียงว่า ‘สัตว์’^{๓๕} เท่านั้น”^{๓๖} แต่เหตุที่ทำให้เพศต้องปรากฏเพราะความโลภหรือความอยากหรือเรียกอีกอย่างว่าตัณหา^{๓๗} ในสิ่งที่ปรากฏรอบ ๆ ตนเอง เพราะเห็นจวนดินลอยอยู่บนน้ำดูจมน้ำที่บุคคลเคี้ยวให้แห้งแล้งแล้วทำให้เย็นสนิทจับเป็นผาอยู่ข้างบนซึ่งสมบูรณ์ด้วยสีกลิ่นและรสชาติอร่อยมีสีเหมือนเนยข้นหรือเนยใส เป็นเหตุทำให้จิตนึกไปว่า รสของจวนดินนี้มีรสชาติเป็นอย่างไรหนอ จึงได้ข้อนจวนดินขึ้นมาลิ้มดูก็ได้บังเกิดอาการแผ่ซ่าน สุดท้ายก็ปั้นจวนดินขึ้นมาเป็นคำ ๆ เพื่อบริโภค ผลปรากฏว่ารัศมีที่ขานออกจากร่างกายก็อันธพาลหายไป เมื่อรัศมีหายไปก็ได้ปรากฏดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ กลางคืน กลางวัน ดวงดาวนักษัตร ฤดูและปี เมื่อเป็นเช่นนี้จึงทำให้โลกปรากฏชัดเจนขึ้น ส่วนสัตว์ก็ยังโหยหารรสชาติไปเรื่อย ๆ ผลสุดท้ายก็ทำให้เพศชายเพศหญิงปรากฏชัดเจนขึ้นตามลำดับ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ซึ่งกล่าวโดยสรุปก็คือ

สัตว์เหล่านั้นจึงเกิดความอยากขึ้น ต่อมาสัตว์เหล่านั้นพยายามเพื่อจะปั้นจวนดินให้เป็นคำ ๆ ด้วยมือแล้วบริโภค เมื่อรัศมีกายของสัตว์เหล่านั้นหายไป ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ก็ปรากฏ ดวงดาวนักษัตรทั้งหลายก็ปรากฏ กลางคืนและกลางวันก็ปรากฏ เดือนหนึ่งและกึ่งเดือนก็ปรากฏ ฤดูและปีก็ปรากฏ ด้วยเหตุที่สัตว์เหล่านั้นมัวเพลินบริโภคจวนดินอยู่รับประทานจวนดิน มีจวนดิน สัตว์เหล่านั้นจึงมีร่างกายแข็งกล้าขึ้นทุกที ทั้งผิวพรรณก็ปรากฏว่าแตกต่างกันไป

เมื่อสัตว์ทั้งสองพวกนั้นเกิดมีการไต่ตัวดูหมิ่นกันขึ้นเพราะทะนงตัวปรารถนาผิวพรรณเป็นปัจจัย จวนดินก็หายไป กระบิดินนั้นปรากฏ เพราะทะนงตัว ปรารถนาผิวพรรณเป็นปัจจัย กระบิดินก็หายไป เมื่อกระบิดินหายไปแล้ว ก็เกิดเคืองดินขึ้น เมื่อเคืองดินหายไปแล้วก็เกิดมีรวงข้าวขึ้นเองในที่ที่ไม่ต้องไถ เป็นข้าวไม่มีรำมีข้าวสาตินั้นเป็นภักษา มีข้าวสาตินั้นเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน สัตว์เหล่านั้นจึงมีร่างกายหยาบขึ้น ทั้งผิวพรรณก็ปรากฏแตกต่างกัน และอวัยวะเพศหญิงปรากฏแก่ผู้เป็นหญิง อวัยวะเพศชายปรากฏแก่ผู้เป็นชาย กล่าวกันว่า หญิงเพ่งดูชาย และชายก็เพ่งดูหญิงนานเกินไป เมื่อชนทั้ง ๒ เพศ ต่างเพ่งดูกันและกันนานเกินไป ก็เกิดความกำหนัดขึ้น ความเร่าร้อนก็ปรากฏขึ้นในกายเพราะความเร่าร้อนเป็นปัจจัย ชนเหล่านั้นจึงได้เสพเมถุนธรรม^{๓๘}

กล่าวโดยสรุป การวิวัฒนาการของมนุษย์ครั้งแรกที่ปรากฏในอัครคัมภีร์สุตตรมียุ ๒ ยุค ก็คือ ยุคแรกก็คือ การอุบัติเกิดขึ้นของมนุษย์ซึ่งมีจุดเริ่มต้นมาจากพรหมชั้นอาภัสราพรหมที่ลงมาท่องเที่ยวในโลกมนุษย์ที่กำลังก่อตัวขึ้นมาใหม่ ๆ ซึ่งในขณะนั้นโลกใบนี้ยังไม่มีทั้งดวงจันทร์และดวงอาทิตย์แต่อาศัยรัศมีที่ออกจากกายของตนเองเป็นแสงสว่างต่อมาเกิดความสงสัยในกลิ่นของจวนดินต่างก็เชิญชวนกันกินจวนดินเป็นเหตุทำให้จิตใจในรสชาติของจวนดินจึงเป็นผลทำให้ร่างกายที่ละเอียด

^{๓๕} สัตว์ในที่นี้ หมายถึง มนุษย์ในระยะแรก ๆ ที่เปลี่ยนสภาพมาจากเทพ - ผู้วิจัย.

^{๓๖} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๒๐/๗๒-๗๓, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๐/๘๕.

^{๓๗} อภิ.วิ. ๓๕/๔๗๓/๖๒๒-๖๒๓, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๗๓/๔๗๘-๔๘๗.

^{๓๘} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๒๐-๑๒๙/๗๒-๗๙, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๐-๑๒๙/๘๙-๙๖.

เป็นกายทิพย์นั้น กลับกลายเป็นกายหยาบพร้อมกับปรากฏให้เห็นซึ่งเพศนิมิตซึ่งกันและกัน นัยที่สองก็คือ การอุบัติเกิดขึ้นของมนุษย์เกิดจากความต้องการทางเพศอันเป็นสัญชาตญาณของมนุษย์หรือสัตว์ที่มีกิเลส หลังจากการปรากฏให้เห็นซึ่งเพศนิมิตซึ่งกันและกันนั้นเป็นปัจจัย จึงเป็นเหตุผลสำคัญทำให้ต่างคนต่างก็มีความยินดีมีความกำหนดเกิดขึ้นจึงต้องมีการสมสู่กันเหมือนมนุษย์ทั่วไปอย่างทุกวันนี้ รวมความว่า การอุบัติขึ้นของมนุษย์มี ๒ นัยคือ เริ่มแรกเป็นการเกิดขึ้นของกายละเอียดที่เรียกว่า กายทิพย์ ต่อมาพัฒนาการเป็นการเกิดขึ้นของมนุษย์เป็นกายหยาบที่เกิดจากการสมสู่ระหว่างเพศหญิงและเพศชาย

๒.๕.๑.๒ จุดเริ่มต้นของการสร้างครอบครัว

สำหรับจุดเริ่มต้นของการสร้างครอบครัวหรือสร้างบ้านเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยด้วยการสร้างสิ่งกำบังนั้นจุดประสงค์ครั้งแรกทีเดียวคือ เพื่อเป็นที่ประกอบภารกิจ กล่าวกันว่าเริ่มแรกเดิมทีนั้นการมีเพศสัมพันธ์เป็นสิ่งผิดปกติของมนุษย์ในยุคนั้นเลยทีเดียว ดังข้อความที่ว่า “สัตว์เหล่าใดเห็นสัตว์เหล่าอื่นกำลังเสพเมถุนธรรมกันจึงขว้างฝุ่นใส่บ้าง ขว้างขี้เถ่าใส่บ้าง ขว้างมูลโคใส่บ้าง ด้วยกล่าวว่า คนถ่อย เจ้าจงฉิบหาย คนถ่อยเจ้าจงฉิบหาย แล้วกล่าวต่อไปว่า ก็ไหน สัตว์จึงทำกรรมอย่างนี้แก่สัตว์เล่า”^{๓๙} จะสังเกตได้ว่าข้อความนี้แสดงไว้ชัดเจนว่า การมีเพศสัมพันธ์กันนั้นเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจมากจัดเป็นสิ่งที่ยอมรับไม่ได้ของคนสมัยเริ่มแรก แต่เมื่อนานวันเข้าวันเวลาเปลี่ยนแปลงไปเนิ่นนานการมีเพศสัมพันธ์กันกลายเป็นเรื่องปกติธรรมดาของมนุษย์ ดังข้อความที่ว่า “แต่บัดนี้ถือว่า เป็นเรื่องธรรมดา สมัยนั้นเหล่าสัตว์ผู้เสพเมถุนธรรม ไม่ได้เข้าไปยังหมู่บ้านหรือนิคมตลอด ๑ เดือนบ้าง ๒ เดือนบ้าง เนื่องจากสัตว์เหล่านั้นต้องการเสพอสัถกรรมเกินเวลา ต่อมาจึงพากันสร้างเรือนขึ้นเพื่อปกปิดอสัถกรรมนั้น”^{๔๐}

จากการสร้างเรือนหรือบ้านนั้นในเวลาต่อมาก็กลายเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญของสร้างครอบครัวและการกำเนิดของมนุษย์ที่เกิดจากครรภ์หรือที่เรียกว่าซลาปุชะกำเนิด ซึ่งจะสังเกตได้ว่าการเกิดขึ้นของมนุษย์นั้นมีพัฒนาการแตกต่างจากการเกิดขึ้นของมนุษย์ที่จุติมาจากอภัสสรพรหม กล่าวคือ การเกิดขึ้นของมนุษย์ในช่วงเวลาต่อมาจะเป็นการถือกำเนิดแบบซลาปุชะกำเนิดนั้นมีกระบวนการพัฒนาการโดยมีจุดเริ่มต้นจากการที่บิดามารดามีเพศสัมพันธ์ และในช่วงเวลาที่เพศสัมพันธ์กันนั้นมารดาอยู่ในช่วงที่ไขสูกพอดีคือพร้อมที่จะผสมพันธุ์พร้อมกันก็มีจิตมาปฏิสนธิในครรภ์ ด้วยการถึงพร้อมด้วยองค์ประกอบ ๓ ประการ^{๔๑} กระบวนการเริ่มต้นของชีวิตและกระบวนการสืบต่อของวิญญานก็เกิดขึ้น หลังจากนั้นก็จะมีการพัฒนาเจริญเติบโตในครรภ์ตามลำดับดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “รูปนี้เป็นกลละก่อน จากกลละเกิดเป็นอัมพุทะ จากอัมพุทะเกิดเป็นเปสิ (ชิ้นเนื้อเล็ก) จากเปสิเป็นขณะ (เป็นก้อน) จากขณะเป็นปุม ๕ ปุม ต่อจากปุม ชนและเล็บจึงเกิดขึ้น”^{๔๒}

โดยการเกิดขึ้นของชีวิตของมนุษย์ในครรภ์นั้นกล่าวได้ว่า เริ่มตั้งแต่มีเมือกขึ้นก่อนซึ่งอยู่ในระยะ ๗ วันแรกที่เรียกว่า “กลละ” จากกลละที่เป็นเมือกอยู่นั้นก็วิวัฒนาการมาเป็นน้ำขุ่นเมือก

^{๓๙} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๒๖/๗ค-๗๖, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๖/๙๒.

^{๔๐} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๒๗/๙๓-๙๔, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๗/๗๖-๗๗.

^{๔๑} ที.ปา. (บาลี) ๑๒/๔๐๘/๔๔๓-๔๔๔, ที.ปา. (ไทย) ๑๒/๔๐๘/๓๖๔-๓๖๕.

^{๔๒} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๓๕/๒๔๘, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๓๗/๒๓๕.

มีลักษณะเหมือนน้ำล้างเนื้อ ที่เรียกว่า “อัพพุทะ” เป็นอัพพุทะอยู่ได้ ๗ วัน ก็วิวัฒนาการแข็งตัว มาเป็นชิ้นเนื้อสีแดง มีลักษณะคล้ายเนื้อแดงโม่บดที่เรียกว่า “เปสิ” จากเปสิได้ ๗ วันก็ วิวัฒนาการแข็งตัวขึ้นอีกเป็นก้อนเนื้อ มีลักษณะทรงกลมรีคล้ายไข่ไก่เรียกว่า “ชนะ” จากชนะก็ วิวัฒนาการมาเป็นปุ่มห้าปุ่มเรียกว่า “ปัญจสาขา” และภายใน ๗ วันก็พัฒนาการขึ้นเป็นมือ ๒ ข้าง เท้า ๒ ข้างและศีรษะ ๑ ส่วนอาหารสำหรับบริโภคของมนุษย์อยู่ในครรรค์นั้นก็มีลักษณะ แตกต่างจากการที่พรหมจุติลงมาเป็นมนุษย์เช่นเดียวกัน กล่าวคือ ชีวิตของมนุษย์ที่อาศัยครรรค์ มารดาเกิดขึ้นจะรับอาหารต่าง ๆ เมื่อมารดาบริโภคอาหารเข้าไปในช่วงสัปดาห์แรกที่ยังเป็นกลลรูป อยู่ อาหารนั้นยังแผ่เข้าไปไม่ได้ แต่อาหารจะแผ่เข้าไปสู่ร่างกายทารกได้ก็ต่อเมื่ออยู่ในช่วงสัปดาห์ที่ ๒ เป็นต้นไป ดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า “มารดาของสัตว์ในครรรค์บริโภคข้าวน้ำอย่างใด สัตว์ผู้อยู่ใน ครรรค์ก็เลี้ยงอวัยวะด้วยอาหารนั้นในครรรค์นั้น” ^{๔๓} และในอรรถกถายังได้กล่าวเพิ่มเติมไว้อีกว่า

สัตว์ที่อยู่ในครรรค์มารดาบริโภคอาหารทางก้นสะดือ (สายรก) (นาภีโต อุณฺณุตตนาโฬ) คือ ก้นสะดือจะติดเป็นอันเดียวกันกับแผ่นท้องของมารดา ก้นสะดือนั้นมีลักษณะเป็นรูพรุน ข้างในคล้ายก้นบัว รสอาหารที่มารดาบริโภคเข้าไปแล้ว ก็แผ่ผ่านเข้าไปทางก้นสะดือ สัตว์ในครรรค์ก็จะเลี้ยงตนเองด้วยรสอาหารนั้น ^{๔๔}

ซึ่งสัตว์ที่อาศัยอยู่ในครรรค์นี้จะเติบโตเต็มที่ใช้เวลาประมาณ ๑๐ เดือนก็จะออกมาสู่โลก ภายนอกโดยสมบูรณ์ ^{๔๕}ที่เราเรียกกัน “คลอดบุตร” จากการมีบุตรนี้เองทำให้ครอบครัวมี องค์ประกอบพร้อมทั้งบิดา มารดา และบุตรจัดได้ว่าเป็นครอบครัวที่สมบูรณ์มีชีวิตชีวาขึ้นมา

กล่าวโดยสรุป จะเห็นว่าจุดเริ่มต้นของการสร้างครอบครัวของมนุษย์ที่ปรากฏในคัมภีร์ พระพุทธศาสนานั้น การมีเพศสัมพันธ์ระหว่างเพศหญิงและเพศชายนั้นเกิดจาก ความยินดีพอใจใน กามคุณ ๕ หรือกามารมณ์ คือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ของเพศตรงข้ามซึ่งเกิดจากการ เพ่งมองดูซึ่งกันและกันแล้วเกิดความกำหนัดกระสันอย่างรุนแรง จึงเสพสมสู่กันในที่โล่งแจ้งจนเป็น เหตุให้เหล่าสัตว์บางพวกเกิดความรังเกียจในการกระทำความผิด ทำให้เหล่าสัตว์ที่ต้องการสมสู่กันนั้น ต้องหลบหลีกไปอยู่ในสถานที่ต่างหากและมีการสร้างที่กำบังเกิดขึ้นเพื่อปกปิดในช่วงเวลาที่มี เพศสัมพันธ์กันซึ่งมีผลในช่วงระยะเวลาต่อมามีบุตรเกิดขึ้นซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นการเกิดมาของมนุษย์และ การสร้างครอบครัวในเวลาต่อมา และการมีเพศสัมพันธ์ก็กลายเป็นเรื่องปกติของมนุษย์ที่เกิดขึ้น เมื่อเจริญเติบโตถึงเวลาอันสมควรก็ต้องมีครอบครัวเพื่อทำการสืบสายพันธุ์มนุษย์ต่อไป จนกระทั่ง การมีคู่ครองเพื่อสร้างครอบครัวและทำการสืบสายพันธุ์เป็นเรื่องปกติธรรมดาของมนุษย์อย่างที่ ปรากฏให้เห็นอยู่ทุกวันนี้

๒.๕.๒ พัฒนาการการสร้างครอบครัว

เมื่อมนุษย์สร้างครอบครัวและให้กำเนิดสมาชิกในครอบครัวหลาย ๆ ครอบครัวขยาย ใหญ่ขึ้นเรื่อย ๆ จากสังคมเล็ก ๆ ก็กลายเป็นสังคมใหญ่ขึ้นเติบโตมากยิ่งขึ้น ต่อมาก็เกิดการ พัฒนาการขึ้นอีกระดับหนึ่ง กล่าวคือ มีการสร้างกรอบประเพณีวัฒนธรรมในสังคมขึ้นเพื่อควบคุม

^{๔๓} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๓๕/๒๔๘, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓๕/๓๓๗.

^{๔๔} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๓๕/๓๓๗-๓๓๘, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓๕/๒๔๘.

^{๔๕} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ เดือน คำดี, ศาสนาเบื้องต้น, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐),

สมาชิกในครอบครัวให้อยู่ในแนวเดียวกันโดยมีแนวร่วมและเงื่อนไขที่สมาชิกทุกคนในสังคมต่างก็ยอมรับและคล้อยตาม และบางครั้งจากการสร้างเงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมในแต่ละสังคมก็เป็นที่มาของความรักความใกล้ชิดให้เกิดขึ้น ดังนั้นในประเด็นนี้ผู้วิจัยจะทำการศึกษาเพื่อให้เห็นเด่นชัดยิ่งขึ้นว่า เงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมตลอดถึงความรักความใกล้ชิดเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างครอบครัวได้อย่างไร โดยรายละเอียดมีดังต่อไปนี้

๒.๕.๒.๑ บริบททางสังคมและวัฒนธรรม

สำหรับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมนับได้ว่า เป็นประเด็นสำคัญอีกประเด็นหนึ่งในสังคมที่เป็นตัวกำหนดให้ชายหญิงจำต้องเลือกปฏิบัติเพื่อการสร้างครอบครัว ถึงแม้ว่าบางกรณีชายหญิงบางคนไม่ปรารถนาจะแต่งงานก็ตาม แต่ด้วยบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่กำหนดให้ต้องปฏิบัติ เพราะสังคมอินเดียในสมัยพุทธกาลนั้นแนวความคิดความเชื่อของคัมภีร์ศาสนาพราหมณ์มีอิทธิพลเป็นอย่างมากในการกำหนดให้หญิงชายจะต้องมีครอบครัว อย่างเช่น คัมภีร์หลังสมัยพระเวทถึงประมาณ ๑๔๓ ปีก่อนพุทธศักราชและในคัมภีร์พฤทษอารณยะอุปนิษิตที่ได้บัญญัติให้บุรุษต้องแต่งงานและให้กำเนิดลูกจึงจะเป็นบุรุษที่สมบูรณ์ซึ่งสอดคล้องกับข้อความที่ว่า “บุรุษเป็นเพียงครึ่งหนึ่งยังไม่สมบูรณ์ จนกว่าจะได้รวมเข้ากับภรรยาและให้กำเนิดลูก”^{๖๖} และในคัมภีร์พฤทษารณยะอุปนิษิตยังได้กล่าวไว้อีกเช่นกันว่า “พระเจ้าสูงสุดได้แบ่งพระองค์ออกเป็นสองส่วน คือ สามีและภรรยา”^{๖๗} อีกทั้งในคัมภีร์ไถตตริยพราหมณะกล่าวว่า “ขอให้ภรรยารวมกับสามีของเธอโดยการกระทำอันดี เขาทั้งสองถูกเทียมนอกประดุกว้าว เพื่อการบวงสรวง ขอให้คนทั้งสองมีจิตใจอันเดียวกัน และทำลายศัตรูของเขา ขอให้เขาบรรลुแสงสว่างอันเป็นนิรันดร์ในสรวงสวรรค์”^{๖๘} และตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ผู้หญิงไม่สามารถหลุดพ้นได้ด้วยตนเอง แต่จะทำได้โดยผ่านฐานะที่เป็นกึ่งหนึ่งของสามีเท่านั้นโดยความจงรักภักดีต่อสามีเท่านั้น ถึงแม้ว่าคัมภีร์จะกล่าวว่าให้สามีภรรยาเป็นผู้มีจิตใจเป็นอันเดียวกัน “ถ้ามองในภาพซ้อนจะเห็นว่า เป็นการบังคับให้สตรีต้องแต่งงานเท่านั้น”^{๖๙} จึงทำให้มองได้ว่า ด้วยบริบททางสังคมและวัฒนธรรมโดยผ่านแนวความคิดความเชื่อทางคัมภีร์ที่ตนเองนับถือ นับได้ว่าเป็นตัวจักรสำคัญในการสร้างครอบครัวของมนุษย์ด้วยการให้เห็นถึงความสำคัญของการแต่งงานว่าเป็นความประสงค์ของพระเจ้า บุรุษจะเป็นลูกผู้ชายที่สมบูรณ์ได้จะต้องมีภรรยาและบุตรเท่านั้น ส่วนสตรีก็เช่นเดียวกันจะเข้าถึงความจริงสูงสุดได้ก็ด้วยการแต่งงานเท่านั้น ซึ่งนับได้ว่าบริบทด้านสังคมและวัฒนธรรมเป็นประเด็นสำคัญในการกำหนดการสร้างครอบครัวของมนุษย์

^{๖๖} สุวิมล ประกอบไวยทกิจ, “สติในวรรณคดีสันสกฤต”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๒๑, หน้า ๒๖.

^{๖๗} แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม, “การศึกษาปัญหาเรื่องการเสื่อมสูญของภิกษุณีสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๕.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖.

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖.

ดังเช่นกรณีตัวอย่างเรื่องนางวิสาขามหาอุบลากับมิลินทศรณ^{๕๐} เป็นต้น ตามประวัติของบุคคลทั้งสองในภพชาติปัจจุบันไม่เคยมีพื้นฐานของความรักกันมาก่อนและไม่เคยรู้จักหรือเคยเห็นหน้าตากันมาก่อน แต่เนื่องด้วยบริบททางสังคมและวัฒนธรรมในขณะนั้นเป็นตัวกำหนด ทำให้นางต้องแต่งงานมีครอบครัวซึ่งนางเองก็ต้องปฏิบัติโดยไม่มีเงื่อนไขเช่นเดียวกัน อีกทั้งคำสอนทางพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของวัฒนธรรมก็มีส่วนหนึ่งเหมือนกันในการกำหนดให้หญิงชายต้องแต่งงาน ดังข้อความที่ว่า “เมื่อบุตรถึงวัยอันสมควรบิดามารดาหาคู่ครองที่เหมาะสมให้”^{๕๑} ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การหาคู่ครองให้กับบุตรนั้นเป็นประเพณีนิยมที่บิดามารดาจะต้องปฏิบัติเมื่อเห็นควรว่า บุตรของตนเองถึงวัยที่จะต้องแต่งงานมีครอบครัว

๒.๕.๒.๒ ความรักและความใกล้ชิด

แนวความคิดทางคัมภีร์พระพุทธศาสนาถือว่าความรักและความใกล้ชิดระหว่างเพศตรงข้ามจัดเป็นที่มาที่สำคัญประการหนึ่งของการสร้างครอบครัว ที่ทำให้นุชย์เกิดความรักและความใกล้ชิดซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๒ ปัจจัยด้วยกัน คือ (๑) ปัจจัยภายใน (๒) ปัจจัยภายนอก โดยปัจจัยดังกล่าวมานี้มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) ปัจจัยภายใน ก็คือ กิเลส โดยเฉพาะในที่นี้ตัวสำคัญก็คือ ความกำหนัด ราคะ หรือกามราคะหรือกามารมณ์นั่นเอง จัดเป็นพลังงานหรือแรงขับเคลื่อนภายในซึ่งพร้อมที่จะเคลื่อนไหวเมื่อเหตุปัจจัยภายนอกมีพร้อม โดยความรักที่เกิดจากแรงขับเคลื่อนภายในนี้มี “ความเกี่ยวข้องกับแรงขับเคลื่อนจากจิตสำนึกซึ่งสามารถควบคุมแรงปรารถนาทางเพศ”^{๕๒} ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า “ความรักในลักษณะของความต้องการทางเพศหรือแรงขับเคลื่อนทางเพศก็คือ ความรักและความต้องการทางเพศนั้นมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดมาก เนื่องจากแรงขับเคลื่อนทางเพศเป็นธรรมชาติขั้นพื้นฐานและเป็นส่วนหนึ่งในธรรมชาติของมนุษย์”^{๕๓} ซึ่งเสริมด้วยทัศนะที่ว่า “ความรักเริ่มต้นได้หลายทาง เบื้องต้นแรงดึงดูดอาจจะปรากฏเพียงให้ผ่านความปรารถนา แรงดึงดูดของความรักถูก

^{๕๐} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๔๕-๗๗, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๗๑-๑๑๕.

^{๕๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๘-๒๐๔/๒๐๒-๒๐๖.

^{๕๒} Robert K. Kelly, *Courtship, Marriage, and the Family*, p.214. “Human love, then, is a relationship; We learn love through our relationships with our parents, brothers and sisters, friends, and teachers. We experience love as an infants, a child, and an adolescent, and our ability to love develops as we interact with significant persons in our lives. We feel love for our family, then for friends of the same sex, and finally for persons of the opposite sex”.

^{๕๓} Calvin S. Hall, *A Primer of Freudian Psychology*, (Cleveland : New American Library, ,1955), pp..55-52, Robert K. Kelley. *Courtship, Marriage, and the Family*, Second Edition, (New York : Harcourt Brace Jovanovich, Inc., 1974), p. 210.

กระตุ้นด้วยพลังงานแรงขับจากจิตใต้สำนึก”^{๕๔} ดังพุทธพจน์ที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “ความรักเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัย ๒ อย่างคือ ด้วยการอยู่ร่วมกันแต่ชาติปางก่อนและด้วยการเกื้อกูลกันในชาติปัจจุบันเหมือนดอกอุบลเกิดขึ้นในน้ำอันเกิดแต่เปือกตม”^{๕๕} สำหรับพุทธพจน์บทนี้พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า “ดอกอุบล และดอกไม้ชนิดอื่น ๆ จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยน้ำและเปือกตมซึ่งเปรียบเหมือนความรัก”^{๕๖} ดังเช่นกรณีครอบครัวโฆสกเศรษฐีซึ่งมีจุดเริ่มต้นมาจากเหตุปัจจัยภายในคือกิเลส ซึ่งเป็นแรงขับเคลื่อนภายในอันเนื่องมาจากความผูกพันในอดีตเพราะเคยเป็นสามีภรรยามาก่อน ดังนั้นทำให้มองได้ว่า เหตุปัจจัยภายในคือ กิเลสหรือการตระหนี่เอนเป็นปัจจัยที่เป็นตัวกระตุ้นให้เกิดความรัก ความต้องการทางเพศซึ่งเปรียบเหมือนเปือกตม โดยอาศัยน้ำซึ่งเปรียบเหมือนแรงขับทางเพศทำให้มนุษย์มีความต้องการการตอบสนองทางเพศโดยเข้าใจว่า นั่นคือความรักซึ่งเป็นการที่ต้องการการตอบสนองหรือความรักที่ต้องการที่จะมีเพศสัมพันธ์ด้วย ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า

ความรักระหว่างเพศหรือความรักทางเพศ มีจุดเด่นอยู่ที่ความชื่นชมติดใจ หรือความปรารถนาในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสกายของผู้ที่ตนรัก อันนี้เป็นความรักสามัญของปุถุชน ซึ่งมีลักษณะสำคัญคือความต้องการหาความสุขให้แก่ตนเอง หมายความว่า ที่รักเขานั้นก็เพื่อเอาเขามาเป็นเครื่องบำเรอความสุขแก่ตน ต้องการเอาความสุขเพื่อตนเอง^{๕๗}

๒) ปัจจัยภายนอก ก็คือ การได้อยู่ใกล้ชิดกันอันเนื่องมาจากการทำงานอยู่ใกล้ชิดกัน หรือการได้ช่วยเหลือเกื้อกูลกันซึ่งเป็นเหตุให้มีความสนิทสนม หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ความรักอันเกิดจากเหตุเกื้อกูลในภพปัจจุบัน”^{๕๘} จนกลายเป็น “ความเชื่อมโยงผูกพันและห่วงใยในสวัสดิภาพของอีกฝ่ายหนึ่ง ต้องการให้อีกฝ่ายหนึ่งมีความสุข มีความเข้าใจกัน แบ่งปันซึ่งกันและกัน พุดคุยกันอย่างใกล้ชิด ให้การประคับประคองทางอารมณ์แก่กัน เห็นแก่คุณค่าของกันและไว้วางใจซึ่งกันและกัน”^{๕๙} ดังสำนวนของคนโบราณที่กล่าวไว้ว่า “สนิทเป็นเสน่ห์” ซึ่งความรักที่มีผลมาจากความ

^{๕๔} ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ แบ่งส่วนของจิตตามการระลึกรู้ จำแนกได้ดังนี้ (๑) จิตสำนึก คือ ส่วนของจิตที่รู้อยู่ในขณะปัจจุบัน ซึ่งรวมความคิด ความรู้สึกและอารมณ์ (๒) จิตก่อนสำนึก คือ ส่วนของจิตที่ไม่รู้อยู่ในความรู้สึก แต่สามารถนำเข้ามาในความรู้สึก คือระลึกได้ทันทีที่ตั้งใจ โดยไม่ต้องใช้ความพยายามมาก เช่น ความคิดของคนเรา “ก่อน” และ “หลัง” จากที่เรากำลังคิดอยู่ จะอยู่ในระดับจิตก่อนสำนึก (๓) จิตไร้สำนึก คือ ส่วนของจิตที่ไม่อยู่ในความรู้สึก และไม่สามารถระลึกได้ตั้งใจ กล่าวคือ มีขบวนการทางจิตของมนุษย์ที่เกิดขึ้น โดยที่เราไม่รู้สึกรู้สีกตัวและขบวนการของจิตอันนี้จะทำงานอยู่ตลอดเวลา ตามความเห็นของฟรอยด์และนักจิตวิเคราะห์ท่านอื่น ๆ เชื่อว่า ขบวนการจิตไร้สำนึกมีผลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ มากกว่าส่วนที่รู้สึกตัวหลายเท่า, ปราโมทย์ เชาวศิลป์, **คู่มือทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของซิกมันด์ ฟรอยด์**, (กรุงเทพฯ : สหประชาพานิชย์, ๒๕๒๖), หน้า ๕-๖.

^{๕๕} พุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๑๗๔/๖๘, พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๗๔/๑๑๑.

^{๕๖} พุ.ชา. (บาลี) ๓/๑๗๔/๒๓๗.

^{๕๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **รักนั้นดีแน่ แต่รักแท้ดีกว่า แนวทางพัฒนาความรักเพื่อชีวิตที่ล้ำเลิศ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๕.

^{๕๘} พุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๑๗๔/๖๘, พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๗๔/๑๑๑.

^{๕๙} Robert J. Stemberg. “A Triangular Theory of love”, **Close relationships: key reading**, pp. 213-214.

ใกล้ชิดนี้ก็คือ ปัจจัยทางด้านชีววิทยาหรือสรีรวิทยาหรือชั้น ๕^{๖๐} นั่นเอง จัดเป็นความรักแบบโรแมนติกเพราะมีองค์ประกอบของความใกล้ชิดผูกพันอยู่ด้วย อีกอย่างหนึ่ง “เป็นความรักที่เกิดจากการผสมกันของแรงขับทางเพศและฮอร์โมนทางเพศ ทำให้ความรักหือหาวเร้าใจ เพราะมีความปรารถนาทางเพศร่วมด้วย เป็นความรักที่เกิดขึ้นได้ง่าย ถ้าถูกตาถูกใจและเปลี่ยนแปลงได้ง่ายไม่มีเหตุผล รักแล้วอยากเป็นเจ้าของ อยากเก็บเอาไว้กับตัว เมื่อได้มาก็หวงแหนเมื่อจากไปก็โหยหา”^{๖๑} และปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะมีเพศสัมพันธ์ด้วย ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “หญิงเพ่งดูชายและชายก็เพ่งดูหญิงนานเกินไป เมื่อชนทั้ง ๒ เพศ ต่างเพ่งดูกันและกันนานเกินไป ก็เกิดความกำหนัดขึ้น ความเร้าร้อนก็ปรากฏขึ้นในกายเพราะความเร้าร้อนเป็นปัจจัย ชนเหล่านั้นจึงได้เสพเมถุนธรรม”^{๖๒} และดังพุทธพจน์ที่ว่า “เราย่อมไม่เล็งเห็นรูปอื่นแม้อย่างหนึ่งที่ครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่เหมือนรูป... รส... กลิ่น... สัมผัส ของสตรีเลย...” จึงทำให้เข้าใจได้ว่า ในบรรดารูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทั้งหลายจะไม่มีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อะไรที่ดึงดูดจิตใจชายเหมือนกับรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสของหญิง ซึ่งมีอิทธิพลทำให้หลงใหลใฝ่ฝันได้และความรู้สึกชายเกี่ยวกับรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัสก็เฉกเช่นเดียวกัน ซึ่งสิ่งดังกล่าวมานี้เป็นที่มาและจุดเริ่มต้นของการสร้างครอบครัวยุคแรกหรือการอยู่ร่วมกันของสามีภรรยาอันมีสาเหตุมาจากการใกล้ชิดช่วยเหลือเกื้อกูลในภพชาติปัจจุบัน เพราะต่างฝ่ายต่างก็ถูกอกถูกใจในรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัสซึ่งกันและกัน จนกระทั่งมีบุตรด้วยกัน เพื่อเป็นการสืบต่อสายพันธุ์มนุษย์จากรุ่นสู่รุ่นอย่างไม่ขาดสาย ดังเช่นครอบครัวนางปฐาจารา เป็นต้น ซึ่งเป็นครอบครัวหนึ่งที่มีจุดเริ่มต้นของการสร้างครอบครัวอันเนื่องมาจากความใกล้ชิดหรือการเกื้อกูลกันในปัจจุบันนั่นเอง

กล่าวโดยสรุป พัฒนาการการสร้างครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์อัคคัญสูตรและอินทสุตตรสรุปได้ว่า มีอยู่ด้วยกัน ๒ อย่างคือ บริบททางสังคมและวัฒนธรรมและความรักความใกล้ชิด โดยจุดเริ่มต้นของการสร้างครอบครัวด้านบริบททางสังคมและวัฒนธรรมนั้นเป็นการสร้างครอบครัวอันเกิดจากแนวความคิดความเชื่อทางสังคมและวัฒนธรรมซึ่งมีคัมภีร์ของศาสนาพราหมณ์เป็นฐานความคิดความเชื่อดังกล่าวรองรับหรือเป็นตัวบิบบกกดดันให้หญิงชายต้องแต่งงานมีครอบครัวโดยทั้งคู่ต่างก็ยอมรับกฎระเบียบทางสังคมและวัฒนธรรมมาประพฤติปฏิบัติดังกล่าวอย่างไม่มี การต่อต้านและไม่มีเงื่อนไข ส่วนการสร้างครอบครัวอันเกิดจากรักความรักความใกล้ชิด เกิดจากแรงขับทางเพศและแรงขับของฮอร์โมนทางเพศโดยมีกามราคะหรือกามารมณ์ซึ่งเปรียบเหมือนเปลือกตมเป็นตัวกระตุ้น โดยอารมณ์อายตนะภายในและภายนอกเป็นตัวเชื่อมต่อในการรับรู้อารมณ์ทั้งภายในและภายนอกของชีวิต

^{๖๐}ชั้น ๕ กองแห่งรูปธรรมและนามธรรมห้าหมวดที่ประชุมกันเข้าเป็นหน่วยรวมซึ่งบัญญัติเรียกว่า สัตว์ บุคคล เรา เขา เป็นต้น หรือส่วนประกอบห้าอย่างที่รวมเข้าเป็นชีวิต คือ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ โดยมีอายตนะซึ่งหมายถึง เครื่องรับรู้และสิ่งที่ถูกรู้ เช่น ตาเป็นเครื่องรับรู้ รูปเป็นสิ่งที่ถูกรู้ หูเป็นเครื่องรับรู้เสียงเป็นสิ่งที่ถูกรู้ เป็นต้น อ้างจาก ส.ช. ๑๗/๙๕/๕๘.

^{๖๑}วิทยา นาควิริยะ, **รู้ทันความรัก**, (กรุงเทพฯ : goodbook, ๒๕๔๘), หน้า ๑๓-๑๔.

^{๖๒}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๐-๑๒๙/๘๙-๙๖.

๒.๖ หลักการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา

คำว่า “หลักการ” ในที่นี้หมายถึง “สาระสำคัญของชีวิตที่แท้จริงทั้งทางโลกและทางธรรมอันควรยึดถือเป็นแนวประพฤติปฏิบัติ” ของสมาชิกในครอบครัว ส่วนคำว่า “เสริมสร้าง” ในที่นี้หมายถึง “การทำให้สาระสำคัญของชีวิตดังกล่าวข้างต้นนั้นให้เกิดมีขึ้นและเพิ่มพูนให้มากยิ่งขึ้นอย่างมั่นคง” ดังนั้น เมื่อกล่าวความหมายโดยรวมของคำว่า “หลักการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา” จึงมีความหมายว่า “หลักการหรือสาระสำคัญของชีวิตที่ควรยึดถือเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติเพื่อให้ครอบครัวมีความเจริญมั่นคงทั้งทางโลกและทางธรรมตามแนวทางพระพุทธศาสนา” โดยในทางพระพุทธศาสนาที่ถือว่าเป็นหลักการดำเนินชีวิตอย่างมีเป้าหมายที่ชัดเจน ถูกต้องและทำให้ครอบครัวมีความมั่นคงได้นั้น คือ (๑) หลักการดำเนินชีวิตทางสายกลาง (๒) หลักการสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีให้กับครอบครัว โดยหลักการดังกล่าวนี้ ทำให้ครอบครัวมีความมั่นคงได้อย่างไร้นั้นดังรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๖.๑ หลักการดำเนินชีวิตทางสายกลาง

หลักการดำเนินชีวิตทางสายกลาง หมายถึง การประพฤติปฏิบัติตนตามแนวอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติเพื่อนำผู้เดินทางไปสู่เป้าหมาย เพราะหลักการดังกล่าวสามารถบอกทิศทางให้รู้ว่า จะไปทางใดสู่ที่ใด มรรคคือทางจึงมีความสำคัญเพราะหากเดินทางผิดก็ยากที่จะบรรลุเป้าหมายของชีวิตได้ ด้วยเหตุที่การดำเนินชีวิตไม่ว่าจะเป็นชีวิตของฆราวาสผู้ครองเรือนหรือนักบวชผู้ออกจากเรือนก็ตาม ย่อมใช้หลักการเดียวกัน คือ มรรคที่องค์ ๘ ประการเป็นเครื่องมือในการนำทาง เพราะการเดินทางของชีวิตทุกคนนั้น สุดท้ายก็เป้าหมายเดียวกัน คือ “พระนิพพาน” อีกประการหนึ่งการเดินทางของชีวิตนั้น ถึงแม้ว่าปัจจุบันเป็นนักบวชแต่อดีตนักบวชทุกคนต้องผ่านการดำเนินชีวิตฆราวาสมาก่อนหรือจากครอบครัวก่อนทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้หลักการดำเนินชีวิตสายกลางนั้นจึงปรับใช้ได้กับทุกคน ดังนั้น ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยจะทำการศึกษาว่า หลักทางสายกลางถือเป็นสาระแก่นสารและสำคัญต่อชีวิตเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวได้อย่างไร มีรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๖.๑.๑ สัมมาทิฐิ ความเห็นถูกต้อง

คำว่า “สัมมาทิฐิ”^{๖๓} แปลตามศัพท์ว่า ความเห็นถูกต้องหรือความเห็นตรง หมายถึง “ทิฐิที่ดำเนินไปตรง”^{๖๔} ซึ่งก็คือ “ความเห็นที่ตรงด้วย ประเสริฐด้วย จึงชื่อว่า สัมมาทิฐิ”^{๖๕} มีอยู่ ๒ อย่าง^{๖๖} คือ

- (๑) โลกียสัมมาทิฐิ หมายถึง มีศรัทธาเชื่อมั่นในเรื่องของกรรม และผลของกรรม
- (๒) โลกุตตรสัมมาทิฐิ หมายถึง ปัญญาที่ประกอบด้วยอริยมรรค อริยผล

^{๖๓} พุทธาสให้ความหมายของคำว่า “สัมมาทิฐิ” ไว้ว่า ความเห็นชอบ หรือความเห็นที่ถูกต้อง คำว่า “เห็น” ในที่นี้ไม่ใช่เห็นด้วยตา แต่เห็นด้วยใจ เรียกว่า ใจ ว่า ความเข้าใจที่ถูกต้อง ความรู้ที่ถูกต้อง ความเชื่อที่ถูกต้อง หรือความรู้สึกนึกคิดที่ถูกต้อง, พินิจ รักทองหล่อ, ธรรมกรมธรรมโมษณ์ ฉบับประมวลธรรม เล่ม ๓, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๐), หน้า ๒๕๓.

^{๖๔} ม.ม.อ. ๑๒/๘๘/๖๓.

^{๖๕} ม.ม.อ. ๑/๘๘/๒๐๙.

^{๖๖} อ้างใน ม.ม.อ. ๑/๘๘/๒๐๙, ดุราละเอียดเพิ่มเติมที่ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๘-๙๒/๘๑-๘๗.

สัมมาทิฐิดังกล่าวนี้ ถ้าหากว่าไม่ได้ปัญญาในธรรมอันเป็นสัมมาทิฐินี้แล้วก็มีอาจบรรลุถึงข้อปฏิบัติและผลแห่งข้อปฏิบัติอันเป็นที่มุ่งในพระพุทธศาสนาได้ โดยเฉพาะในที่นี้ หมายถึง “ความมั่นคงของครอบครัว” เพราะเมื่อได้ความเห็นที่ถูกต้องหรือความเห็นที่ตรงแล้วก็ย่อมได้ปสาทะ คือ ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งต้องอาศัยความเห็นชอบความเห็นตรงนี้เป็นหลัก เพราะทุกคนย่อมมีความรู้ความเห็นซึ่งเป็นตัวปัญญาที่ได้มาแต่ชาติกำเนิดเป็นมนุษย์ ซึ่งแปลอย่างหนึ่งว่า ผู้ที่มีใจสูงหรือผู้ที่มีความรู้สูง ดังนั้น จึงสามารถที่จะรู้สัจจะ คือ ความจริงของสิ่งทั้งหลายได้ในขั้นธรรมสามัญทั่วไปและเมื่อได้อบรมปัญญาที่ได้มาแต่ชาติกำเนิด อันเรียกว่า สชาติปัญญา ยิ่ง ๆ ขึ้นไปแล้วก็จะได้ความรู้ที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป^{๖๗} โดยสัมมาทิฐิทั้ง ๒ อย่างดังกล่าวมานี้เป็นสาระสำคัญต่อชีวิตเพื่อการเสริมสร้างความมั่นคงให้กับครอบครัวได้อย่างไร้นั้นดังมีต่อไป

(๑.๑)โลกียสัมมาทิฐิ ดังเกริ่นนำแล้วว่า เป็นความเห็นชอบในระดับโลกีย์ซึ่งยังเกี่ยวเนื่องอยู่กับโลก เป็นเรื่องของชาวโลก ยังอยู่ในภพทั้งสาม^{๖๘} แต่เป็นความเห็นที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักแห่งเหตุและผล หรือกฎแห่งกรรมที่ว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” จัดได้ว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับตัวตน เรื่องบุญเรื่องบาป เรื่องโลกนี้โลกหน้า และเรื่องนรกสวรรค์ เป็นต้น^{๖๙} ดังพุทธดำรัสว่า

สัมมาทิฐิที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลเป็นอุปธิ เป็นอย่างไร คือ ความเห็นวาทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่ให้บูชาแล้วมีผล การเชนสรวงที่เชนสรวงแล้วมีผล^{๗๐} วิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมี โลกนี้มี โลกหน้ามี มารดามีคุณ บิดามีคุณ สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะมี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติ ปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งก็มีอยู่ในโลก^{๗๑}

จากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่า สัมมาทิฐิระดับโลกีย์นี้ถึงแม้ว่ายังนับเนื่องอยู่ในวิถีสงสาร^{๗๒} ก็ตาม แต่จัดเป็นพื้นฐานความคิดที่นำบุคคลให้ประพฤติปฏิบัติไปสู่เส้นทางหลุดพ้น

^{๖๗} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, สัมมาทิฐิ ๑ เบื้องต้นแห่งสัมมาปฏิบัติ, <http://www.dharma-gateway.com/monk/preach/somdej/sd-075.htm>, (๒๒ กันยายน ๒๕๕๗).

^{๖๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๖๑.

^{๖๙} พุทธศาสนิกขุ, **มหิตลธรรม**, (กรุงเทพฯ : หจก. การพิมพ์พระนคร, ๒๕๑๘), หน้า ๒๖๔.

^{๗๐} การบูชายัญและการเชนสรวงตามหลักพุทธศาสนา เป็นคำสอนเชิงปฏิรูป หมายถึง การให้ชีวิตสัตว์ การไม่เบียดเบียนสัตว์ ไม่ได้หมายถึงการฆ่าสัตว์บูชายัญตามความเชื่อของพราหมณ์, ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ ที. ซี. (ไทย) ๙/๓๔๕/๑๔๔.

^{๗๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๖.

^{๗๒} วิถีสงสาร คือ การเวียนตายเวียนเกิด สำหรับการเกิดใหม่ตามทฤษฎีพุทธปรัชญาอาศัยกรรมกิเลส และวิญญาณ ที่มีความสัมพันธ์กันเหมือนนาหรือเนื้อดิน พืชและยางเหนียวในพืช อันทำให้พืชมีคุณสมบัติในการเกิดใหม่ได้อีกเมื่อมีสภาวะแวดล้อมเหมาะสม สรรพสัตว์ทั้งหลายมีต้นหาเป็นเครื่องรัดเอาไว้ได้ ตั้งลงแล้วในธาตุอันเลว (กามธาตุ) ธาตุปานกลาง (รูปธาตุ) และธาตุอันประณีต (อรูปธาตุ) เมื่อเป็นดังนี้ การเกิดใหม่ในภพใหม่ก็มีขึ้นได้อีก ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า สัตว์ทั้งหลาย ผู้ดำเนินไปสู่ความเกิดและความตาย วิญญาณเป็นเหมือนพืช ต้นหาเป็นเหมือนยางเหนียวในพืช, อด.ก. ๒๐/๕๑๗/๒๕๓. , สัตว์ทั้งหลาย ผู้ดำเนินไปสู่ความเกิดและความตาย ย่อมเดินทางไปสู่การเวียนว่ายตายเกิดอย่างไม่สิ้นสุด, พ.ธ. ๒๕/๒๖๕/๒๖๘.

จากวิถีสงสารคือการเวียนว่ายตายเกิดอันเป็นเป้าหมายสูงสุดหรือความสุขสงบสูงสุดของชีวิต เพราะความเห็นดังกล่าวนี้เป็นพื้นฐานของการสร้างชีวิตของปัจเจกบุคคลที่มีผลต่อบุคคลรอบข้างในแนวทางที่ติงาม โดยมีสมุฏฐานมาจากความเชื่อที่ถูกต้องตามธรรมนองคลองธรรม คือ เชื่อว่า บาปบุญมีจริง โลกนี้โลกหน้ามีจริง มารดาบิดามีคุณจริง เป็นต้น หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เป็นความเห็นที่มีปัญญาเข้าไปประกอบในการดำเนินชีวิตด้วยความเห็นที่ถูกต้อง โดยมี “ศรัทธา ๔”^{๗๓} คือ ความเชื่อ ๔ ประการในทางพระพุทธศาสนาเป็นอุปกรณ์ในการดำเนินความเห็นนั้นให้ตรงมั่นคงในชีวิต เป็นเหตุนำมาซึ่งการเลือกที่จะดำเนินชีวิตทางกายและวาจาในเส้นทางที่ถูกต้องเป็นสัมมาปฏิบัติ มีผลทำให้ชีวิตมีความสุขความเจริญทั้งโลกนี้โลกหน้า ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า “สัมมาทิฐิที่เห็นอย่างนี้ ทำให้บุคคลกลัวบาป ทำให้บุคคลรักบุญกุศล... จึงเป็นผู้มีความสุขความเจริญในโลกนี้ แม้จะต้องเวียนว่ายอยู่ในวิถีสงสาร ก็เวียนว่ายไปในทางบุญทางกุศล ไม่มีความทุกข์ยากลำบากในนรก มีแต่การเสวยสุขที่เรียกว่า สุขคติ หรือสวรรค์เป็นเบื้องหน้าสืบไป”^{๗๔}

(๑.๒) โลกุตตรสัมมาทิฐิ เป็นความเห็นในอริยมรรค อริยผล คือ เห็นสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งรูปธรรมและนามธรรมโดยสภาพความเป็นจริง พ้นวิสัยจากโลกเหนือโลกและไม่เนื่องในภพทั้ง ๓^{๗๕} คือ “กามภพ รูปภพและอรุภพ” โดยบุคคลจะเข้าถึงโลกุตตรสัมมาทิฐิได้นั้น ไม่เพียงแต่ต้องมีพื้นฐานความเห็นในโลเกียสัมมาทิฐิที่มั่นคงไม่หวั่นไหว มีจิตแน่วแน่ และเชื่อมั่นในเรื่องของบาปบุญคุณโทษ เป็นต้น ดังกล่าวมาข้างต้นนั้นเท่านั้น แต่เมื่อเข้าถึงความเห็นในระดับโลกุตตรดังกล่าวนี้แล้ว กลับมีความเห็นที่เหนือโลกยิ่งขึ้นไปกว่าอีกว่า “สรรพสิ่งมีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่และเสื่อมไป เป็นธรรมดา”^{๗๖} หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เห็น “กฎพระไตรลักษณ์”^{๗๗} สรรพสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ อนัตตา ดังที่อุปติสสะฟังธรรมจากพระอัสสชิหนึ่งในปัจจุวัคคีย์แล้วบังเกิดความเห็นเป็นโลกุตตรสัมมาทิฐิว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็น

^{๗๓} ศรัทธามี ๔ อย่าง คือ (๑) กัมมสัทธา เชื่อกรรม เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่าเมื่อทำอะไรโดยมีเจตนา คือ จงใจทำทั้งรู้ ย่อมเป็นกรรม คือ เป็นความดีความชั่วมีขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป การกระทำไม่ว่าเปล่า และเชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำ มิใช่ด้วยการอ้อนวอนหรือนอนคอยโชค เป็นต้น (๒) วิปากสัทธา เชื่อวิปาก เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว (๓) กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของจะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน (๔) ตถาคติโพธิสัทธา เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มั่นใจในองค์พระตถาคต ว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง ๔ ประการ ตรัสธรรม บัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์คือเราทุกคนนี้ หากฝึกตนด้วยดีก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด บริสุทธิ์หลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง, อ้างใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๘๑.

^{๗๔} พินิจ รักทองหล่อ, **ธรรมานุกรมธรรมโฆษณ์ ฉบับประมวลธรรมเล่ม ๓**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๐), หน้า ๒๙๓-๒๙๔.

^{๗๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๖๑.

^{๗๖} จักขุณณิญาณ หมายถึง คนที่มีตาญาณซึ่งเป็นญาณที่ทำให้มองเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง – ผู้วิจย.

^{๗๗} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๑/๑-๒ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑/๑.

ธรรมดา”^{๗๘} เป็นเหตุให้อุปติสสะได้ดวงตาเห็นธรรมบรรลุธรรมขั้นต้นเป็นพระโสดาบันบุคคล เข้าสู่กระแสพระนิพพานซึ่งจะกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีกไม่เกิน ๗ ชาติหลังจากนี้เป็นต้นไป ซึ่งในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเรียกความเห็นลักษณะนี้ว่า “สัมมาทิฏฐิอันเป็นอริยะ” บ้าง “สัมมาทิฏฐิที่ไม่มีอาสวะ” บ้าง ดังพุทธดำรัสที่ว่า

สัมมาทิฏฐิอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรคเป็นอย่างไร คือ องค์แห่งมรรค ข้อสัมมาทิฏฐิที่เป็นตัวปัญญา ปัญญาหรือปัญญาพละ ฉัมมจริยสัมโพชฌงค์ ของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ เพียบพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญองค์แห่งมรรคอยู่ นี่เป็นสัมมาทิฏฐิอันเป็นอริยะที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระเป็นองค์แห่งมรรค^{๗๙}

จากข้อความข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่าโลกุตตรสัมมาทิฏฐินี้ไม่ใช่การเห็นด้วยตาเนื้อธรรมดา แต่เป็นการเห็นด้วยตาญาณปัญญา ที่เรียกว่า “จักขุกรณีญาณ” เป็นความเห็นที่เหนือวิสัยของโลก แต่มีอยู่ในโลกทั่วไป ไม่จำกัดพื้นที่ ไม่จำกัดปริมาณและไม่จำกัดเพศ โดยอาศัยพื้นฐานความเห็นโลกียสัมมาทิฏฐิด้วยความเห็นที่ถูกต้องเที่ยงตรง เป็นวิถีทางในการดำเนินชีวิต โดยสัมมาทิฏฐิมีอยู่ด้วยกัน ๔ ลักษณะ^{๘๐} ดังนี้

(๑) เห็นแบบเข้าใจชัดในอริยสัจ ๔ ว่าอะไรคือทุกข์ที่เป็น “ตัวปัญหา” อะไรคือสาเหตุของทุกข์หรือปัญหา อะไรคือความสำเร็จดับทุกข์ หมดปัญหา และอะไรคือมรรควิธีปฏิบัติที่จะนำไปสู่ความสำเร็จดับทุกข์ หมดปัญหา

(๒) เห็นแบบเข้าใจชัดว่าอะไรดีหรือไม่ดี อะไรเป็นเหตุของกุศลและอกุศล เป็นการรู้จักผิดชอบชั่วดีเพื่อละชั่วทำดีให้ถูกต้อง

(๓) เห็นแบบเข้าใจชัดและรู้เท่าทันกฎพระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณะว่าปรากฏการณ์ทั้งหลายเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ไม่มีความแน่นอน เก่าแก่คร่ำคร่าได้และเป็นสิ่งที่มีอายุยืดยาวได้จริง

(๔) เห็นแบบเข้าใจชัดในกฎแห่งการเกิดขึ้นและการดับตามหลักปฏิจจสมุปบาท คือ เป็น การรู้จักเหตุรู้จักผล รู้ว่าทุกสิ่งมีสาเหตุ เมื่อแก้ไขเหตุได้ก็ย่อมกำหนดผลได้ แล้วถอนเสียซึ่งอวิชชา และตัณหา

ดังกล่าวนี้นี้จะเห็นได้ว่า โลกุตตรสัมมาทิฏฐิก็คือ การเห็นอริยสัจ ๔ นั้นเองซึ่งมีความสำคัญและจำเป็นมากที่เดียวต่อการกระทำสิ่งใด ๆ ที่ถูกต้องดีงามจัดเป็นความเห็นโลกและชีวิตตามความเป็นจริงอย่างถูกต้องตามธรรม กล่าวคือ การเห็นทุกข์ เหตุให้เกิด ความดับทุกข์ และหนทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ทั้งเป็นไปในวิสัยโลกและวิสัยธรรม โดยทั้งสองลักษณะนี้ต่างก็อยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ คือ เกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป ดังนั้น หลักในการดำเนินชีวิตจึงต้องเริ่มต้นที่ความเห็นความเข้าใจที่ถูกต้องเสมอ ในแง่หนึ่งจะเห็นถึงธรรมชาติของความเป็นหัวหน้าหรือเป็นตัวนำมรรคข้ออื่นอีกด้วย ดังพุทธดำรัสที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อนเป็น

^{๗๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๔.

^{๗๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๖.

^{๘๐} อ่างใน พันเอกหญิง พงสมุทรา วิชามูล. “การศึกษามัชฌิมาปฏิปทากับการแก้ปัญหาผลกระทบจากนาโนเทคโนโลยี”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๒๓.

บุญนิมิต ฉันท สัมมาทิฐิก็ฉันทนั้นเหมือน เป็นตัวนำ เป็นบุญนิมิตเพื่อความตรัสรู้ร้อยสี่ ๔ ประการ ภิกษุผู้มีสัมมาทิฐิพึงหวังได้ว่าจักรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา’^{๘๑} ด้วยเหตุนี้หลักการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวจึงจำเป็นที่จะต้องเริ่มต้นด้วยหลักการนี้เป็นข้อแรก

๒.๖.๑.๒ สัมมาสังกัปปะ ความคิดถูกต้อง

สำหรับสัมมาสังกัปปะถือว่าเป็นองค์ธรรมอีกข้อหนึ่งที่สำคัญต่อกระบวนการเสริมสร้างปัญญาซึ่งมีผลทำให้เกิดความมั่นคงของครอบครัว เพราะเป็นองค์ธรรมที่เป็นปัจจัยส่งเสริมสนับสนุนซึ่งกันและกันกับสัมมาทิฐิ ด้วยเหตุที่การมองเห็นสิ่งต่าง ๆ อย่างถูกต้องตามความเป็นจริงนั้นจะต้องใช้โยนิโสมนสิการอันเป็นการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีถูกต้องตามทำนองคลองธรรมมาส่งเสริมสัมมาทิฐิด้วยเสมอ ๆ ดังพุทธดำรัสที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการย่อมปฏิบัติปฏิบัติปฏิบัติที่ไม่ผิด และชื่อว่า ได้สร้างเหตุเพื่อความสิ้นอาสวะ ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. เนกขัมมวิตก ความตรีกปลอดจากกาม ๒. อพยาบาทวิตก ความตรีกปลอดจากพยาบาท ๓. อวิหิงสาวิตก ความตรีกปลอดจากการเบียดเบียน ๔. สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล ย่อมปฏิบัติปฏิบัติปฏิบัติที่ไม่ผิด และชื่อว่า ได้สร้างเหตุเพื่อความสิ้นอาสวะ^{๘๒}

จากพุทธพจน์ข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่า วิตกทั้ง ๓ คือ เนกขัมมวิตก อพยาบาทวิตกและอวิหิงสาวิตก จะมีสัมมาทิฐิควบคุมอยู่ด้วยเป็นประการสุดท้าย ซึ่งหมายความว่า ในวิตกดังกล่าวมาทั้งหมดนี้จะต้องมีความเห็นที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรมเข้าไปประกอบด้วยทุกองค์ธรรม เพื่อให้ความคิดความเห็นนั้นถูกต้อง เพราะ “สามารถช่วยตนเองให้ไปสู่จุดหมายของพุทธธรรมได้อย่างแท้จริง ถือเป็นการใช้ปัจจัยภายในที่เป็นแกนหรือปัจจัยหลักในกระบวนการพัฒนาปัญญา”^{๘๓} ซึ่งเป็นประเด็นที่สำคัญอย่างมากต่อการเสริมสร้างความมั่นคงให้กับครอบครัว อาทิ ขณะจิตเกิดความคิดเรื่องกามกับบุคคลซึ่งไม่ใช่สามีหรือภรรยาของตนเอง หากเป็นความดำริที่ถูกต้องก็จะประกอบด้วยความเห็นที่ถูกต้องเข้าไปประกอบด้วยว่า การนอกใจคู่ครองของตนเองนั้นเป็นเรื่องที่ผิดศีลธรรม เป็นบาปอกุศลกรรม มีผลกระทบต่อนชีวิตตนเองและครอบครัวทั้งโลกนี้และโลกหน้าซึ่งเป็นการพิจารณาโทษของกามคุณ หรือเรียกอีกอย่างว่า “ความตรีกปลอดจากกาม” ที่จะนำความทุกข์ความเดือดร้อนให้กับตนเองและครอบครัว สัมมาสังกัปปะดังกล่าวมานี้มีอยู่ด้วยกัน ๓ ลักษณะ^{๘๔} ดังนี้

^{๘๑} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๑๐๗/๖๑๗.

^{๘๒} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๑๐๗/๖๑๗.

^{๘๓} พิพัฒน์ ยอดพฤติการณ์, การใช้การสร้างตัวชี้วัดเพื่อวิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียงโดยเปรียบเทียบกับพุทธเศรษฐศาสตร์, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๓๒.

^{๘๔} อ่างใน พันเอกหญิง พงสมุทรา วิชามูล. “การศึกษามัชฌิมาปฏิปทากับการแก้ปัญหาผลกระทบจากนาโนเทคโนโลยี”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๒๕-๑๒๖.

๒.๑) คิดปลอดโปร่ง มุ่งสงบ สร้างสรรค์ ไม่หมกมุ่น พัวพัน ติดข้องอยู่ในสิ่งที่มุ่งแต่จะสนองความอยากต่าง ๆ ของตน เป็นความคิดที่ปราศจากความเห็นแก่ตัว มีความคิดเสียสละ เป็นความคิดแบบปล่อยวางได้ คิดแบบ “มีก็ได้ไม่มีก็ได้” หรือ “ไม่มีก็ได้มีก็ได้” ปราศจากความกำหนดหรือความละโมภซึ่งความคิดลักษณะนี้ พุทธศาสนาเรียกว่า “เนกขัมมสังกัปปะ” นั่นเอง

๒.๒) คิดเมตตา ปราณนาดีมีเมตริจิต อยากให้ผู้อื่นมีความสุขและพ้นทุกข์ ไม่คิดพยาบาทอาฆาต แค้นเคือง ชิงชังใคร หรือไม่คิดเห็นในแง่ร้าย อิจฉาริษยาใคร ซึ่งความคิดลักษณะนี้เรียกว่า “อภัยบาทสังกัปปะ”

๒.๓) คิดกรุณาช่วยเหลืออนุเคราะห์ สงเคราะห์ผู้มีทุกข์ประสบปัญหาให้พ้นจากทุกข์หมดปัญหา ไม่คิดเบียดเบียนทำร้ายหรือทำลายสิทธิประโยชน์ใคร เอาไรต์เอาเปรียบผู้หนึ่งผู้ใดโดยประการทั้งปวง ซึ่งความคิดอย่างนี้ พุทธศาสนาเรียกว่า “อวิหิงสาสังกัปปะ” เป็นความดีที่เกิดจากการเห็นทุกข์

โดยสมาสังกัปปะแบ่งออกเป็น ๒ ระดับ คือ โลภียสมาสังกัปปะและโลกุตตรสมาสังกัปปะ บรรดาระดับสมาสังกัปปะทั้งสองเหล่านี้ มีคำอธิบาย ดังนี้

๑) โลภียสมาสังกัปปะ โลภียสมาสังกัปปะ หมายถึง ความดำริชอบเบื้องต้น ยังเจือปนด้วยกิเลส อาสวะ ซึ่งอยู่ในขั้นโลกียะ โดยแบ่งออกเป็น ๓ อย่าง

๑. ความนึกคิดในทางปลอดจากกาม
๒. ความนึกคิดปลอดจากพยาบาท
๓. ความนึกคิดปลอดจากการเบียดเบียน

โลภียสมาสังกัปปะนี้ จะให้ผลในระดับที่เป็นโลกียะอันเป็นส่วนแห่งบุญ และนำกุศลวิบากอันดีงามมาให้ กล่าวคือ สำหรับปุณฺณชนคนทั่วไปที่มีโลภียสมาสังกัปปะ เมื่อประกอบกุศลกรรมทั้งหลาย ด้วยการกระทำบุญตามหลักบุญกิริยาวัตถุย่อมประสบห้วงแห่งบุญและเป็นผู้มีส่วนได้รับวิบากของกรรมชนิดนั้น ๆ ตามสมควรแก่กรรม และด้วยอำนาจแห่งกุศลกรรมนี้ ย่อมมีสุคติโลกสวรรค์เป็นที่ไปเบื้องหน้าหลังจากตาย เพราะเมื่อสัตว์โลกถูกอวิชาครอบงำอยู่ ย่อมต้องเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่าง ๆ ด้วยการมีสภาพหรือแบบของชีวิตในรูปต่างๆ ที่มีอยู่ในสากลจักรวาล ซึ่งมีร่างกายและจิตใจอยู่ในสภาพที่เหมือนกัน แตกต่างกัน คือมีทั้งหยาบ ปานกลางและประณีต แบ่งออกเป็น ๓ ประเภทใหญ่ ๆ ได้แก่ กามภพ รูปภพ และอรุภพตามอำนาจของกิเลส กรรม วิบากที่ทำเอาไว้ทั้งที่เป็นอกุศลและกุศล

๒) โลกุตตรสมาสังกัปปะ หมายถึง ความดำริชอบเบื้องสูงของพระโสดาบัน ซึ่งเป็นพระอริยบุคคลขั้นต้นขึ้นไป จนถึงพระอรหันต์ความคิดระดับนี้เป็นความคิดที่พ้นจากโลกียวิสัย ไม่เจือปนด้วยอาสวะ ซึ่งพ้นจากความคิดในขั้นโลกียะ เป็นโลกุตระอยู่เหนือโลก เป็นองค์ประกอบแห่งมรรค ดังพุทธพจน์ที่ว่า สภาวะธรรมเหล่านี้ คือ ความตริก ความตรง การใคร่ครวญ ความดำริความปึกใจ การพินิจ การยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึกคือกิเลส มีจิตหาอาสวะมิได้ เกิดร่วมกับอริยมรรค ดำเนินตามอริยมรรค โลกุตตรสมาสังกัปปะ จัดอยู่ในประเภทมโนกรรม เพราะเป็นฝ่ายแห่งความคิด วิบากของโลกุตตรสมาสังกัปปะนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม เนื่องจากเป็นความคิดที่ไม่ประกอบด้วยกิเลส ไม่อิงอาศัยตัณหาและทิฏฐิ ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม ไม่ต้องรับวิบากในสังสารวัฏอีกต่อไป

จากการกล่าวมาข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่า ทั้งสัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะทั้ง ๒ นี้ เป็นหลักการพื้นฐานเบื้องต้นในการเสริมสร้างความมั่นคงให้กับครอบครัว หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เป็น “การเสริมสร้างองค์ความรู้ในเรื่องการศึกษาเพื่อให้มีปัญญาความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม” เพราะ การศึกษาถือได้ว่าเป็นตัวแปรสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้สามารถรู้หรือสมาชิกในครอบครัวเกิดความรู้ความเข้าใจที่ตรงกัน โดยมีศรัทธา ๔ อย่างเป็นพื้นฐานความเชื่อ เพราะกลุ่มคนที่มีทัศนคติความเชื่อในเรื่องที่เหมือนกันมักจะให้การยอมรับต่อผู้นำลัทธิศาสนา และมักไม่มีความขัดแย้ง จึงสามารถชักจูงให้คล้อยตามได้ง่ายเพื่อปฏิบัติตนอยู่ในศีลในธรรม ทางด้านความคิด^{๘๕} หรือเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงให้กับครอบครัวมากยิ่งขึ้น เพราะฉะนั้น การศึกษาในที่นี้จึงหมายถึง “การเรียนรู้จักอะไร ๆ เช่น รู้จักผิด รู้จักชอบ หัดทำอะไร ๆ เป็น”^{๘๖} ด้วยความเห็นความคิดที่ถูกต้องเพื่อความเข้าใจซึ่งกันและกันในการใช้ชีวิตร่วมกัน ทั้งนี้เพราะ ชีวิตการครองเรือนนั้นจะต้องดำเนินอยู่ด้วยดีและเจริญงอกงาม แต่การดำรงอยู่ด้วยดีและความเจริญงอกงามนั้น หาได้สำเร็จแก่ชีวิตอย่างเป็นไปเองไม่ หากเป็นสภาพที่ชีวิตต้องทำให้เกิดขึ้นและในการที่จะทำเช่นนั้น โดยวางอยู่หลักการ ๒ ประการ ดังนี้

(๑) หลักความเชื่อพื้นฐาน คือ หลักความเชื่อในปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า ตถาคตโพธิศรัทธา หมายถึง “เชื่อในปัญญาที่ทำให้มนุษย์ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เชื่อว่ามนุษย์มีปัญญาที่พัฒนาเป็นพุทธได้ คือ เชื่อในศักยภาพของมนุษย์ที่จะฝึกฝนพัฒนาได้จนสูงสุดเป็นพุทธ”^{๘๗} ซึ่งทำให้มีความมั่นใจในตนเองที่จะฝึกฝนพัฒนา เพราะความมั่นคงที่เกิดขึ้นในครอบครัวแต่ละครอบครัวจะต้องมีหลักการเรื่องสัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะเป็นพื้นฐานความคิดเห็นรองรับเสมอ มิฉะนั้นก็จะนำมาซึ่งปัญหาครอบครัว อาทิ ครอบครัวนางวิสาขา เป็นต้น จะเห็นว่า พ่อผัว “ไม่มีความเชื่อในการพัฒนาตนเองโดยฝากความเชื่อแล้วมอบจิตมอบใจฝากปัญญาไว้กับผู้อื่น คือลัทธิเตียรลีย์ ด้วยวางใจว่าเขาเป็นพระอรหันต์จะช่วยเหลือทำอะไร ๆ ให้ได้ทุกอย่าง โดยที่เราไม่ต้องคิดไม่ต้องทำอะไรเลย ท่านว่าอย่างไรก็ว่าทำไปตามนั้น จึงได้มีคำสั่งให้ไล่ลูกสะใภ้ออกจากบ้านก็กระทำตามโดยขาดการไตร่ตรองว่า ควรหรือไม่ควร ถูกหรือผิด

(๒) ทัศนคติ ก็คือ การมีความคิดเห็นตรงกัน เป็นไปในแนวเดียวกันทิศทางเดียวกันหรือเรียกอีกอย่างว่า มี “สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ” ที่ตรงกัน อาทิ ไม่คิดเบียดเบียนซึ่งกันและกันทั้งกาย วาจา และจิตใจ จัดเป็นการประคับประคองชีวิตครอบครัวเพื่อให้ดำเนินอยู่ในวิธีการคิดความเห็นด้วยปัญญา มีเหตุผล ไม่ใช่อารมณ์ในการแก้ปัญหา ด้วยการปรับให้ความคิดเห็นของสมาชิกในครอบครัวให้มีความคิดเห็นที่ตรง และถูกต้องตามแนวพระพุทธศาสนา ดังกรณีพ่อผัวกับนางวิสาขา จะเห็นได้ว่าปัญหาที่เกิดขึ้นนั้นมีจุดเริ่มต้นมาจากความขัดแย้งทางความคิด คิดไม่ตรงกัน หรือเข้าใจไม่ตรงกัน พ่อผัวไม่เข้าใจความคิดของนางวิสาขาที่ว่า “คุณพ่อกำลังบริโภคของเก่า” นั้นหมายถึงอะไร แต่เมื่อปรับความเข้าใจให้ตรงกันว่า คำว่า “ของเก่า” นั้นคืออะไร ก็ทำให้เกิดความ

^{๘๕} ภิรมย์ บุญยิม. “การศึกษาหลักการเลือกคู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔, หน้า ๑๓๖.

^{๘๖} พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตโต), **หลักการศึกษพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๖.

^{๘๗} พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตโต), **หลักการศึกษพระพุทธศาสนา**, หน้า ๘-๙.

สว่างหรือเข้าใจในความหมาย เมื่อปรับความเข้าใจกันได้จะเห็นได้ว่า นำมาซึ่งความสงบสุข ความมั่นคงในครอบครัวเกิดขึ้นมาทันที

กล่าวโดยสรุป การเสริมสร้างความมั่นคงให้กับครอบครัวประเด็นแรก ก็คือ ทางด้านการศึกษาซึ่งคือความคิดเห็นความดำริที่ถูกต้องซึ่งเป็นตัวปัญญาศึกษา ในที่นี้หมายถึง การเสริมสร้างความคิดความเห็นให้ดำเนินไปในทิศทางเดียวกันเพื่อให้เกิดสันติสุขในครอบครัว โดยเฉพาะหลักการศึกษาในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา โดยมีวิธีการเริ่มต้นจากการสร้างหลักความเชื่อพื้นฐานว่า มนุษย์ทุกคนสามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองได้ เมื่อมีความคิดอย่างนี้ ทศนคติคือ ความคิดดำริที่ถูกต้องก็จะบังเกิดขึ้นเป็นสัมมาทิฐิ ซึ่งจะเป็นตัวลากองค์มรรคอื่นให้ครบบริบูรณ์ไปด้วย เพราะในอัฐสังคิมรรคนี้ สัมมาสังกัปปะ กล่าวได้ว่า เป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่ง เพราะคนเรา จะตัดสินใจทำอะไร ย่อมขึ้นอยู่กับความคิดเป็นประการสำคัญ ถ้ารู้จักใช้ความคิดให้ถูกต้อง การพูด การคิด จะถูกต้องด้วย ทำให้ความทุกข์ลดน้อยลงและมีความสุขได้ แต่ถ้าไม่รู้จักใช้ความคิดให้ถูกต้อง หรือ คิดผิดจะเป็นเหตุให้พูดผิด (มิจฉาวาจา) ทำผิด (มิจฉากัมมันตะ) ย่อมก่อให้เกิดความทุกข์ ความวิตกกังวล ความกลุ้มใจ ความไม่สบายใจ ซึ่งเป็นต้นเหตุที่ทำให้สุขภาพจิตเสีย และนำมาซึ่งปัญหาต่างๆมากมาย

๒.๖.๑.๓ สัมมาวาจา การเจรจาชอบ

ส่วนคำว่า “สัมมาวาจา” แปลว่า การกล่าววาจาชอบ หมายความว่า คำพูดที่ถูกต้อง ดีงาม สร้างสรรค์ประโยชน์พูดแต่คำสัตย์คำจริง พูดแต่สิ่งที่ไม่ก่อทุกข์สร้างเสียหายแก่ตนและผู้อื่น สัมมาวาจาเป็นคำพูดที่เกิดจากความมีเมตตาและเจตนาดีเป็นที่ตั้ง^{๘๘} หมายถึง การพูดความจริง พูดไพเราะอ่อนโยน พูดถูกต้องตามกาลสถานที่ พูดเป็นธรรม พูดออกไปแล้วไม่ทำให้ตนเองและผู้อื่นได้รับความเดือดร้อน เป็นวาจาที่เมื่อกล่าวออกไปแล้วไม่ก่อให้เกิดโทษในภายหลัง คำพูดที่เป็นสัมมาวาจาจึงเป็นพื้นฐานธรรมะที่ควรมีในจิตใจ เพื่อเป็นหลักการประพฤติปฏิบัติในการอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสันติสุข ปราศจากโทษเพราะการไม่เบียดเบียนกันทำให้เกิดความเข้าใจและสร้างจุดมุ่งหมายร่วมกัน เป็นวาจาเมื่อกล่าวออกไปแล้วไม่ก่อให้เกิดโทษในภายหลังดังปรากฏในสารัมภชาดกว่า “บุคคลควรพูดคำที่ดีงามเท่านั้น ไม่ควรพูดคำที่ชั่วร้ายเลย การพูดคำที่ดีงามเป็นการดี บุคคลย่อมเดือดร้อนเพราะพูดคำชั่วร้าย”^{๘๙} ซึ่งมีลักษณะงดเว้นจากการพูดวาจาไม่สมควรที่เรียกว่า “วจีหุจรีต ๔” คือ (๑) งดเว้นจากการพูดเท็จไม่ตรงกับข้อเท็จจริงในทุกสถานการณ์ (๒) งดเว้นจากการพูดส่อเสียดยุ้งให้เขา/เธอ ๒ ฝ่ายเข้าใจผิดหรือแตกสามัคคี (๓) งดเว้นจากการพูดคำหยาบ แข้งกระด้าง ไม่ระรื่นหู (๔) งดเว้นจากการพูดเพื่อเจ้อ ไร้สาระประโยชน์จากคำพูดจา^{๙๐} และคำพูดดังกล่าวนี้ปราศจากอคติ ๔ ในพระสูตรตันตปิฎก ได้แบ่งความหมายของสัมมาวาจาไว้ ๒ ระดับ ดังนี้

ระดับที่ ๑ สัมมาวาจาที่เป็นโลกียะ หมายถึง การไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพื่อเจ้อ

^{๘๘} พันเอกหญิง ฟองสมุทร วิชามูล. “การศึกษามัชฌิมาปฏิปทากับการแก้ปัญหาผลกระทบจากนาโนเทคโนโลยี”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๑๗.

^{๘๙} ชุ.ชา.เอกก (บาลี) ๒๗/๘๘/๒๒, ชุ.ชา.เอกก (ไทย) ๒๗/๘๘/๓๐.

^{๙๐} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๓๖-๑๔๓/๑๒๑-๑๒๘, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๖-๑๔๓/๑๗๔-๑๘๓.

ระดับที่ ๒ สัมมาวาจาที่เป็นโลกุตตระ หมายถึง ความงดเว้น ความเว้นขาด เจตนางดเว้น จากวจีทุจริตทั้ง ๔ ของท่านผู้มีจิตเป็นอริยะ มีจิตไร้อาสวะ มีอริยมรรคเป็นมรรคสมังคี กำลังเจริญอริยมรรคอยู่ ดังพุทธพจน์ความว่า

สัมมาวาจาที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ คือ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเท็จ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดส่อเสียด เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดคำหยาบ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ นี่เป็นสัมมาวาจาที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ

สัมมาวาจาอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค คือ การงด การเว้น การเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากวจีทุจริต ๔ ของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ เพียบพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่ นี่เป็นสัมมาวาจาอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ^{๙๑}

จากการกล่าวมาทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่า การกล่าววาจาโดยทั่วไปนั้นมียูด้วยกัน ๒ ลักษณะ คือ การกล่าววาจาที่เป็น “วจนภาษา” ภาษาที่ใช้ถ้อยคำ ได้แก่ คำพูดที่ตกลงร่วมกันใช้ในสังคม และ “อวจนภาษา” ภาษาที่ไม่ใช้ถ้อยคำ ได้แก่ ภาษาสัญญาณ ภาษาท่าทาง และภาษาสิ่งของ ซึ่งเป็นการสื่อสารทางร่างกายในเคลื่อนไหวผ่านวัตถุต่างๆ เช่น สัญญาณมือห้ามรถให้หยุด การยืม การขมวดคิ้ว สัญญาณธง โดยวาจาตั้งกล่าวมานี้หากจะให้ป็นสัมมาวาจาในระดับโลกียะจะต้องเป็นวาจาหรือการแสดงออกต่าง ๆ เพื่อการสื่อสารนั้นไม่เบียดเบียนตนเองและครอบครัวโดยวางอยู่บนพื้นฐานของศีล ๕ หรือกรรมบถ ๑๐ ซึ่งเป็นจริยธรรมพื้นฐานของสังคมที่ยังเป็นไปอยู่กับการแสโลก ส่วนสัมมาวาจาที่เป็นโลกุตตระจะต้องเป็นวาจาที่เข้าถึงเข้าใจถึงสัจธรรมอย่างรู้แจ้ง ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า

สัมมาวาจาที่เป็นโลกียะนั้น เป็นเพียงข้อห้ามหรือข้องดเว้นการกล่าววจีทุจริตหรือ เรียกว่า ศีล หรือกรรมบถ ๑๐ อันเป็นหลักจริยธรรมพื้นฐานของสังคม ที่ยังสอดคล้องไปอยู่กับการแสโลก เพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับตัวตนคือระหว่างผู้พูดกับบุคคลอื่น ยังพูดถึงเรื่องผลของบุญและบาปเพื่อเป็นแรงจูงใจให้คนเห็นโทษของการละเมิดศีล ส่วนสัมมาวาจาที่เป็นโลกุตตระนั้น มีความหมายลึกซึ้งมากกว่าแค่การงดเว้นการกล่าววจีทุจริต ๔ อย่าง เพราะความหมายของสัมมาวาจาที่แปลว่าวาจาชอบไม่ได้หมายถึงแค่การพูดชอบ คือคำพูดจริง พูดอ่อนหวาน พูดเป็นประโยชน์แก่คนฟังเท่านั้น ต้องเข้าใจถึงหลักการคือการงดเว้นขาดทุกอย่างจากมิจฉาวาจาอย่างรู้แจ้งเห็นจริงอันเกิดจากการอบรมจิตใจของตนแล้วนำมาไตร่ตรองจนรู้ถึงความหมายและความสำคัญของการกล่าววาจาชอบอย่างประจักษ์อันเป็นศีลในชั้นธรรม คือขั้นกระทำความดีที่เป็นผลมาจากการพัฒนาศีลจนเป็นธรรมอันบริบูรณ์ เรียกได้ว่าแม้แต่ความคิดที่จะละเมิดหรือความคิดที่จะกล่าววาจาชั่วก็ยังไม่ปรากฏขึ้นในจิตใจ^{๙๒}

^{๙๑}ดูรายละเอียดใน ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๓๘/๑๒๔, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๘/๑๓๘.

^{๙๒}พระสมชาย ปโยโค (ดำเนิน). “การใช้วาจาเพื่อการบริหารงานของผู้ผู้นำ”. สารนิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๘.

ดังพุทธดำรัสที่ตรัสว่า “สัมมาวาจา หมายถึง การงด การเว้น การเลิกละ เจตนาเครื่องเว้น การไม่ทำ การไม่ประกอบ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุวจีทุจริต ๔”^{๙๓} ที่เป็นการตัดช่องมิถิฉาวาจาตั้งแต่ระดับขั้นหยาบไปจนถึงขั้นละเอียด จนกระทั่งเข้าองค์มรรคอันเป็นทางสายกลาง โดยวาจาที่กล่าวนั้นจะต้องเป็น “วาจาสุภาสิต”^{๙๔} เท่านั้นจึงชื่อว่า เป็น “สัมมาวาจา” มีอยู่ด้วยกัน ๕ ลักษณะ^{๙๕} คือ (๑) พุดถูกกาลเทศะ (๒) ต้องเป็นคำจริง (๓) ต้องเป็นคำสุภาพ (๔) พุดแล้วมีประโยชน์ (๕) พุดด้วยเมตตาจิต มีรายละเอียดดังนี้

๑) พุดถูกกาลเทศะ คือ พุดในสถานที่เหมาะสม ในเวลาที่เหมาะสม ในปริมาณที่เหมาะสม โดยความเหมาะสมจะมีมากขึ้นขึ้นอยู่กับเรื่องที่กำลังพูดนั่นเอง พุดถูกกาล จึงหมายถึงความเหมาะสมหรือจังหวะ เช่น รู้ว่าเวลาไหนควรพูด เวลาไหนยังไม่ควรพูด ควรพูดนานเท่าไร ต้องคาดผลที่จะเกิดขึ้นไว้ด้วย ดูความเหมาะสมหรือจังหวะอันเนื่องด้วยเวลาและปัจจัยอื่นที่เกี่ยวข้องด้วยซึ่งปัจจัยอื่น ๆ^{๙๖} ดังแสดงในตักกการิชชาดก เรื่องที่ตักกการิชมาณพเถื่อนอาจารย์ไว้ว่า “การพุดเกินขอบเขตไม่ดีเลย...คนผู้พุดเกินขอบเขตย่อมประสบการจอบจำ การถูกฆ่า และความโศกเศร้า คร่ำครวญ”^{๙๗} เพราะคนที่พุดล่วง เลยขอบเขต คือ พุดล่วงประมาณ ไม่ยังประโยชน์ให้สำเร็จ เป็นสิ่งไม่ดี^{๙๘} ดังมีอุทาหรณ์เรื่องลูกหงส์กับเต่า ดังนี้

ในอดีตกาลมีเต่าอาศัยอยู่ในสระแห่งหนึ่งในหิมวันตประเทศ ลูกหงส์ ๒ ตัว ก็ไปเที่ยวหากินอยู่แถวนั้น ได้รู้จักกัน ลูกหงส์จึงชักชวนให้เต่าไปเที่ยวในถ้ำทองที่ภูเขาคิจิตตภูฏ เต่าฉงนใจว่าจะไปยังถ้ำทองบนภูเขาคิจิตตภูฏได้อย่างไร ลูกหงส์บอกว่าจะพาไปเอง แต่ขอให้เต่าระวังปาก อย่าพุดเป็นเด็ดขาด เต่าด้วยความอยากไปจึงตอบตกลงว่า ลูกหงส์จึงให้เต่าคาบไม้ตรงกลาง ส่วนลูกหงส์คาบปลายไม้ตัวละข้าง บินไปในอากาศ เด็กชาวบ้านเห็นเข้าก็ตะโกนบอกกันว่า “หงส์หามเต่าๆ” เต่ารู้สึกคันปาก ก็เลยลืมหิ้วทั้งลืมหิ้วคำสัญญาที่ให้ไว้กับลูกหงส์เสียสนิท จึงอ้าปากตะโกนตอบเด็กไปว่า “อ้ายพวกเด็กเปรตชั่วร้าย” แค่นั้นแหละเต่าก็หลุดร่วงจากท่อนไม้ตกลงที่ท้องสนามหลวงในพระราชานิเวศน์ของพระเจ้าพาราณสี กระดองแตกแยกเป็น ๒ ส่วน ตายสนิท^{๙๙}

^{๙๓} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๐๕/๑๒๕, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒.

^{๙๔} วาจาสุภาสิต คือ วาจาที่พุดหรือแปลงเป็นเสียงทำให้ผู้ฟังเข้าใจเนื้อความได้ ไม่มีโทษ สบายหู แฝงด้วยคติ เป็นถ้อยคำนำออกจากทุกข์ เป็นวจีสุจริต ทำให้ได้รับประโยชน์ทั้งผู้พุดและผู้ฟัง ซึ่งปรากฏทั้งในรูปแบบร้อยแก้วและร้อยกรอง คำว่า “วาจาสุภาสิต” เป็นรูปศัพท์ที่ใช้ในภาษาไทย ซึ่งศัพท์เดิมมาจากภาษาบาลีปรากฏในพระไตรปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ในมงคลสูตรว่า “สุภาสิตา จ ยาวาจา ” และในขุททกนิกาย สุตตนิบาต ในสุภาสิตสูตรว่า “วาจา สุภาสิตา” ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ ขุ.ข. (บาลี) ๒๕/๕/๔, ขุ.ข. (ไทย) ๒๕/๕/๗, ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๔๕๔/๔๑๙, ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๔๕๔/๖๐๓.

^{๙๕} ่อง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๙๘/๒๒๙, ่อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๙๘/๓๓๘.

^{๙๖} พระสมชาย ปโยโค (ดำเนิน). “การใช้วาจาเพื่อการบริหารงานของผู้ผู้นำ”. สารนิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๒๐-๒๑.

^{๙๗} ขุ.ชา.เตรสก. (บาลี) ๒๗/๑๐๔-๑๐๕/๒๘๒, ขุ.ชา.เตรสก. (ไทย) ๒๗/๑๐๔-๑๐๕/๔๑๓.

^{๙๘} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๖/๓๐๓.

^{๙๙} ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๔/๓๕๔.

จากอุทาหรณ์ข้างต้นแสดงให้เห็นว่า การกล่าววาจาในเวลาและสถานที่ที่ยังไม่เหมาะสมไม่ถึงเวลาที่จะต้องกล่าวนั้นไม่เพียงแต่ไม่สำเร็จตามวัตถุประสงค์ของตนแล้วเท่านั้น แต่ยังนำมาซึ่งโทษภัยแก่ตนเองให้ถึงแก่ชีวิตอีกด้วย ดังกรณีลูกหงส์กับเต่า และสามารถนำมาปรับใช้ในครอบครัวได้เช่นเดียวกัน ดังนั้น หากต้องการเสริมสร้างให้ครอบครัวมีความมั่นคงการกล่าววาจาให้ถูกกาลเทศะถือเป็นเรื่องสำคัญมากทีเดียว

(๒) ต้องเป็นคำจริง คือ ข้อมูลที่ถูกต้องมีหลักฐานอ้างอิงได้ไม่ปั้นแต่งขึ้นมาเอง การพูดคำจริงหรือวาจาจริง เป็นเงื่อนไขสำคัญและจำเป็นที่ขาดไม่ได้ ทศนะทางพระพุทธศาสนานิยมความจริง เฉพาะเรื่องคำพูดนั้น คำพูดที่ถือว่าถูกต้อง จะต้องมีความจริงเป็นหลักเสมอไป จะต้องพูดคำจริง และพูดด้วยความจริงใจ และคำพูดที่จริงนั้นถือเป็นหนึ่งในหลักปฏิบัติของฆราวาสธรรม ซึ่งมีอยู่ ๔ อย่างด้วยกันคือ สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ โดยเฉพาะในที่นี้คำว่า “สัจจะ” หมายถึง ความจริงใจในคำพูด พูดอย่างไรทำอย่างนั้น และทำอย่างไรก็พูดอย่างนั้นจัดเป็นหนึ่งในหลักการปฏิบัติตนเป็นฆราวาสที่ดีอันแสดงถึงความซื่อสัตย์ต่อกันและกัน นับเป็นหลักธรรมที่แสดงความรับผิดชอบต่อตนเองหรือแม้แต่รับผิดชอบต่อครอบครัวย่อมส่งผลให้เกิดความผาสุก เพราะคนมีสัจจะแสดงถึงความรับผิดชอบ ๔ ด้าน คือ “ด้านหน้าที่และการงาน คำพูด การคบคน มีความจริงใจไม่มีเหลี่ยมในการคบคน พูดกันตรง ๆ ซื่อ ๆ จริงใจโดยปราศจากอคติ ๔ อย่าง ได้แก่ ไม่ลำเอียงเพราะรัก ไม่ลำเอียงเพราะชัง ไม่ลำเอียงเพราะโลภ ไม่ลำเอียงเพราะกลัวและศีลธรรมยึดหลักคุณธรรมไม่ผิดศีลธรรม ผิดประเพณี ผิดกฎหมายบ้านเมือง”^{๑๐๐}ดังบทสวดมนต์ในรัตนสูตร ว่า “เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุ” แปลความว่า ด้วยสัจจวาจານี้ ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่ทุกท่าน^{๑๐๑} สัจจวาจานี้นอกจากจะเป็นอุดมมงคลสำหรับตัวผู้พูดแล้ว ยังเป็นคำที่มีฤทธิ์ในตัว สามารถจะประสิทธิ์ประสาทมงคลแก่ครอบครัวได้ด้วย และยังทำให้ผู้พูดคำสัตย์ได้ความไว้วางใจจากครอบครัวซึ่งเป็นเกียติยศที่สมาชิกภายในครอบครัวยอมรับด้วยความไว้วางใจ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “สจฺเจน กิตฺติ ปโปติ” แปลความว่า คนย่อมได้เกียรติยศ เพราะพูดคำสัตย์จริง^{๑๐๒} หรือ ยกย่องสรรเสริญคำพูดจริงว่าดีกว่าสทั้งหลาย วาจามีความสำคัญยิ่งต่อมนุษย์ เพราะมนุษย์ใช้การพูดเป็นแกนกลางในการทำความเข้าใจ เพื่ออธิบาย เพื่อโน้มน้าวใจ หรือเพื่อทำความเข้าใจกับบุคคลอื่น ๆ ด้วยเหตุนี้ สมาชิกในครอบครัวที่รู้จักศิลปะในการพูด มีโอกาสสร้างความไว้วางใจและความมั่นคงให้แก่ครอบครัวได้อย่างมาก ตรงกันข้าม คนที่พูดเท็จซึ่งมีนัยตรงข้ามกับนัยดังกล่าวมาข้างต้น

(๓) ต้องเป็นคำสุภาพ คือ พูดด้วยภาษาที่สุภาพ ไพเราะ ไม่หยาบคาย เป็นคำพูดที่ผู้ฟังน่ายินดี ชื่นชอบ เป็นคำพูดที่ให้แต่คุณส่วนเดียว ทั้งทำให้ใจผู้พูดสงบ เป็นการพัฒนาสุขภาพจิตให้ดีขึ้น บุคคลจึงควรพูดแต่วาจาที่สุภาพ วาจางาม อ่อนหวาน ประกอบด้วยประโยชน์ เพราะทำให้เกิดผล

^{๑๐๐}วัดมงคลรัตนาราม ฟอรัท วิลตัน บีช, ฆราวาสธรรม, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา <http://www.mongkoltemple.com/page02/articles034.html> [๕ ธันวาคม ๒๕๕๗]

^{๑๐๑}พ.พ. (บาลี) ๒๕/๓/๕, พ.พ. (ไทย) ๒๕/๓/๙.

^{๑๐๒}พ.สุ. (บาลี) ๒๕/๑๘๙/๓๗๐, พ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๘๙/๕๔๔.

ดีแก่ตนเองและผู้อื่น^{๑๐๓} ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “บุคคลควรเปล่งถ้อยคำอ่อนหวาน มีประโยชน์เท่านั้น”^{๑๐๔} จึงควรพูดแต่คำอ่อนหวานเป็นที่น่าพอใจแก่ผู้อื่นทุกเมื่อ เพราะการพูดคำที่ดังามทำให้ประสบผลสำเร็จตามที่ตนปรารถนา ทั้งเป็นที่พอใจของผู้ได้ยินได้ฟังด้วย คำพูดสุภาพ จึงจัดเป็นองค์สำคัญข้อหนึ่งในวาทน์ เพราะจะทำให้บุคคลอื่นพอใจ ไม่เกิดโทษ^{๑๐๕}

(๔) พูดแล้วมีประโยชน์ คือ มีประโยชน์ต่อผู้ฟังถ้าหากนำแนวทางไปคิด หรือปฏิบัติในทางสร้างสรรค์ต่อไป^{๑๐๖} ดังพระพุทธพจน์ว่า “คำพูดที่มีประโยชน์คำเดียว ที่คนฟังแล้วสงบระงับได้ ย่อมดีกว่าคำพูดที่ไร้ประโยชน์ตั้ง ๑,๐๐๐”^{๑๐๗} เพราะ “วาทน์ที่มีประโยชน์ เป็นวาทน์ที่พูดแล้วก่อให้เกิดประโยชน์หรือผลดีทั้งแก่ผู้พูดและผู้ฟัง เป็นวาทน์ที่ควรแก่การฟัง หรือเป็นวาทน์ที่ควรพูดดีกว่าไม่พูด แต่ถ้าวาทน์นั้นจริงและเป็นวาทน์สุภาพ แต่ถ้าพูดแล้วไม่ก่อให้เกิดประโยชน์อะไร กลับจะทำให้เกิดโทษ ก็ไม่ควรพูด”^{๑๐๘} ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับอภัยราชกุมารว่า

วาทน์ที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ วาทน์นั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ไม่กล่าววาทน์นั้น

วาทน์ที่จริง แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาทน์นั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ไม่กล่าววาทน์นั้น

วาทน์ที่จริง ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาทน์นั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น รู้กาลที่จะกล่าววาทน์นั้น

วาทน์ที่ไม่จริง ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาทน์นั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ไม่กล่าววาทน์นั้น

วาทน์ที่จริง ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาทน์นั้นเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของคนอื่น ไม่กล่าววาทน์นั้น

^{๑๐๓} พระสมชาย ปโยโค (ดำเนิน). “การใช้วาทน์เพื่อการบริหารงานของผู้นำ”. สารนิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๒๑-๒๒.

^{๑๐๔} พุ.ชา.ไตรสก. (บาลี) ๒๗/๖๐/๒๗๗, พุ.ชา.ไตรสก. (ไทย) ๒๗/๖๐/๔๐๖.

^{๑๐๕} พระสิริมังคลาจารย์, มงคลัตถทีปนี ภาษาไทย ภาค ๑ ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๒๗๐.

^{๑๐๖} พระสมชาย ปโยโค (ดำเนิน). “การใช้วาทน์เพื่อการบริหารงานของผู้นำ”. สารนิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๒๑.

^{๑๐๗} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๐๐/๓๕, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐๐/๖๑.

^{๑๐๘} พระสมชาย ปโยโค (ดำเนิน). “การใช้วาทน์เพื่อการบริหารงานของผู้นำ”. สารนิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๒๒.

ปรารถนาดี ความอยากให้ผู้อื่นมีความสุขและประสบแต่สิ่งที่เป็นคุณประโยชน์^{๑๑๑} ลักษณะของวาจาที่มีเมตตา พึงทราบจากการกระทำทางกาย วาจา ใจ ของมนุษย์ซึ่งมีเจตนาเป็นปัจจัยชี้ขาดระหว่างลักษณะ “ดี” กับ “ไม่ดี” เป็นปัจจัยเพิ่มพลังหรือลดพลังแห่งการแสดงออกของสัตว์โลก เป็นสิ่งพินณาการหรือสิ่งปล่อยคลายสรรพสิ่ง เป็นปัจจัยเพิ่มความเข้มข้นหรือลดความเข้มข้นของการกระทำ มีลักษณะเป็นสิ่งที่บอกเหตุหรือการพยากรณ์ผลของการกระทำ เปรียบดังต้นตอหรือต้นเค้าของการกระทำ เป็นแม่บทหรือแม่แบบของการกระทำ เป็นเครื่องชี้บุญชี้บาปของการกระทำ และยังเป็นตัวแท้ของการกระทำทั้งหมดของมนุษย์ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “เจตนาหิ ภิกขเว กัมมํ วทามิ” แปลความว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยเหตุนี้ว่า เรากล่าวเจตนาว่าเป็นตัวกรรม บุคคลคิดแล้ว จึงกระทำการกรรมด้วยกาย วาจา ใจ”^{๑๑๒}

พระพุทธศาสนาสอนเรื่องความเมตตาโดยให้เอาตนเองเป็นเครื่องเปรียบเทียบว่า เรารักสุขเกลียดทุกข์ฉันใด สัตว์อื่นก็รักสุขเกลียดทุกข์ฉันนั้น บุคคลผู้แสวงหาความสุขให้แก่ตนเอง แต่ทำให้ผู้อื่นเป็นทุกข์เดือดร้อน พระพุทธเจ้าไม่ทรงสรรเสริญ ดังเช่นเรื่องในทณขสูตรและสัมพหุลกุมารวัตถุว่า พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี ทอดพระเนตรเห็นพวกเด็ก ๆ เอาท่อนไม้ตีงู จึงเปล่งอุทานในขณะนั้นว่า “ผู้ใดไฝหาความสุขเพื่อตน แต่กลับใช้ท่อนไม้ทำร้ายสัตว์ทั้งหลายผู้รักสุข ผู้นั้นตายไปแล้วย่อมไม่ได้รับความสุขเลยส่วนผู้ใดไฝหาความสุขเพื่อตน ไม่ใช้ท่อนไม้ทำร้ายสัตว์ทั้งหลายผู้รักสุข ผู้นั้นตายไปแล้วย่อมได้รับความสุข”^{๑๑๓} จากพุทธอุทานสะท้อนให้เห็นว่า ผู้ปรารถนาความสุข ไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่นสัตว์อื่นให้ได้รับความทุกข์ความเดือดร้อน ไม่ว่าจะเป็นการทำ พูด คิด จึงควรตั้งจิตประกอบด้วยเมตตาไว้เป็นเบื้องต้นเสมอ

๒.๖.๑.๔ สัมมากัมมันตะ การทำงานชอบ

คำว่า “สัมมากัมมันตะ” แปลว่า การทำงานชอบ หมายความว่า ความประพฤติดี ถูกต้องชอบธรรม โดยถือปฏิบัติตนหรือกระทำการทุกอย่างทางกายโดยชอบ เป็นการกระทำที่เคารพสิทธิและเสรีภาพส่วนบุคคล สัมมากัมมันตะจัดเป็นสัมมาปฏิบัติทางกายหรือเป็นการกระทำทุกอย่างทางกายที่เกิดจากปัญญาและเจตนาดีเป็นที่ตั้ง^{๑๑๔} มีลักษณะเว้นจากการกระทำไม่สมควรที่เรียกว่า “กายทุจริต ๓”^{๑๑๕} คือ (๑) จดเว้นจากการเบียดเบียนตัดรอนชีวิตของผู้อื่น (๒) จดเว้นจากการล่วงล้ำกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของผู้อื่น (๓) จดเว้นจากการประพฤติดีกในกามในลักษณะต่างๆ หมายความว่า เป็นการงานชอบที่เว้นจากการประพฤติชั่วทางกาย ๓ อย่าง คือ ผ่าสัตว์ ลักทรัพย์ และประพฤติดีกในกาม อันเป็นการแสดงกายสุจริต ๓ ในกุศลกรรมบถ ๑๐ โดยสัมมากัมมันตะนี้ได้มีผู้กล่าวไว้ว่า “เป็นการทำการชอบที่ส่งเสริมบุคคล เพราะเป็น (๑) กระทำการทุกอย่างด้วยเมตตาจิต

^{๑๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๕๐๗.

^{๑๑๒} อัง.ฉก. (บาลี) ๒๒/๖๓/๓๕๕, อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๗.

^{๑๑๓} ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๓๑-๑๓๒/๔๐, ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๓๑-๑๓๒/๗๓, ชุ.อ. (บาลี) ๒๕/๑๓/๑๐๗, ชุ.อ. (ไทย) ๒๕/๑๓/๑๙๒-๑๙๓.

^{๑๑๔} พันเอกหญิง พงษ์สมุทร วิชามูล. “การศึกษามัชฌิมาปฏิปทาเกี่ยวกับการแก้ปัญหาผลกระทบจากนาโนเทคโนโลยี”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๑๘.

^{๑๑๕} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๐๒/๒๒๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

อนุเคราะห์แก่สัตว์ทั้งปวง (๒) เคารพในกรรมสิทธิ์ทรัพย์สินของผู้อื่น และ (๓) ให้เกียรติแก่สตรีเพศ ด้วยการไม่ล่วงล้ำสิทธิและเสรีภาพ”^{๑๑๖} สัมมากัมมันตะนี้มีอยู่ด้วยกัน ๒ ประเภท ดังพุทธดำรัสว่า

สัมมากัมมันตะ เป็นอย่างไร คือ เรากล่าวสัมมากัมมันตะว่ามี ๒ ได้แก่ ๑. สัมมากัมมันตะที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ ๒. สัมมากัมมันตะอันเป็นอริยะที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค สัมมากัมมันตะที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ เป็นอย่างไร คือ เจตนาเป็นเหตุจวนเจียนจากการฆ่าสัตว์ เจตนาเป็นเหตุจวนเจียนจากการลักทรัพย์ เจตนาเป็นเหตุจวนเจียนจากการประพฤติดมในกาม นี่เป็นสัมมากัมมันตะที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ สัมมากัมมันตะอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค เป็นอย่างไร คือ การงด การเว้น การเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุจวนเจียนจากกายทุจริต ๓ ของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ เพียบพร้อมด้วยอริยมรรคเจริญอริยมรรคอยู่ นี่เป็นสัมมากัมมันตะอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระเป็นองค์แห่งมรรค ภิกษุนั้นย่อมพยายามเพื่อละมิจฉากัมมันตะ ยังสัมมากัมมันตะให้ถึงพร้อม ความพยายามของเธอนั้นเป็นสัมมาวายามะ ภิกษุนั้นมีสติละมิจฉากัมมันตะ มีสติเข้าถึง สัมมากัมมันตะอยู่....^{๑๑๗}

จากพุทธดำรัสข้างต้นจะเห็นได้ว่า สัมมากัมมันตะมี ๒ อย่าง คือ (๑) สัมมากัมมันตะที่เป็นโลกียหรือโลกิยสัมมากัมมันตะ จัดเป็นการงานชอบที่ก่อให้เกิดความสุขในการดำเนินชีวิต แต่ไม่ถึงกับหลุดพ้นเพราะยังข้องเกี่ยวกับการครองเรือนอีกทั้งเป็นสภาวะที่ทรงไว้แห่งทุกข์ ได้แก่ กาม กิเลส เบญจขันธ์และอกิสังขาร^{๑๑๘} จัดอยู่ในฝ่ายบุญ อำนาจผลเป็นวิบากแก่ขันธ์ คือความเห็นว่ามี ทานที่ให้แล้วมีผล การบำเพ็ญทานมีผล การบูชามีผล กรรมที่ทำไว้ดีและชั่วมีผลมีวิบาก โลกนี้มี ปรโลกมี มารดามี บิดามี สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะมี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติชอบปฏิบัติชอบ ซึ่งประกาศโลกนี้ และปรโลกให้แจ่มแจ้งเพราะรู้อย่างด้วยตนเองมีอยู่^{๑๑๙} สัมมากัมมันตะมี ๒ ระดับคือ ๑) ระดับศีลชั้นสิกขาบท ซึ่งวิเคราะห์จากความหมายที่ว่าด้วย การมีเจตนาในการงดเว้น การฝึกทำให้เกิดซึ่งต้องอาศัยการศึกษา สำเนียง จดจำฝึกหัดฝึกฝนทำให้เกิดให้มีขึ้นบ่อย ๆ โดยอาศัยหลักธรรม คือ อินทรีย์และพละเพื่อให้เกิดสัมมากัมมันตะที่มั่นคงเป็นสัมมากัมมันตะแท้จริงในอริยมรรค ๒) ระดับขั้นปฏิบัติที่ถูกต้อง ซึ่งเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต อาทิ การครองเรือน วิธีการดำเนินชีวิต การประยุกต์ใช้หลักธรรมในการประกอบกิจต่าง ๆ ที่ถูกต้องเหมาะสม^{๑๒๐} (๒) สัมมากัมมันตะที่เป็นโลกุตตระหรือโลกุตตรสัมมากัมมันตะ จัดเป็นการเว้นโดยเด็ดขาดจากการฆ่าและเบียดเบียนสัตว์ จากการถือเอา

^{๑๑๖} พันเอกหญิง พงสมุทรา วิชามูล. “การศึกษามัชฌิมาปฏิปทากับการแก้ปัญหาผลกระทบจากนาโนเทคโนโลยี”. *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๑๘.

^{๑๑๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๙/๑๗๗-๑๗๘.

^{๑๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๕๖๕

^{๑๑๙} พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต), *พุทธธรรม*, หน้า ๗๓๗-๗๓๘.

^{๑๒๐} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ พระประสิทธิ์ วิสุทธิสโร (ชัยปัญญา), “การศึกษาสัมมากัมมันตะในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๒๙-๓๙.

สิ่งของที่เจ้าไม่ได้ให้และจากการประพาศิติดในกาม อันเป็นผลสัมมาทิฐิที่เป็นอริยะไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๒ ประเภท คือ ๑) สัมมากัมมันตะของพระเสขบุคคล หมายถึง พระโสดาบันบุคคลขึ้นไปถึงพระอนาคามีซึ่งเป็นผู้มีศีลบริบูรณ์จะเป็นบาทฐานให้เกิดการเจริญในมรรค ผล นิพพาน ๒) สัมมากัมมันตะของพระอรหันต์ เป็นผลที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงกระทำโดยสิ้นเชิงชนิที่ เรียกว่า ถอนรากถอนโคน เพราะเป็นการกำจัดกิเลสได้เด็ดขาด ไม่ใช่เป็นการกดทับ ช่มหรือทับไว้ และทำให้เกิดความมั่นคงในคุณธรรมอย่างแท้จริง

๒.๖.๑.๕ สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบ

คำว่า “สัมมาอาชีวะ” แปลว่า การเลี้ยงชีพชอบ หมายความว่า มีการเลี้ยงชีพที่ถูกต้อง เหมาะสมชอบธรรม โดยดำรงชีพอยู่ด้วยการประกอบกิจการงานของตนอย่างเหมาะสมแก่เพศเป็น อาชีพสุจริต ไร้โทษ ไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่นให้เดือดร้อน เว้นอาชีพไม่สมควร ที่เรียกว่า “มิจฉา อาชีวะ” จัดเป็นสัมมาปฏิบัติทางกาย โดยสัมมาอาชีวะนี้มีทั้งส่วนที่เป็นโลกียและโลกุตระ ดังพุทธ คำว่า

สัมมาอาชีวะ เป็นอย่างไร คือ เรากล่าวสัมมาอาชีวะว่ามี ๒ ได้แก่ ๑. สัมมาอาชีวะที่ยังมี อาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ ๒. สัมมาอาชีวะอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็น โลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค สัมมาอาชีวะที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ เป็นอย่างไร คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ย่อมละมิจฉาอาชีวะ เลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ นี้ เป็นสัมมาอาชีวะ ที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิสัมมาอาชีวะอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระเป็นองค์แห่งมรรค เป็นอย่างไร คือ การงด การเว้น การเว้น ชาติ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากมิจฉาอาชีวะของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตหาอาสวะ มิได้ เพียบพร้อมด้วยอริยมรรคเจริญอริยมรรคอยู่ นี่เป็นสัมมาอาชีวะอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอา สวะ เป็นโลกุตตระเป็นองค์แห่งมรรค ภิกษุนั้นย่อมพยายามเพื่อละมิจฉาอาชีวะ ยัง สัมมาอาชีวะให้ถึงพร้อม ความพยายามของภิกษุนั้นเป็นสัมมาวายามะ ภิกษุนั้นมีสติละ มิจฉาอาชีวะ มีสติเข้าถึงสัมมาอาชีวะอยู่...^{๑๒๑}

สำหรับหลัก “สัมมาอาชีวะ” เป็นหลักการเสริมสร้างฐานะทางเศรษฐกิจภายในครอบครัว ให้มีความมั่นคง เนื่องด้วยเงินทองและวัตถุสิ่งของถือได้ว่าเป็นสิ่งจำเป็นอย่างหนึ่งในการดำรงชีวิต เพราะเป็นปัจจัยพื้นฐานสู่ความผาสุกของสังคม ดังนั้น หลักการเสริมสร้างครอบครัวทางด้าน เศรษฐกิจจึงเป็นวิธีการหนึ่งที่สำคัญซึ่งจะต้องเริ่มต้นจากระดับครอบครัวซึ่งเป็นสังคมหน่วยย่อยก่อน เพราะปัญหาเศรษฐกิจนั้นมีผลกระทบต่อสังคมหรือบ้านเมืองได้ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “เมื่อ พระมหากษัตริย์ไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสนก็แพร่หลาย อทินนาทานก็ แพร่หลาย เมื่ออทินนาทานแพร่หลาย ศตรางก็แพร่หลาย เมื่อศตรางแพร่หลาย ปาณาติบาตก็ แพร่หลาย”^{๑๒๒} จากพุทธพจน์บทนี้แสดงให้เห็นว่า ความยากจนเป็นสาเหตุแห่งปัญหาเลวร้ายในสังคม หรือบ้านเมืองในขณะนั้น เริ่มต้นจากการโจรกรรม ไปสู่การฆาตกรรม ดังกรณีตัวอย่างครอบครัว ของนางกุลฑเกสิ^{๑๒๓} ซึ่งเป็นกรณีที่เกิดขึ้นให้เห็นว่า ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจเป็นส่วนหนึ่งของความ

^{๑๒๑}ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๔๑/๑๓๗-๑๘๐.

^{๑๒๒}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๙๔/๗๐.

^{๑๒๓}ช.ธ.อ. (บาลี) ๔/๙๘-๑๐๖, ช.ธ.อ. (ไทย) ๔/๑๕๒-๑๖๓.

สั้นคลอนในครอบครัว ถึงแม้ว่าอดีตโจรสลัดคือสามีของนางจะได้ภรรยาร่ำรวยแต่ด้วยนิสัยสันดานดั้งเดิมที่เคยเป็นโจรและต้องโทษอาชญาของบ้านเมืองเพราะประกอบอาชีพที่เรียกว่า “มิจฉาอาชีวะ” สำหรับการต้องโทษอาญาบ้านเมืองนี้ก็ชี้ให้เห็นอีกว่า บ้านเมืองมีปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ ดังนั้นในการกำจัดปัญหานี้ผู้บริหารประเทศจำเป็นต้องมีหน้าที่ในการสร้างรายได้ให้แก่ประชาชน คือ การมุ่งสร้างเศรษฐกิจเพื่อความสุขของบ้านเมืองเพราะบ้านเมืองจะสงบสุขไม่ได้หากพลเมืองไม่สามารถยังชีพและเลี้ยงตนเองได้ เพราะฉะนั้น วิธีการสร้างเศรษฐกิจที่ดีแก่ตนเองก็คือการสร้างอาชีพการงานที่ถูกต้องที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “สัมมาอาชีวะ” ซึ่งสัมมาอาชีวะมีรากฐานจากความบริสุทธิ์หรือความสะอาดทางการกระทำ ดังที่พระพุทธโฆษาจารย์ได้อธิบายไว้ในวิสุทธิมรรคว่า “สัมมาอาชีวะนั้นมีความสะอาด (แห่งอาชีวะ) เป็นลักษณะ มีอันยังอาชีวะที่ชอบธรรมให้เป็นไปเป็นกิจ มีการละมิจฉาอาชีวะเสียได้เป็นผล”^{๑๒๔} โดยพระพุทธองค์ทรงบัญญัติอาชีพการงานที่ไม่พึงปรารถนาไว้ในวณิชาสูตร^{๑๒๕} ว่า อุบาสกไม่ควรทำการค้าขาย ๕ ประการ คือ (๑) การค้าขายคัสตราวุธ เพราะเป็นสาเหตุในการสร้างโทษแก่ผู้อื่น (๒) การค้าขายสัตว์ หมายถึง การค้าขายมนุษย์ เพราะทำให้มนุษย์หมดอิสรภาพ (๓) การค้าขายเนื้อ หมายถึง การเลี้ยงสัตว์ไว้ขาย เพราะการค้าขายเนื้อเป็นสาเหตุให้ต้องฆ่าสัตว์ (๔) การค้าขายของมีนเมา เพราะของมีนเมาเป็นสาเหตุให้ผู้ดื่มขาดสติและเกิดความประมาท (๕) การค้าขายยาพิษ เพราะเป็นการทำร้ายผู้อื่น การค้าขาย ๕ นี้ ไม่เพียงไม่สมควรกระทำด้วยตนเอง แต่ไม่ควรชักชวนให้ผู้อื่นกระทำด้วย ดังนั้น ครอบครัวที่ดีจะไม่ประกอบอาชีพเนื่องด้วยการค้าขายลักษณะดังกล่าวนี้

๒.๖.๑.๖ สัมมาวายามะ ความเพียรชอบ

คำว่า “สัมมาวายามะ” แปลว่า “ความเพียรชอบ” หมายความว่า เป็นความเพียรพยายามมุ่งมั่นกระทำในสิ่งที่ถูกต้องดีงามเป็นไปในทางที่ชอบ ที่ตัดสินใจปฏิบัติหรือกระทำการลงไปแล้วอย่างจริงจัง สัมมาวายามะเป็นหลักปฏิบัติที่ชี้ให้ผู้ปฏิบัติตระหนักถึงความพยายามอย่างไม่ท้อถอย แต่มุ่งมั่นอย่างต่อเนื่องไม่ขาดตอน ดำเนินไปอย่างจริงจังมั่นคงจนกว่าจะสำเร็จตามเป้าหมาย โดยมีให้เกียจคร้าน เฉื่อยชา หรือดำรงชีวิตอย่างสิ้นหวัง^{๑๒๖} ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๔ ลักษณะอาการของจิต คือ (๑) เพียรระวังไม่ให้ความชั่วเกิดขึ้น (๒) เพียรละความชั่วที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป (๓) เพียรสร้างความดีที่ยังไม่เกิดให้เกิดมีขึ้น (๔) เพียรรักษาความดีที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อมไป จัดเป็นความเพียรพยายามทางจิตที่เกิดจากความยินดีพอใจที่จะประคับประคองอารมณ์อันเป็นกุศลกรรมให้เกิดมีขึ้นให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้น และเพียรพยายามรักษากุศลกรรมไว้ให้อยู่อย่างมั่นคง เป็นต้น โดยความเพียรนั้นต้องประพฤติปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ และที่สำคัญ “เป็นความเพียรอันพอดีตรงต่อนิพพาน

^{๑๒๔} วิสุทธิ. (ไทย) ๕๖๒/๘๒๘.

^{๑๒๕} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๗/๒๘๕.

^{๑๒๖} อ่างใน พันเอกหญิง พงศสมุทร วิชามูล. “การศึกษามัชฌิมาปฏิปทาเกี่ยวกับการแก้ปัญหาผลกระทบจากนาโนเทคโนโลยี”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๑๙.

ไม่มากเกินไป ไม่หย่อนยานเกินไป เรียกว่า “ทางสายกลาง” ซึ่งมีคติตรงต่อนิพพาน”^{๑๒๗} ดังพุทธดำรัสว่า

สัมมาวายามะเป็นอย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑. สร้างฉันทะ พยายาม ปราศจากความเพียร ประคองจิตมุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น ๒. สร้างฉันทะ พยายาม ปราศจากความเพียร ประคองจิตมุ่งมั่น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๓. สร้างฉันทะ พยายาม ปราศจากความเพียร ประคองจิตมุ่งมั่น เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น ๔. สร้างฉันทะ พยายาม ปราศจากความเพียร ประคองจิตมุ่งมั่น เพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๕. สร้างฉันทะ พยายาม ปราศจากความเพียร ประคองจิตมุ่งมั่น เพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า สัมมาวายามะ^{๑๒๘}

จากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่า ความเพียรชอบนี้เป็นความเพียรที่คอยระมัดระวังสังเกตอารมณ์ของตนเอง ดูตนเอง หรือคอยจับผิดตนเองเป็นสำคัญอันเป็นอารมณ์ภายใน ดูได้รู้ได้จากการตั้งข้อสังเกตความรู้สึกของตนเองเท่านั้น เพราะเมื่อบุคคลมีความคิดดีคิดถูกต้องคิดตรงเป็นสัมมาทิฐิสัมมาสังกัปปะ ก็ยังผลเชื่อมโยงในขั้นตอนต่อไป แต่จิตดวงนั้นจะต้องประกอบด้วย “อิทธิบาท ๔”^{๑๒๙} เป็นพื้นฐานรองรับ กล่าวคือ เกิดความยินดีพอใจ (ฉันทะ) ในการเสพอารมณ์อันเป็นกุศลธรรม ด้วยความเพียรระวังยับยั้งอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้นให้ได้ หากอกุศลธรรมเกิดขึ้นก็เพียรกำจัดอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วนั้นให้หมดไป และเมื่อกำจัดอกุศลธรรมได้แล้วจึงเพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น หลังจากเกิดขึ้นแล้วก็หมั่นรักษากุศลธรรมความดีนั้นให้เจริญขึ้นยิ่ง ๆ ขึ้นไป ความเพียรชอบดังกล่าวมานี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ปธาน ๔ หรือ สัมมปธาน ๔”^{๑๓๐} ซึ่งเป็นองค์ธรรมที่สำคัญอย่างมากทีเดียวต่อสมาชิกทุกคนในครอบครัวอีกทั้งเป็นตัวเสริมสร้างครอบครัวให้มั่นคง อาทิ กรณีจิตมีความโลภอยากได้ของของเขาโดยที่รู้ว่าของนั้นมีเจ้าของอยู่แล้ว ขณะที่จิตกำลังเกิดความโลภอยากได้นั้นกำหนดรู้สึกตัวว่า ความโลภได้เกิดขึ้นแล้วขณะที่กำลังรู้ทันอารมณ์นั้น ๆ เกิดความเพียรต่อด้วยการระมัดระวังยับยั้งไม่ให้อกุศลจิตดวงนี้เกิดขึ้นอีก ด้วยการกำหนดจิตตระหนักในอารมณ์ที่เป็นกุศลธรรมว่า เรารักห่วงของของเราฉันใด คนอื่นก็ฉันนั้นเหมือนกัน” ซึ่งสอดคล้องกับพุทธดำรัสที่ว่า

ข้อที่บุคคลพึงถือเอาสิ่งของของเราที่เราไม่ให้อภัยอาการขโมยนั้น ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา อนึ่ง ข้อที่เราพึงถือเอาสิ่งของของผู้อื่นที่เขาไม่ให้อภัยอาการขโมยนั้น ก็ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่น สิ่งใดไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา สิ่งนั้นก็ไม่ใช่ที่รัก

^{๑๒๗} Mouth Buddha, สัมมาวายามะ, http://buddhaholic.blogspot.com/2013/02/blog-post_16.html, (๒๔ กันยายน ๒๕๕๗).

^{๑๒๘} ที.ม. (ไทย) ๓๐/๔๐๒/๓๓๖.

^{๑๒๙} พันเอกหญิง พงษ์สมุทร วิชามูล. “การศึกษามัชฌิมาปฏิปทาเกี่ยวกับการแก้ปัญหาผลกระทบจากนาโนเทคโนโลยี”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๒๐.

^{๑๓๐} อัง. จตุกก (ไทย) ๒๑/๑๓/๒๓-๒๔.

ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่น สิ่งใดไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา เราจะนำสิ่งนั้นไปผูกมัดกับผู้อื่นได้อย่างไร...^{๑๓๑}

โดยนัยดังกล่าวมานี้ เมื่อกำหนดตนเองได้เช่นนี้จะทำให้ความเมตตาซึ่งเป็นกุศลจิตเกิดขึ้น เมื่อกุศลจิตเกิดขึ้นแล้วก็เพียรประคับประคองรักษาจิตของตนให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป จัดเป็นการประคับประคองจิตใจของตนเองเป็นประมาณ สังเกตอารมณ์และความรู้สึกนึกคิดของตนเองทุกขณะ ครั้นอารมณ์ใดเกิดขึ้นก็รู้ทันที แล้วพยายามสกัดกั้นอารมณ์ที่เป็นอกุศลกรรมเสียไม่ให้เจริญขึ้นในจิตของตนเองนั่นเอง ด้วยจิตใจที่มุ่งมั่นเพียรพยายามที่จะฝ่าฝืนอุปสรรคปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายของการครองเรือนเพื่อเสริมสร้างชีวิตและครอบครัวให้มีความมั่นคง

๒.๖.๑.๗ สัมมาสติ ระลึกชอบ

คำว่า “สัมมาสติ” แปลว่า “ความระลึกชอบ” หมายความว่า มีความระลึกชอบดีงามของจิต จดจ่อกับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งที่เป็นปัจจุบัน เป็นการสำรวมระวังจิตให้รู้เท่าทันความชั่วหรืออารมณ์ภายนอกต่าง ๆ ที่เข้ามากระทบ และตื่นตัวต่อหน้าที่ที่ควรกระทำ หรือการทำความดี เป็นการฝึกบังคับตนเองให้ดำเนินไปในทางที่ถูกต้อง ทำให้รู้ตัวว่าตนจะพูดอะไร จะทำอะไร ป้องกันไม่ให้เกิดความพลั้งพลาด บกพร่อง หรือความประมาทพลัดพลั้งขึ้น จัดเป็นอีกองค์ธรรมหนึ่งที่สำคัญมาก ๆ ที่เดียวในการประพฤติปฏิบัติตนในชีวิตประจำวัน เพราะเป็นการระลึกรู้สึกตัวอยู่ตลอดเวลาขณะทำ พูด หรือคิด ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๒ ลักษณะ คือ

(๑) สามัญสติ เป็นสติที่ระลึกพร้อม ๆ กับความรู้สึกว่ามีตัวตนคนสัตว์สิ่งของปรากฏอยู่ เป็นสติที่ฝึกกันอยู่ทั่ว ๆ ไป

(๒) สัมมาสติ เป็นสติที่ระลึกชอบเท่านั้น คือระลึกว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไร้ตัวตนไม่มีตน ไร้สาระเป็นสิ่งที่หลอกลวง เป็นสิ่งที่ไม่อยู่จริง เป็นของว่างเปล่า การระลึกนี้แตกต่างจากความคิด อาทิ พูดว่า “ครอบครัว” คือ ระลึกถึงภรรยา/สามีและบุตรทันทีโดยไม่ต้องคิด ระลึกชอบก็เช่นเดียวกัน เมื่อเราสัมผัสกับสิ่งใดแล้วเราระลึกได้ว่าสิ่งนั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นของว่างเปล่า เป็นของไม่มีจริง ระลึกขึ้นมาเองเมื่อสัมผัสสิ่งต่าง ๆ โดยไม่ได้อาศัยการคิด อาทิ การระลึกชอบต่อครอบครัว เมื่อทราบชัดแจ้งว่า “สรรพสิ่งไม่เที่ยง” ระลึกได้ว่า ไม่มีอะไรแน่นอนในชีวิต

ดังนั้น การทำหน้าที่ปัจจุบันให้ดีที่สุดในฐานะพ่อบ้าน แม่บ้านหรือฐานะบุตรหลาน เป็นต้น เพราะสรรพสิ่งไม่มีอะไรเที่ยงแท้แน่นอนด้วยความมีสติตั้งมั่นตลอด ซึ่ง “สติ” นี้จะมาพร้อมกับคำว่า “สัมปชัญญะ” ซึ่งแปลว่า “การรู้เข้าใจชัด เป็นสิ่งที่ตระหนักได้”^{๑๓๒} “ความรู้ตัวทั่วพร้อมความรอบคอบ”^{๑๓๓} โดยสภาพขององค์ธรรมจะเกิดขึ้นพร้อมกันเสมอและจะคู่กันไปตลอด ด้วยเหตุนี้สัมมาสติจึงมี ๒ อย่างคือ (๑) สัมมาสติที่ยังมีอาสวะ (๒) สัมมาสติที่เป็นอริยะ ดังพุทธดำรัสที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย สัมมาสติเป็นไฉน เรากล่าวว่าสัมมาสติมี ๒ อย่าง คือ สัมมาสติที่ยังมี อาสวะ ซึ่ง

^{๑๓๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๓/๕๐๒-๕๐๓.

^{๑๓๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๓๒๗.

^{๑๓๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๕๓๖.

จัดเป็นฝ่ายบุญ อำนาจวิบากแก่ชั้นอย่างหนึ่ง กับสัมมาสติที่เป็นอริยะ ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตระ และเป็นองค์มรรคอย่างหนึ่ง^{๑๓๔}

ส่วนสัมมาสติที่เป็นอริยะ ดังพุทธดำรัสที่ว่า

สัมมาสติ เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑. พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ ฯลฯ ๓. พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ฯลฯ ๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า สัมมาสติ^{๑๓๕}

ซึ่งสัมมาสตินี้จะคล้อยตามด้วย “สัมปชัญญะ” ดังพุทธดำรัสที่ว่า

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติพิจารณา เห็นกายในกายอยู่ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ ฯลฯ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ฯลฯ เป็นผู้มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ พึงกำจัดอภิชฌาและ โทมนัสในโลกได้ นี้เรียกว่า สัมมาสติ^{๑๓๖}

โดยมีหลักการในการตั้งสติอยู่ด้วยกัน ๔ สถาน คือ ระลึกราย เวทนา จิตและธรรม ดังพุทธพจน์ที่ว่า

สติปัฏฐาน ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑. พิจารณาเห็นกายในกายภายในอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ภิกษุนั้นเมื่อพิจารณา เห็นกายในกายภายในอยู่ ย่อมตั้งจิตมั่นโดยชอบ ย่อมผ่องใส โดยชอบในกายา นุปัสสนานั้น ภิกษุนั้นตั้งจิตมั่นโดยชอบ ผ่องใสโดยชอบในกายานุปัสสนานั้นแล้ว ก็ย่อมบังเกิดมีญาณทัสสนะ ๑ ในกายอื่นภายนอก ๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายภายในอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ภิกษุนั้นเมื่อพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายภายในอยู่ ย่อมตั้งจิตมั่นโดยชอบ ย่อมผ่องใสโดยชอบ ในเวทนานุปัสสนานั้น ภิกษุนั้นตั้งจิตมั่นโดยชอบ ผ่องใสโดยชอบในเวทนานุปัสสนานั้นแล้ว ก็ย่อมบังเกิดมีญาณทัสสนะในเวทนาอื่นภายนอก ๓. พิจารณาเห็นจิตในจิตภายในอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะมีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ภิกษุนั้นเมื่อพิจารณา เห็นจิตในจิตภายในอยู่ ย่อมตั้งจิตมั่นโดยชอบ ย่อมผ่องใสโดยชอบในจิตตานุปัสสนานั้น ภิกษุนั้นตั้งจิตมั่นโดยชอบ ผ่องใส โดยชอบในจิตตานุปัสสนานั้นแล้ว ก็ย่อมบังเกิดมีญาณทัสสนะในจิตอื่นภายนอก ๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายในอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ภิกษุนั้นเมื่อพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายในอยู่ ย่อมตั้งจิตมั่นโดยชอบ ย่อมผ่องใสโดยชอบในธัมมานุปัสสนานั้น ภิกษุนั้นตั้งจิตมั่นโดยชอบ ผ่องใสโดยชอบในธัมมานุปัสสนานั้นแล้ว ก็ย่อมบังเกิดมีญาณทัสสนะในธรรมอื่นภายนอก^{๑๓๗}

^{๑๓๔} ม.อ. (ไทย) ๑๔/ ๒๕๕/๑๘๑.

^{๑๓๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๓.

^{๑๓๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๓.

^{๑๓๗} ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๒๘๘/๒๒๒-๒๒๓.

จะเห็นได้ว่า สัมมาสตินี้เป็นการระลึกทั่วทั้งพร้อมทั้งความคิด ความตรึกตรอง เพื่อควบคุมการกระทำ การพูดจา ในอยู่ในสัมมาปฏิบัติ ซึ่งเป็นการเฝ้ามองชีวิตทั้งในส่วนของรูปธรรม และนามธรรมเพื่อให้เกิดปัญหาต่อสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้องและอย่างรู้เท่าทันต่อสิ่งที่เกิดขึ้น ก็จะสามารถกำจัดอกิขมาและโทมนัสเสียได้ เป็นเหตุให้เกิดการปล่อยวางต่ออารมณ์ที่มากกระทบทั้งที่เป็น อภิธรรมและอนิภิธรรมนำมาซึ่งความมั่นคงของชีวิตและครอบครัว

๒.๖.๑.๘ สัมมาสมาธิ สมาธิชอบ

คำว่า “สัมมาสมาธิ” แปลว่า ความตั้งมั่นชอบ หมายความว่า มีสภาพจิตที่มีสมรรถนะดี ตั้งมั่นดี สัมมาสมาธิเป็นการรวมจิตให้แน่วแน่นอยู่ในอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งแบบนิ่งเป็นหนึ่งเดียว (เอกัคคตา) ไม่ฟุ้งซ่านส่ายไปสู่อารมณ์ที่มีได้กำหนด^{๑๓๘} โดยทั่วไปสมาธิมี ๓ ระดับ^{๑๓๙} คือ (๑) สมาธิชั่วขณะ (ขณิกสมาธิ) มีลักษณะเป็นจิตที่จดจ่อในการทำกิจชั้นธรรมดา อำนาจประโยชน์ประจำวันทั่วไปเป็นสมาธิขั้นพื้นฐาน (๒) สมาธิที่ดำรงอยู่นานขึ้นจนจะแน่วแน่น (อุปจารสมาธิ) เป็นสมาธิขั้นกลาง ระดับจิตสงบจนจะได้ฌาน (๓) สมาธิมั่นคงแน่วแน่น (อัปปนาสมาธิ) เป็นสมาธิขั้นสูงระดับจิตสงบแน่วแน่นจนได้ฌาน สัมมาสมาธิจัดเป็นองค์ของมรรคหรือมัชฌิมาปฏิปทาองค์สุดท้าย โดยสัมมาสมาธิจะใช้งานได้ผลตามต้องการหรือไม่ขึ้นอยู่กับองค์มรรคทั้ง ๘ ประการงานประสานสอดคล้องส่งเสริมกัน โดยมีสัมมาทิฐิเป็นหัวหน้าทางไปเกื้อหนุนให้กำลังแก่สมาธิ ช่วยให้สมาธิเกิดขึ้นได้ง่าย ดำรงอยู่ได้ดีเป็นสัมมาสมาธิ ส่งผลสืบหน้าต่อไปจนถึงจุดหมาย โดยสมาธิชอบนี้พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า

สัมมาสมาธิ เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑. สังต์จากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก มีวิจาร มีปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ ๒. เพราะวิตกวิจารณ์สงบ ระวังไป บรรลุตติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติ และสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ ๓. เพราะปีติจางคลายไป มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะอยู่และเสวยสุขด้วยกาย (นามกาย) บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลาย กล่าวสรรเสริญว่า ‘ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ๔. เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้วบรรลุตตตฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ^{๑๔๐}

กล่าวโดยสรุป การเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวตามหลักการข้างต้นคือ หลักการประพฤติปฏิบัติตนเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางด้าน (๑) วุฒิภาวะทางสติปัญญา (IQ) ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ ซึ่งเป็นพัฒนาการทางด้านความรู้ ความคิด ความเห็น ความเข้าใจ ในการใช้เหตุผลเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งหรือเรื่องราวต่าง ๆ จนสามารถปรับตัวเผชิญปัญหาเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวได้อย่างถูกต้อง (๒) วุฒิภาวะทางอารมณ์ (EQ) ได้แก่ สัมมาวายามะ สัมมาสติและสัมมาสมาธิ คือ การรู้จักควบคุมและบริหารจัดการอารมณ์ของตนเอง

^{๑๓๘} พันเอกหญิง พงศมุทร วิชามูล. “การศึกษามัชฌิมาปฏิปทากับการแก้ปัญหาผลกระทบจากนาโนเทคโนโลยี”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๒๑.

^{๑๓๙} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๐๒/๒๖๗, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๗.

^{๑๔๐} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๗๕/๔๒๓.

การรอคอยเพื่อให้ได้ผลลัพธ์ที่ดีกว่า มีความเห็นอกเห็นใจผู้อื่นและการมีชีวิตอยู่ด้วยความหวังซึ่งจะนำมาซึ่งลักษณะที่พึงประสงค์ อาทิ การตัดสินใจที่ดี ควบคุมอารมณ์ตนเองได้ มีความอดทน อดกลั้น ทนต่อความผิดหวัง ไม่ย่อท้อหรือยอมแพ้ง่าย ๆ มีพลังใจที่จะฝ่าฟันต่อสู้กับปัญหาในชีวิต จัดการกับความเครียดได้ เข้าใจอารมณ์และความรู้สึกของผู้อื่น เข้าใจสถานการณ์ทางสังคม^{๑๔๑}ได้อย่างเหมาะสมและ (๓) วุฒิภาวะทางศีลธรรม (MQ) หรือในที่นี้เรียกอีกอย่างว่า “วุฒิภาวะทางสังคม” ในการดำเนินชีวิตทั้งต่อตนเองและสังคม ได้แก่ สัมมาวาจา สัมมาอาชีวะ สัมมากัมมันตะ เป็นความพร้อมที่จะรับและให้แก่ส่วนร่วมหรือสังคมตามศักยภาพของแต่ละคนโดยไม่ผิดกฎหมายและศีลธรรม

หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เป็นหลักการดำเนินชีวิตครอบคลุมทั่วหลัก “ไตรสิกขา” เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต โดยมี “ศีลสิกขา” “จิตตสิกขา” และ “ปัญญาสิกขา” เป็นหลักการสำคัญต่อการดำเนินชีวิต หมายความว่า (๑) สมาชิกทุกคนน้อมนำศีล ๕ เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต เรียกว่า “ศีลสิกขา” ได้แก่ สัมมาวาจา (ศีลข้อ ๔) สัมมากัมมันตะ (ศีล ๕) สัมมาอาชีวะ (ศีล ๕) (MQ) มาเป็นพื้นฐานที่สำคัญเพราะเป็นหลักฝึกฝนให้รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา มีความรับผิดชอบ และมีความตระหนักรู้ อีกทั้งทำให้รู้สึกเป็นครอบครัวที่อบอุ่น ปลอดภัย (๒) มีการรู้จักควบคุมและบริหารจัดการอารมณ์ของตนเอง การรอคอยเพื่อให้ได้ผลลัพธ์ที่ดีกว่า มีความเห็นอกเห็นใจผู้อื่นและการมีชีวิตอยู่ด้วยความหวังซึ่งจะนำมาซึ่งลักษณะที่พึงประสงค์ อาทิ มีความอดทน อดกลั้น เสียสละ แบ่งปัน ให้อภัย เป็นต้น เรียกว่า “จิตตสิกขา” ได้แก่ สัมมาสติและสัมมาสมาธิ (EQ) ซึ่งเป็นการดำเนินชีวิตด้วยสติวางอยู่บนพื้นฐานของความประมาทในชีวิต ในวัย เป็นต้น (๓) สมาชิกมีความรู้ ความคิด ความเห็น ความเข้าใจ ในการใช้เหตุผลเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งหรือเรื่องราวต่าง ๆ อาทิ หลักอริยสัจ ๔ พระไตรลักษณ์ จนสามารถปรับตัวเผชิญปัญหาเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวได้อย่างถูกต้อง (IQ) เรียกว่า “ปัญญาสิกขา” ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ ซึ่งเป็นการดำเนินชีวิตด้วยความเข้าใจโลก เข้าใจชีวิตตามความเป็นจริงด้วยสติปัญญา อาทิ สมชีวิตรม ๔ มีความเสมอกันทางด้านศรัทธา ศีล จาคะการเสียสละและปัญญา ด้วยแนวทางดำเนินชีวิตตามหลักการดังกล่าวนี้จึงเป็นตัวเสริมสร้างให้ครอบครัวมีความมั่นคงเพียบพร้อมด้วยประสิทธิภาพและประสิทธิผลตามจุดมุ่งหมายที่แท้จริงของชีวิตทั้งทางโลกและทางธรรม

๒.๖.๒ หลักการสร้างระบบภูมิคุ้มกันที่ดีให้กับครอบครัว

การสร้างระบบภูมิคุ้มกันในครอบครัวที่ดี หมายถึง การสร้างระบบที่ช่วยเสริมสร้างให้สมาชิกในครอบครัวมีความมั่นคงมากยิ่งขึ้น เพื่อให้มีสภาพพร้อมรับจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งมีอยู่ด้วย ๒ ระบบ คือ (๑) การสร้างระบบภูมิคุ้มกันภายในครอบครัว เป็นการสร้างภูมิคุ้มกันเพื่อการเตรียมความพร้อมยอมรับกับการเปลี่ยนแปลงของชีวิตและครอบครัว สังคม สิ่งแวดล้อม ให้รู้เท่าทันความเป็นจริงของชีวิตที่ถูกต้องซึ่งเป็นความรู้ความเข้าใจอันนำมาซึ่งการดำเนินชีวิตครอบครัวมั่นคง และ (๒) การสร้างระบบภูมิคุ้มกันภายนอกที่เกิดจากสังคม อาทิ ภัยจากยาเสพติด และภัยภายนอกที่ไม่สามารถควบคุมได้ อาทิ ภัยธรรมชาติ ได้แก่ ภัยอันเกิดจากการเกิด แก่ เจ็บ ตาย โดยรายละเอียดมีดังนี้

^{๑๔๑}ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ แดเนียล โกลแมน (Daniel Goleman, 1995) นักจิตวิทยาจากมหาวิทยาลัยฮาวาร์ด ได้เขียนหนังสือ “Emotional Intelligence”, อ้างใน EQ พัฒนาสู่วุฒิภาวะทางอารมณ์, <http://www.babybestbuy.in.th/shop/eq>, (๓๑ มีนาคม ๒๕๕๘)

๒.๖.๒.๑ การสร้างภูมิคุ้มกันภายในครอบครัว

การสร้างภูมิคุ้มกันภายใน ก็คือ ภูมิคุ้มกันทางจิตวิญญาณตนเอง ในที่นี้คือ “พระไตรลักษณ์” หรือเรียกอีกอย่างว่า “การพิจารณาสามัญญลักษณะ” คือ การกำหนดพิจารณาโลกให้เห็นตามความเป็นจริง หรือการพิจารณาความเป็นจริงของชีวิตหรือโลกใบนี้ว่า สรรพสิ่งในโลกนี้ทั้งส่วนที่เป็นรูปธรรม หรือแม้กระทั่งสิ่งที่เป็นนามธรรม คือความรู้สึกที่มีให้ต่อกันไม่ว่าเป็นความรักแบบสเนหาหรือความรักแบบเมตตา หรือแม้แต่ลาภ ยศ สรรเสริญ สุขหรือเสื่อมลาภ เสื่อมยศ สรรเสริญ นินทา ทุกข์ ความยินดี ความยินร้าย เป็นต้นทั้งหมดที่กล่าวมานี้ล้วนอยู่ภายใต้กฎสามัญญลักษณะ^{๑๔๒} คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์และเป็นอนัตตาวางเปล่าไม่มีตัวตน ตัวกูของกู ซึ่งเป็นลักษณะทั่วไปของสรรพสิ่งที่จะต้องประสบ ดังนั้น ในการใช้ชีวิตการครองเรือนนอกจากหลักธรรมดังกล่าวข้างต้นแล้ว สิ่งที่สำคัญในครอบครัวจะต้องยึดถือไว้เป็นหลัก “ธัมมานุสสติ” ก็คือ “ความไม่เที่ยง” ความเปลี่ยนแปลงที่จะต้องเกิดขึ้นในชีวิต โดยความเปลี่ยนแปลงมีอยู่ด้วยกัน ๒ ลักษณะ คือ (๑) การเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติ หรือการเปลี่ยนแปลงตามบุญตามกรรมซึ่งอาจจะดีขึ้นหรือเลวลงก็ได้ (๒) การเปลี่ยนแปลงที่เราควบคุมได้และเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น การเปลี่ยนแปลงประเภทนี้เรียกว่า การเปลี่ยนแปลงอย่างมีแผน^{๑๔๓}

สำหรับการเปลี่ยนแปลงที่สามารถควบคุมได้นั้นก็คือ การเปลี่ยนแปลงในชีวิตเพื่อที่จะทำให้การใช้หรือการครองเรือนประสบความสำเร็จด้วยหลักปฏิบัติดังกล่าวมาข้างต้น ส่วนการเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติหรือการเปลี่ยนแปลงตามบุญกรรมตามกรรมซึ่งอาจจะดีขึ้นหรือเลวลงได้นั้น เป็นสิ่งที่ไม่สามารถควบคุม บังคับให้เป็นไปอย่างที่ต้องการได้เพราะเป็นกฎธรรมชาติ มีอยู่ในธรรมชาติและเป็นสิ่งที่เกิดก่อนพระพุทธรองค์จะอุบัติขึ้นมา คือ การเตรียมใจยอมรับกับการเปลี่ยนแปลงซึ่งเป็นสิ่งแน่นอน ผิดหัดทำใจยอมรับกับการเปลี่ยนแปลงของชีวิต ทำให้สามักรรยาคลายความยึดมั่นถือมั่นหรือเป็นการเตรียมใจไว้ล่วงหน้าเพื่อมิให้ตนเองต้องประสบกับความทุกข์ เพราะความรุนแรงในครอบครัวที่เกิดขึ้นส่วนหนึ่งก็เกิดขึ้นมาจากการไม่เตรียมใจไว้ล่วงหน้าว่าจะเกิดอะไรขึ้นกับชีวิตคุณนั่นเอง

สรุป การพิจารณาพระไตรลักษณ์หรือสามัญญลักษณะ ๓ จัดเป็นหนทางหนึ่งในการสร้างภูมิคุ้มกันที่สำคัญทางปัญญาด้วยการพิจารณาปัญหาหรือสิ่งที่ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมว่า มีลักษณะไม่เที่ยงเป็นทุกข์และไม่สามารถบังคับบัญชาได้ จัดเป็นการเตรียมความพร้อมในเรื่องสภาพจิตใจที่จะต้องยอมรับความเป็นจริงของชีวิต หรือความเป็นจริงของสรรพสิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ดังนั้น การเตรียมความพร้อมในเรื่องของวางจิตใจหรือตั้งจิตไว้ชอบว่า ทุกสิ่งทุกอย่างย่อมมีการเปลี่ยนแปลง ไม่มีอะไรเป็นสิ่งที่แน่นอน การเปลี่ยนแปลงสิ่งเดียวเท่านั้นคือ สิ่งที่แน่นอน ดังกล่าวมานี้จะทำให้สมาชิกในครอบครัวเข้าใจถึงหลักความเป็นจริงของชีวิต เมื่อประสบกับการเปลี่ยนแปลงจะได้หันต่อสภาวะตามธรรมชาติซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องบังเกิดขึ้นทุกครอบครัว โดย อาจจะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีหรือเลวลงก็ได้เป็นสิ่งที่ไม่สามารถคาดกล่าล่วงหน้าได้ เพราะบางครอบครัวถึงแม้ว่าจะดำเนินชีวิตไปตามหลักการแห่งธรรมแล้ว แต่ด้วยอำนาจของวิบากกรรมเก่า

^{๑๔๒} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๑/ ๑-๒, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑/๑.

^{๑๔๓} ยูพา วงศ์ไทย, **ทฤษฎีการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (นนทบุรี : ศักดิ์โสภณการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๑.

ส่งผลเป็นอุปปีพกรรมเข้าเปียดเบียน หรืออุปฆาตกรรมเข้ามาตัดรอน ดังกล่าวมานี้จึงเป็นสิ่งที่จะต้องเตรียมทำใจยอมรับไว้เสมอ

๒.๖.๒.๒ การสร้างภูมิคุ้มกันภายนอกครอบครัว

๑) มีความรับผิดชอบต่อบทบาทและหน้าที่ของตนเอง

ความรับผิดชอบต่อบทบาทคือ ความรับผิดชอบต่อผลของการกระทำ ที่สามีมิต่อภรรยาหรือภรรยามิต่อสามี หรือความรับผิดชอบที่บิดามารดาพึงมีต่อบุตรธิดา ซึ่งมีความหมายที่ไปถึงลักษณะที่พึงประสงค์หรือลักษณะที่ควรจะเป็นหรือลักษณะที่น่าปรารถนา โดยมีมาตรฐานของความถูก ผิด ดี ชั่ว ที่อยู่ใ้ใจล่วงหน้าแล้ว^{๑๔๔} หมายความว่า ความรับผิดชอบนั้นเกี่ยวข้องกับการกระทำทั้งหมดและความรับผิดชอบคือ จิตสำนึกว่า เมื่อได้คิดหรือได้ทำอะไรก็ตาม ผลของมันเป็นอย่างไ่ จะปรับปรุงแก้ไขให้ดียิ่งขึ้นได้อย่างไร จัดได้ว่าเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกั้จิตใจมากกว่าหน้าที่ โดยมีเป้าหมายคือการประคับประคองครอบครัวเพื่อไปสู่เป้าหมาย และสิ่งที่ครอบครัวต้องรับผิดชอบก็คือ (๑) ความรับผิดชอบต่อชีวิต (๒) การอบรมเลี้ยงดูบุตรธิดา (๓) การให้การศึกษาแก่บุตร ซึ่งการเสริมสร้างความมั่นคงในครอบครัวดังกล่าวมานี้จะต้องรับผิดชอบร่วมกันทั้งนี้เพราะเป็นวิธีการเสริมสร้างมุ่งตรงประเด็นไปที่ชีวิตของสมาชิกทุกคนในครอบครัวตั้งแต่เริ่มแรกของการสร้างครอบครัว ซึ่งเป็นหน่วยทางสังคมที่สำคัญที่สุด โดยรายละเอียดมีดังต่อไปนี้

๑.๑) ความรับผิดชอบต่อ “ชีวิต”

(๑) รับผิดชอบชีวิตของบุตรในฐานะเป็นพระพรหมของบุตร ที่จะต้องให้ความรักความเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาแก่บุตร โดยการที่สามีมิภรรยาหรือบิดามารดาซึ่งเป็นผู้ให้ชีวิตและกำเนิดชีวิตแก่บุตรจะต้องรับผิดชอบต่อบทบาทเสมือนหนึ่งพระพรหมสร้างโลก ด้วยการให้ความปลอดภัยต่อชีวิตหรือสวัสดิภาพแก่สมาชิกของครอบครัว ซึ่งจัดเป็นความรับผิดชอบของครอบครัวที่สำคัญ เพราะชีวิตทุกชีวิตไม่ว่ามนุษย์หรือสัตว์เดรัจฉานย่อมรักสุขเกลียดทุกข์เหมือนกันหมด และสถานที่ที่บุตรส่วนใหญ่ในครอบครัวมองว่าจะให้ความปลอดภัยแก่ตนเองมากที่สุดก็คือครอบครัว โดยเฉพาะบิดามารดา เพราะฉะนั้น การให้ความปลอดภัยแก่สมาชิกของครอบครัวจึงเป็นความรับผิดชอบสำคัญที่มารดาบิดาจะต้องปฏิบัติให้สมบูรณ์ ดังเช่นกรณีตัวอย่างครอบครัวปณิกะอุบาสก^{๑๔๕} โดยลูกสาวของอุบาสกได้กล่าวกะบิดาของนางว่า “เมื่อนันได้รับทุกข์แล้ว คนที่เป็นที่พึ่งคือบิดาของฉันทกลับมาทำกรรมมิตีมีร้าย ฉันทจะคร่ำครวญหาใครในป่าได้อีกเล่า ผู้ใดเป็นที่พึ่งได้ ผู้ฉันทกลับมาทำเสียเอง” จากคำพูดนี้แสดงให้เห็นถึงความรู้สึกของบุตรว่า ครอบครัวคือสถานที่ให้ชีวิตและเป็นสถานที่ที่มีความปลอดภัยที่สุดสำหรับลูก และบุคคลที่บุตรธิดาให้ความไว้วางใจมากที่สุดก็คือ มารดาบิดา หรือกรณีครอบครัวอดีตชาติของโฆสกได้ทอดทิ้งบุตรตน หรือมารดาของโฆสกซึ่งเป็นหญิงโสเภณีทั้งโฆสก หรือพ่อบุญธรรมของโฆสก^{๑๔๖} ทั้ง โฆสกโดยหวังเพื่อที่จะให้โฆสกเสียชีวิตโดยสภาพเหตุการณ์แล้วผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นบิดา มารดา หรือพ่อบุญธรรม จะต้องรับผิดชอบต่อชีวิต

^{๑๔๔}วิทยา เศรษฐวงศ์. “แนวคิดของชาตรีว่าด้วยความรับผิดชอบ”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖, หน้า ๓๓-๓๔.

^{๑๔๕}ช.ชา เอกก. (บาลี) ๒๗/๑๐๒/๒๕, ช.ชา เอกก. (ไทย) ๒๗ /๑๐๒/๔๒.

^{๑๔๖}ช.ธ.อ. (บาลี) ๒/๖๖-๗๔, ช.ธ.อ. (ไทย) ๒/๙๗-๑๐๙.

ของบุตรตน แต่เป็นเพราะไม่มีจิตสำนึกของความรับผิดชอบต่อชีวิตครอบครัว ดังนั้น การแสดงถึงความรับผิดชอบต่อชีวิตบุตรธิดาจึงเป็นวิธีการสร้างภูมิคุ้มกันขั้นพื้นฐานของมนุษย์ที่สำคัญยิ่ง

(๒) รับผิดชอบชีวิตซึ่งกันและกันระหว่างสามีภรรยาด้วยการให้ความปลอดภัยซึ่งกันและกันในฐานะเป็นพระอรหันต์ของบุตร ซึ่งจะต้องเป็นแม่แบบพ่อแบบที่ดีให้กับบุตรหรือให้แก่สังคม ที่จะต้องมีความอดทนอดกลั้น และรู้จักการวางใจวางอารมณ์เสมือนหนึ่งเป็นพระอรหันต์ระหว่างสามีภรรยาจะต้องไม่มีการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ไม่ทำร้ายกัน เป็นต้น เพราะอยู่ในฐานะเป็นผู้ที่ควรบูชา ควรแก่การคำนับของบุตร และที่สำคัญจะต้องช่วยกันประคับประคองครอบครัวไปสู่เป้าหมายที่ดี ดังกล่าวมานี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากจิตสำนึกมากกว่าหน้าที่ เพราะถ้าหากครอบครัวขาดความรับผิดชอบด้านนี้ ความสั่นคลอนในครอบครัวจะเกิดขึ้นตามมา อาทิกรณีครอบครัวกฤษณเกสิ^{๑๔๗} นับได้ว่าเป็นอีกกรณีหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงการขาดจิตสำนึกต่อครอบครัวที่จะต้องรับผิดชอบต่อดูแลซึ่งกันและกัน ไม่มีจิตสำนึกของความเป็นสามีที่จะต้องรับผิดชอบต่อชีวิตภรรยาตน จึงคิดกำจัดโดยการวางแผนฆ่า ดังกล่าวมานี้เป็นจิตสำนึกซึ่งมากกว่าหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อครอบครัว

(๒) การอบรมเลี้ยงดูบุตรธิดา

การอบรมเลี้ยงดูบุตรธิดา ก็เป็นประเด็นหนึ่งที่ครอบครัวคือ บิดามารดาซึ่งอยู่ในฐานะบูรพาจารย์ของบุตรธิดา คือ ครูคนแรกของบุตรธิดาที่จะต้องแนะนำสั่งสอนบุตรให้ตั้งอยู่ในความดี ให้รู้จักคบแต่คนดี ให้รู้จักหลีกเลี่ยงความชั่วและคนชั่วทั้งหลาย ครั้นลูกผิดประพฤตเสียหายหรือมีโทษใด ๆ ก็คอยเป็นนายประกัน คอยแก้ต่างให้บุตร คอยปกป้องทุกอย่าง หวังแต่ให้บุตรพ้นมลทิน มุ่งแต่ทำประโยชน์สุขให้บุตรแต่ส่วนเดียว เพื่อให้เป็นคนที่มีคุณภาพให้กับสังคม โดยเฉพาะการเลี้ยงดูบุตรธิดาเมื่อบุตรธิดาได้มาถือปฏิสนธิในครรภ์มารดา หมายความว่า การเลี้ยงดูและอบรมขณะบุตรน้อยยังอยู่ในครรภ์นั้นถือว่าเป็นความรับผิดชอบที่สำคัญของสามีภรรยาที่จะต้องช่วยกันประคับประคอง ดูแลเอาใจใส่อย่างจริงจังให้ความรักความอบอุ่นอย่างเต็มที่ ส่วนสามีก็ต้องดูแลเอาใจใส่ภรรยาเสมือนหนึ่งว่ากำลังประคับประคองชีวิตของตนเองดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนให้สามีแสดงถึงความเข้าใจเห็นอกเห็นใจภรรยา ๕ อย่างว่า

(๑) สตรีต้องออกจากหมู่ญาติมาอยู่กับตระกูลของสามีทั้งที่ยังเป็นเด็กสาว สามีควรให้ความอบอุ่นใจ (๒) สตรีมีระดู ซึ่งบางครั้งก่อให้เกิดความแปรปรวนทั้งใจกาย ฝ่ายชายควรเข้าใจ (๓) สตรีมีครรภ์ ซึ่งยามนั้นต้องการความเอาใจใส่บำรุงกายใจเป็นพิเศษ (๔) สตรีคลอดบุตร ซึ่งเป็นคราวเจ็บปวดทุกข์แสนสาหัสและเสี่ยงชีวิตมาก สามีควรใส่ใจเหมือนเป็นทุกข์ของตน (๕) สตรีต้องคอยปรนเปรอเอาใจฝ่ายชาย ฝ่ายชายไม่ควรเอาแต่ใจตน พึงซาบซึ้งในความเอื้อเฟื้อและมีน้ำใจตอบแทน^{๑๔๘}

จากข้อความดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ชัดว่า พระพุทธองค์ตรัสไว้ชัดเจนทีเดียวว่า สามีจะต้องแสดงความรับผิดชอบด้วยการแสดงความเห็นอกเห็นใจไม่ทอดทิ้ง จะต้องดูแลยามที่ภรรยาตั้งครรภ์และคลอดบุตร เพราะนั่นหมายถึง ท่านกำลังสร้างสังคมหรือสร้างมนุษย์ให้กับโลกนั่นเอง ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า

^{๑๔๗} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๙๘-๑๐๖, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๑๕๒-๑๖๓.

^{๑๔๘} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๘๐-๒๘๒/๒๑๙-๒๒๐, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๘๐-๒๘๒/๑๓๑-๑๓๕.

เราอยากให้โลกเป็นอย่างไร เราก็ต้องสร้างคนในโลกให้เป็นอย่างนั้นก่อน และการที่เราจะสร้างคนในอุดมคติขึ้นมาได้ คนคนนั้นก็จะต้องได้รับการบ่มเพาะที่ดีมาตั้งแต่เด็ก เพราะฉะนั้น การที่ผู้หญิงคนหนึ่งให้ลูกกับโลกจึงเป็นเรื่องสำคัญมาก เพราะเท่ากับว่าเธอกำลังทำให้โลกนี้งดงามขึ้นด้วยการสร้างเด็กที่เติบโตขึ้นอย่างงดงามให้กับโลก พ่อแม่ต้องตระหนักให้ได้ว่า เด็กที่กำลังจะเกิดไม่ควรเกิดมาอย่างบังเอิญ แต่ต้องเกิดมาจากความตั้งใจของพ่อแม่ และไม่ใช่ความตั้งใจเพื่อตัวฉันหรือเพื่อลูกของฉัน เพราะฉันไม่ได้กำลังจะมีลูกเพื่อฉันและลูกก็ไม่ได้เป็นลูกของฉันแต่เป็นลูกของโลก เพราะฉะนั้นผู้ที่เป็นพ่อแม่จึงเปรียบเสมือนผู้ที่สร้างลูกให้กับโลกนั่นเอง ด้วยเหตุนี้ พ่อแม่จึงเป็นมากกว่าพ่อแม่ของลูก แต่กำลังจะเป็นพ่อแม่ของโลก คนที่กำลังจะเป็นพ่อแม่จึงต้องเรียนรู้การเป็นพ่อแม่ที่พร้อมเพื่อจะได้สร้างลูกที่พร้อมและนำมาซึ่งโลกที่ไม่พร่อง^{๑๔๙}

จากข้อความดังกล่าวข้างต้นต้องการชี้ให้เห็นว่า การเลี้ยงดูและอบรมบุดรธิตาตั้งแต่อยู่ในครรภ์เป็นสิ่งสำคัญเป็นอย่างยิ่งเพราะหมายถึง การเพาะเมล็ดพันธุ์มนุษย์ที่ดีให้กับสังคมและโลก โดยเริ่มตั้งแต่บุตรอยู่ในครรภ์มารดาเลยทีเดียว ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า

มารดาเมื่อหวังผลคือ บุตร ย่อมมอบบ่มน้อมเทพดา ถาโมถึงฤกษ์ ฤดู และปีทั้งหลาย เมื่อมารดาอาบแล้วในเพราะฤดู สัตว์เกิดในครรภ์ย่อมก้าวลง ด้วยเหตุนี้ มารดา ท่านจึงเรียกว่า โทหิณี (หญิงแพ่ท้อง) ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงเรียกว่า สุหทา (หญิงมีใจดี) มารดานั้น ถนอม (ครรภ์) ปีหนึ่งหรือหย่อนปีหนึ่งแล้วจึงคลอด ด้วยเหตุนี้ ๆ ท่านจึงเรียกว่า ขนยนต์ิ ขนตติ (ผู้ยังบุตรให้เกิด) มารดา ปลอดภัยบุตรผู้ร้องไห้ด้วยน้ำนม ด้วยเพลงขับ และด้วยเครื่องกกคืออวยวะ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงเรียกว่า โตเสนติ (ผู้ยังบุตรให้อินดีหรือปลอดภัย) แต่นั้น เมื่อลมและแดดแรงกล้า มารดาทำความห่วงใจ คอยแลดูบุตรผู้ยังเป็นทารกไม่เดียงสา ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงเรียกว่า โปเสนติ (ผู้เลี้ยง) ทรัพย์สินของมารดาอันใดมีอยู่ และทรัพย์สินของบิดาอันใดมีอยู่ มารดาย่อมคุ้มครองทรัพย์สินแม่ทั้ง ๒ นั้นไว้เพื่อบุตรนั้น ด้วยหวังว่าเออถ้าทรัพย์สินทั้งหมดนี้ ควรเป็นของบุตรเรา มารดาเมื่อให้บุตรสำเนียงกว่า อย่างนี้ลูก อย่างโน้นลูก เป็นต้น ย่อมเดือดร้อนด้วยประการฉะนี้ เมื่อบุตรถึงความเป็นหนุ่มแล้ว มารดารู้ว่าบุตรมีมาในภริยาของผู้อื่น ในเวลาค่าสิน ไม่กลับมาในเวลาเย็น ย่อมเดือดร้อน ด้วยประการฉะนี้^{๑๕๐}

ด้วยเหตุว่าจิตที่มาปฏิสนธิในครรภ์มารดานั้น เป็นดวงจิตที่สามารถรับสัมผัสและเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ภายนอกจากมารดาบิดาได้ ดังนั้นจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องรับผิดชอบตั้งแต่ลูกน้อยยังอยู่ในครรภ์เพื่อเป็นทุนชีวิตเมื่อบุตรธิดาคลอดออกสู่วิถีชีวิตต่อไป เพราะบุตรธิดานั้นถึงแม้ว่าอยู่ในครรภ์มารดาถึง ๑๐ เดือนก็ตามแต่สามารถรับสัมผัสจากพ่อแม่และเรียนรู้บางสิ่งบางอย่างจากพ่อแม่ได้ เพราะจิตที่มาปฏิสนธิในครรภ์มารดานั้นบางกรณีรู้สึกตัวทั้งขณะลงมาปฏิสนธิ ขณะอยู่ในครรภ์มารดา หรือแม้กระทั่งคลอดออกจากครรภ์มารดา ดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์บางชนิดในโลกนี้ เป็นผู้ไม่รู้สีกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์มารดา เป็นผู้ไม่รู้สีกตัว ขณะอยู่ในครรภ์มารดา เป็นผู้ไม่รู้สีกตัวขณะคลอดจากครรภ์มารดา

^{๑๔๙} เสถียรธรรมสถาน, มีความสุขให้ลูกเห็นเป็นคนดีให้ลูกดู, หน้า ๓๓.

^{๑๕๐} มงคล. (ไทย) ๒/๒๐๑/๒๐๒.

สัตว์บางชนิดในโลกนี้ เป็นผู้รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์มารดา เป็นผู้ไม่รู้สึกตัวขณะอยู่ในครรภ์มารดา เป็นผู้ไม่รู้สึกตัวขณะคลอดจากครรภ์มารดา

สัตว์บางชนิดในโลกนี้ เป็นผู้รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์มารดา เป็นผู้รู้สึกตัวขณะอยู่ในครรภ์มารดา แต่เป็นผู้ไม่รู้สึกตัวขณะคลอดจากครรภ์มารดา

สัตว์บางชนิดในโลกนี้ เป็นผู้รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์มารดา เป็นผู้รู้สึกตัวขณะอยู่ในครรภ์มารดา เป็นผู้รู้สึกตัวขณะคลอดจากครรภ์มารดา^{๑๕๑}

จากพุทธพจน์ข้างต้นทำให้มองได้ว่า ถ้าหากขณะที่มารดาตั้งครรภ์ มารดาหรือบิดาทะเลาะกันหรือมีพฤติกรรมก้าวร้าวต่อกัน หรือแสดงถึงความไม่รับผิดชอบหรือไม่เอาใจใส่ต่อบุตรที่อยู่ในครรภ์ไม่ว่าจะด้วยลักษณะใดลักษณะหนึ่งก็ตามจึงมีความเป็นไปได้ว่า บุตรที่อยู่ในครรภ์สามารถที่จะรับรู้ได้ ด้วยเหตุนี้เองทำให้เข้าใจได้ว่าเพราะเหตุใดพระพุทธร่องค์จึงตรัสว่า “ให้สามีแสดงความดูแลเอาใจใส่เห็นอกเห็นใจภรรยาให้มาก ๆ ในขณะที่ภรรยากำลังตั้งครรภ์อยู่”^{๑๕๒} ด้วยเหตุผลดังกล่าวมาข้างต้นนี้ทำให้มองได้ว่าการเลี้ยงดูและอบรมบุตรตั้งแต่อยู่ในครรภ์นั้นจึงเป็นความรับผิดชอบต่อสำคัญของสามีภรรยาที่จะต้องรับผิดชอบร่วมกันและเอาใจใส่เป็นพิเศษ ซึ่งเป็นอีกวิธีการหนึ่งในการเสริมสร้างความมั่นคงในครอบครัวด้วยการสร้างภูมิคุ้มกันให้บุตรธิดาตั้งแต่ยังอยู่ในครรภ์มารดาและยิ่งไปกว่าการปฏิบัติดูแลเอาใจใส่ในการอบรมเลี้ยงดูบุตรธิดายังจะทำให้เกิดความรักความผูกพันระหว่างสามีภรรยาและบุตร

(๓) การให้การศึกษากับบุตร

การให้การศึกษากับบุตรก็ถือว่าเป็นอีกความรับผิดชอบหนึ่งของครอบครัวที่จำเป็นมากในอันดับต่อมา เพราะเป็นความรับผิดชอบโดยตรงของมารดาบิดาหรือครอบครัวที่จะต้องให้อาชีพหรือให้การศึกษากับบุตรในฐานะบูรพาจารย์ของบุตรเพราะเป็นผู้ที่แสดงโลกนี้แก่บุตรก่อนครูอาจารย์ใด ๆ นับตั้งแต่ลูกได้เกิดมา เช่น สอนให้รู้จักพูด ให้รู้จักเดิน ให้รู้จักดื่มกิน ให้รู้จักอาบ ให้รู้จักนุ่งห่ม และทำกิจการงาน แม้กระทั่งให้รู้จักนั่ง และนอนให้เรียบร้อย เห็นโลกเห็นธรรมชาติ เห็นผู้คนในโลกว่าเป็นอย่างไร เพื่อเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตได้ด้วยตนเองต่อไป ดังคำกล่าวที่ว่า

อนึ่ง เพราะมารดาและบิดาเหล่านั้น ยังบุตรให้ยึดถือ ให้สำเหนียกอยู่ จำเดิมแต่เวลาที่บุตรเกิด ด้วยนัยเป็นต้นว่า จงนั่งอย่างนี้ ยืนอย่างนี้ และว่า คนนี้ เจ้าควรเรียกว่า พ่อ ต่อมาภายหลัง อาจารย์เหล่านั้นจึงให้ศึกษาศิลปะทั้งหลายมีศิลปะในเพราะข้างเป็นต้น อาจารย์เหล่านั้นให้สธนะและศีล เหล่าอื่นให้บรรพชา เหล่าอื่นให้เล่าเรียนพุทธวจนะ เหล่าอื่นให้อุปสมบท เหล่าอื่นให้บรรลุมรรคผล อาจารย์เหล่านั้นนั้นแม้ทั้งหมด ชื่อว่า ปัจฉาจารย์ ด้วยประการฉะนี้ ฉะนั้น มารดาบิดา ท่านจึงเรียกว่า บูรพาจารย์ เพราะเป็นอาจารย์ก่อนอาจารย์ทั้งหมด^{๑๕๓}

ดังนั้น การให้การศึกษากับบุตรเพื่อให้บุตรช่วยเหลือตนเองและครอบครัวที่ตนเองจะต้องรับผิดชอบในอนาคตข้างหน้าและมีอาชีพที่มั่นคงต่อไปเป็นความรับผิดชอบโดยตรง ด้วยการให้การศึกษาศิลปวิทยาแก่บุตรโดยวิธีการต่าง ๆ อย่างเช่น ที่ปรากฏชัดเจนในสมัยพุทธกาลก็คือ กรณิ

^{๑๕๑}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๐๕.

^{๑๕๒}ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๘๐-๒๘๒/๒๑๙-๒๒๐, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๘๐-๒๘๒/๑๓๑-๑๓๕.

^{๑๕๓}มก. (ไทย) ๒/๒๐๑/๒๐๒.

พระองค์ลีมาล^{๑๕๔} มารดาบิดาของท่าน โดยทางครอบครัวเมื่อเห็นว่าท่านอยู่ในวัยที่ควรศึกษาเล่าเรียนแล้ว ก็ได้มีการส่งบุตรไปศึกษาเล่าเรียนยังสำนักต่าง ๆ ที่มีชื่อเสียง เช่น สำนักทศปาโมกข์ เป็นต้น ซึ่งเป็นตัวอย่างหนึ่งที่บ่งบอกได้ว่า เป็นความรับผิดชอบของครอบครัวที่จะต้องทำให้สมบูรณ์แบบมิใช่เลี้ยงดูแลร่างกายและจิตใจเท่านั้นแต่ยังจะต้องให้การศึกษาศิลปวิทยาเพื่ออนาคตของบุตร

ทั้งนี้เพราะความรับผิดชอบต่อครอบครัวเป็นความรับผิดชอบที่สามิภรรยาจะต้องรับผิดชอบร่วมกันในการสร้างสรรค์ครอบครัวและสังคมให้มีความสุข โดยการสร้างสังคมให้มีความสุขนั้นจะต้องเริ่มจากสังคมน้อย ๆ คือ ครอบครัวแต่ละครอบครัวในสังคมนั้นก่อน โดยเฉพาะบิดามารดาที่จะต้องเป็นต้นแบบแห่งความรับผิดชอบต่อครอบครัวให้บุตรธิดา ที่จะต้องรับผิดชอบต่อชีวิตทุกชีวิตด้วยการให้ความปลอดภัย รู้จักอบรมสั่งสอน แนะนำในสิ่งที่ควร และให้การศึกษาเพราะหากครอบครัวขาดความรับผิดชอบต่อย่อมมีผลกระทบต่อสังคมในวงกว้างทีเดียว

๒) มีความชัดเจนในบทบาทและหน้าที่

บทบาท คือ การกระทำหรือพฤติกรรมที่ถูกกำหนดหรือที่ถูกคาดหวังจากสังคมและเมื่อบุคคลใด ๆ ก็ตาม หากประพฤติปฏิบัติออกนอกกลุ่มนอกทางจากที่สังคมกำหนดหรือคาดหวังจากบุคคลนั้น ๆ ก็หมายถึงว่า อาจถูกเปลี่ยนตัวหรือไม่ให้แสดงบทบาทนั้นอีกเลยเพราะไม่ปฏิบัติตามบทบาทที่สังคมกำหนด แต่สำหรับบิดามารดาเป็นบทบาทหนึ่งที่เกิดขึ้นมาพร้อมกับการมีบุตรเพราะฉะนั้น เป็นบทบาทที่จำเป็นที่จะต้องแสดงให้เหมาะสมกับสภาพของตนเอง หากไม่แสดงให้เหมาะสมปัญหาในครอบครัวย่อมเกิดขึ้นตามมา อาทิ กรณีครอบครัวโสมสกล ครอบครัวนางยักษ์ เป็นต้น หรือกรณีบทบาทของบุตรที่พึงปฏิบัติต่อมารดาบิดาก็เช่นเดียวกัน เมื่อไม่สามารถแสดงให้เหมาะสมปัญหาก็จะเกิดขึ้นมาในครอบครัว อาทิกรณีครอบครัวพระเจ้าพิมพิสาร ครอบครัวมิตตวินทุกะ เป็นต้น และยิ่งไปกว่านั้นบทบาทที่แสดงออกไปนั้นจะต้องกระทำไปด้วยจิตวิญญาณว่าเป็น “หน้าที่” ด้วยความรู้สึกนึกคิดที่แสดงออกให้บุคคลอื่นรับรู้ด้วยความรู้สึก เช่น การแสดงบทบาทภรรยาที่มีต่อสามีของตนเอง ดังนั้น สิ่งที่สามารถรับรู้ได้คือ พฤติกรรมการแสดงออกและความมีน้ำใจของภรรยาที่ปฏิบัติต่อสามีด้วยความจริงใจเพราะได้ปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ด้วยน้ำใจอันงาม เพราะสิ่งที่สามีรับรู้ได้ภายนอกก็คือ การแสดงบทบาทตรงกับสภาพของตนเองในขณะนั้น และสิ่งที่สามีรับรู้ได้ภายในคือ ความรู้สึกที่ดีต่อภรรยาของตนเอง เช่น ความจริงใจ ความประทับใจ เป็นต้น ดังนั้นการแสดงบทบาทให้มีความชัดเจนของสามิภรรยา บุตรธิดา จึงเป็นสร้างภูมิคุ้มกันดังนี้

๒.๑) บทบาทของสามิพึงปฏิบัติต่อภรรยา

สังคมอินเดียในสมัยก่อนเป็นที่ทราบกันแล้วว่ายกย่องและให้ความสำคัญต่อบุรุษเพศ โดยเฉพาะภายในครอบครัวถึงกับยกย่องสามีว่าเป็นผู้นำครอบครัวเป็นผู้มีอำนาจในทรัพย์มรดกทั้งหมดและแม้แต่ภรรยาเองก็ยอมรับและยกย่องสามีเป็นผู้นำครอบครัวเช่นเดียวกัน ฉะนั้นการประพฤติปฏิบัติตนเป็นสามีที่ดีต่อภรรยาจึงเป็นบทบาทหนึ่งที่ช่วยเสริมสร้างความผูกพันสร้างภูมิคุ้มกันในครอบครัว ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๕ ประการ คือ (๑) ยกย่องให้เกียรติในฐานะเป็นภรรยา

^{๑๕๔} พ.ร.อ. (ไทย) ๖/๖๑-๖๒.

(๒) ไม่ดูหมิ่น (๓) ไม่นอกใจ (๔) มอบความเป็นใหญ่ในบ้าน และ(๕) หาเครื่องแต่งตัวให้เป็นของขวัญตามโอกาส^{๑๕๕} โดยรายละเอียดมีดังนี้

(๑) ยกย่องให้เกียรติสมฐานะที่เป็นภรรยา สำหรับหัวข้อนี้นับได้ว่าเป็นประเด็นที่น่าสนใจเป็นอย่างมากเพราะเป็นประเด็นที่พระพุทธองค์นำมาเป็นข้อแรกของการทำหน้าที่หรือบทบาทของสามีที่พึงปฏิบัติต่อภรรยาของตนเอง ในการใช้ชีวิตคู่ด้วยกันนั้นจะเห็นได้ว่าการที่สามีแสดงตนเพื่อให้คนอื่นรับรู้ว่าเป็นสามีผู้ดีคือ ภรรยาของตนนั้น เป็นเรื่องที่สำคัญมากสำหรับครอบครัว เพราะนั่นหมายถึง การแสดงถึงการยอมรับและการให้เกียรติ เพราะหากไม่ให้เกียรติยกย่องยอมรับว่าเป็นภรรยา ก็จะเป็นต้นเหตุนำมาซึ่งความรุนแรงในครอบครัว ดังกรณีครอบครัวโฆสเกสเตรชชี่^{๑๕๖} จะเห็นได้ว่ามารดาของโฆสเกสนั้นเดิมทีมีอาชีพเป็นโสเภณีซึ่งอยู่ในฐานะที่ไม่สามารถที่จะรับเลี้ยงบุตรที่เป็นชายได้จึงเป็นเหตุนำมาซึ่งความรุนแรงในครอบครัว คือ การทอดทิ้งบุตรของตนเองเพราะตนเองไม่พร้อมมีครอบครัวและไม่อยู่ในฐานะที่จะมีครอบครัวเหมือนบุคคลทั่วไปได้ ส่วนชายที่ใช้บริการก็ได้คิดว่านั้นคือภรรยาของตนเองเพราะอยู่ในฐานะของผู้ใช้บริการไม่ใช่สามี ฉะนั้นการยกย่องให้เกียรติสมฐานะเป็นภรรยาจึงเป็นวิธีการสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในครอบครัวที่สำคัญมากในอันดับต้น ๆ ของสามีภรรยา

(๒) ไม่ดูหมิ่น การไม่ดูหมิ่นก็เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ช่วยสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในครอบครัวได้เช่นเดียวกัน เพราะการไม่ดูหมิ่นนั้นหมายถึง “การไม่แสดงกิริยาเกรี้ยวกราดดูหมิ่นภรรยาของตน แม้ว่าภรรยามีการศึกษาต่ำก็ตามทั้งต่อหน้าและลับหลัง เพราะการพูดให้ร้ายภรรยาของตนต่อหน้าเพื่อน ๆ การพูดจาถากถางหรือเยาะเย้ยภรรยาต่อหน้าแขกหรือเป็นบ่อเกิดแห่งการทะเลาะแตกแยกกัน”^{๑๕๗} ดังกรณีครอบครัวของพราหมณ์การทวาชโคตร^{๑๕๘} จะเห็นได้ว่าความรุนแรงในครอบครัวที่เกิดขึ้นนั้นเกิดจากการที่สามีพูดจาดูหมิ่นภรรยาของตนเอง ถึงแม้ว่าให้เกียรติยกย่องว่าเป็นภรรยาแต่กลับดูหมิ่นพูดจาเกรี้ยวกราดวางอำนาจต่อหน้าแขก ดังกล่าวมานี้นำมาซึ่งความรุนแรงในครอบครัว ฉะนั้น การไม่ดูหมิ่นจึงเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันในครอบครัวได้อีกประการหนึ่งในครอบครัว

(๓) ไม่นอกใจ การไม่นอกใจภรรยาของตนถือได้ว่าเป็นสามีที่ดีมากที่สุดเพราะแสดงถึงความสัตย์ซื่อต่อคู่ครองของตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า “การไม่นอกใจ ถือว่าเป็นคุณสมบัติสามีที่ดีเพราะแสดงถึงความเป็นผู้มีความซื่อสัตย์ มีความจริงใจ มีความเห็นอกเห็นใจ ไม่ละทิ้งภรรยาไปหาความสุขกับหญิงอื่นไม่นอกใจภรรยาแม้แต่ความคิด”^{๑๕๙} สำหรับการไม่นอกใจนี้ที่กล่าวไว้ว่าเป็นวิธีการสร้างภูมิคุ้มกันเพราะว่า การที่สามีไปมีภรณาน้อยจัดได้ว่าเป็นการหักหาญทำร้ายทารุณจิตใจทั้งภรรยาและบุตร จะสังเกตได้ว่าพฤติกรรมของสามีหรือพ่อบ้านดังกล่าวนี้เป็นเหตุนำมา

^{๑๕๕}ที. ปา. (บาลี)๑๑/๒๖๙/๑๖๕, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๙/๒๑๔.

^{๑๕๖}ช.อ. (ไทย) ๒/๑-๔๓.

^{๑๕๗}พระมหาสุชาติ นาถโร (บวชุนทด), “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องการสงเคราะห์บุตรและภรรยาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๔๔.

^{๑๕๘}ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๘๘/๑๙๔-๑๙๕, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๘/๒๖๓-๒๖๕.

^{๑๕๙}พระมหาสุชาติ นาถโร (บวชุนทด). “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องการสงเคราะห์บุตรและภรรยาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๔๔.

ซึ่งความซอกซำใจต่อภรรยาเป็นอย่างยิ่ง ดังกรณีครอบครัวของนางยักษ์ฉินี ครอบครัวของพราหมณ์ที่ภรรยาเสียชีวิต^{๑๖๐} จะเห็นได้ว่าครอบครัวยักษ์ฉินีเมื่อพินิจพิเคราะห์อย่างลึกซึ้งความรุนแรงในครอบครัวที่เกิดขึ้นมิใช่เพียงว่า เกิดขึ้นเพราะเหตุแห่งการหวงทรัพย์สมบัติที่จะต้องตกไปเป็นของภรรยาหลวงเท่านั้นแต่นั้นหมายถึง การที่ตนเองต้องสูญเสียความรักที่สามีมอบให้อีกด้วย เพราะโดยปกติของสามัญชนทั่วไปนั้น “ไม่มีสตรีโดยอมรับสภาพของการตกเป็นภรณยาน้อยหรือภรรยาหลวงได้อย่างถาวร สตรีทุกคนพึงพอใจกับการมีครอบครัวที่มีผู้เดียวเมียเดียว”^{๑๖๑} การมีภรณยาน้อยเพราะมองว่าภรรยาหลวงไม่สามารถมีบุตรให้ได้ นั้น ถือได้ว่าเป็นข้ออ้างหนึ่งที่ตนเองต้องการมีภรรยาอีกคนหนึ่งเพราะโดยสภาวะจริงของชีวิตนั้น ครอบครัวใดเมื่อไม่สามารถมีบุตรได้ก็สามารถนำบุตรของคนอื่นมาเป็นบุตรบุญธรรมได้ ดังกรณีครอบครัวของโฆสกะเศรษฐี จะเห็นได้ว่าพ่อบุญธรรมของโฆสกะไม่ไปมีภรณยาน้อยซึ่งมีความเป็นไปได้ว่าจิตใจพ่อบุญธรรมมีความสตัยต่อภรรยาตนเท่านั้นไม่ประสงค์ที่จะมีภรณยาน้อยนั่นเอง ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า “สามีที่ไปติดพันหญิงอื่นนั้น ย่อมสร้างความทุกข์และความสะเทือนใจให้แก่ภรรยา มากกว่าเรื่องใดๆ เป็นเรื่องที่แสนทุกข์ทรมานเป็นอย่างยิ่ง เพราะความปรารถนาของสตรีเมื่อแต่งงานอยู่ครองเรือนแล้ว ย่อมไม่ยากที่จะให้สามีไปมีหญิงอื่น”^{๑๖๒} ดังนั้น การไม่นอกใจภรรยาของตนเองจึงเป็นสร้างภูมิคุ้มกันในครอบครัวที่สำคัญอย่างยิ่ง หย่อนไปกว่าสองข้อดังกล่าวมาข้างต้นนี้

(๔) มอบความเป็นใหญ่ในบ้านให้ การมอบความเป็นใหญ่ในบ้านให้ถือเป็นอีกวิธีหนึ่งในการแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวเพราะแสดงถึงการให้สิทธิแก่ภรรยาในการจัดงานบ้านงานเรือนซึ่งเป็นหน้าที่โดยตรงของภรรยาและยังเป็นเหตุนำมาซึ่งความภาคภูมิใจที่จะทุ่มเทกำลังใจในกิจการงานบ้านให้กับสามีบุตรและครอบครัว ยิ่งไปกว่านั้นยังนำมาซึ่งความรักความนับถือในสามีอย่างมีรูคลายอีกด้วย ดังนั้น หากครอบครัวใดสามีมิได้มอบความเป็นใหญ่ในครอบครัวให้แก่ภรรยาของตนจึงเป็นเหตุนำมาซึ่งความรุนแรงในครอบครัวได้ ดังกรณีตัวอย่างครอบครัวของนางวิสาขามหาอุบาสิกา^{๑๖๓} จะเห็นได้ว่า ครอบครัวนี้จุดชนวนของความรุนแรงที่เกิดขึ้นนั้นเพราะมิได้มอบความเป็นใหญ่ให้กับภรรยาแต่มอบความเป็นใหญ่ให้กับพ่อของสามี ดังนั้นเมื่อสะใภ้พุดจาไม่เป็นที่พอใจพ่อผู้ด้วยเหตุที่อำนาจความเป็นใหญ่ในครอบครัวอยู่ที่พ่อผู้แต่เพียงผู้เดียวจึงได้ใช้อำนาจนั้นขับไล่ลูกสะใภ้ให้ออกจากบ้านโดยที่สามีของนางวิสาขามหาอุบาสิกาไม่ได้แสดงบทบาทของสามีให้ชัดเจนนั่นเอง ดังนั้นการมอบความเป็นใหญ่ในครอบครัวให้กับภรรยาหรือในงานบ้านจึงเป็นวิธีการสร้างภูมิคุ้มกันครอบครัวได้อีกเหมือนกัน

(๕) หาเครื่องแต่งตัวมาให้เป็นของขวัญตามโอกาส การที่สามีหาเครื่องแต่งตัวมาให้เป็นของขวัญตามโอกาสแก่ภรรยาตนนี้ จัดได้ว่าเป็นตัวเชื่อมประสานบทบาทของสามีที่พึงปฏิบัติต่อภรรยาตน คือ ยกย่องให้เกียรติสมฐานะที่เป็นภรรยา การไม่ดูหมิ่น ไม่นอกใจ มอบความเป็นใหญ่ในงาน

^{๑๖๐} พ.ร.บ. (ไทย) ๑/๖๔-๗๓.

^{๑๖๑} การตกเป็นภรณยาหลวงหรือภรณยาน้อยเป็นภาวะที่ทำให้สตรีบางท่านต้องตกอยู่ในภาวะจำยอม ไม่ได้เกิดขึ้นจากความสมัครใจ – ผู้วิจัย.

^{๑๖๒} พระมหาสุชาติ นาถโร (บวชุนทด). ”การศึกษาวิเคราะห์เรื่องการสงเคราะห์บุตรและภรรยาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๔๔.

^{๑๖๓} พ.ร.บ. (บาลี) ๓/๔๕-๗๗, พ.ร.บ. (ไทย) ๓/๗๑-๑๑๕.

บ้านงานเรือนในครอบครัว ให้มีความรักความผูกพันมากยิ่งขึ้นทำให้ชีวิตครอบครัวมีความสุขขึ้น ชุ่มฉ่ำใจ ทั้งนี้เพราะแสดงถึงความมีน้ำใจของสามีที่มีต่อภรรยา ซึ่งสอดคล้องกับคำอุปมาที่ว่า

คนเราจะทำงานให้ได้ผลดีนั้นอยู่ที่กำลังใจเป็นส่วนสำคัญ ถ้าจะเปรียบคนกับเครื่องจักรก็พอจะเทียบกันได้ เครื่องจักรที่ทำงานได้ดีนั้นหาได้อยู่ที่น้ำมันเชื้อเพลิงอย่างเดียวไม่ แต่อยู่ที่น้ำมันเครื่องหล่อเลี้ยงเครื่องจักรด้วย คือ เมื่อเครื่องจักรเดินเครื่องเราจะต้องคอยหยอดน้ำมันเครื่องอยู่เป็นประจำเพื่อให้เครื่องจักรเดินดี ฉะนั้น คนเราก็อุปมาได้เช่นเดียวกันคือ เมื่อได้ทำงานเหน็ดเหนื่อยและมีคนมาพุดจากปโลบโยน เอาอกเอาใจแล้วก็จะทำให้มีกำลังใจดีขึ้น^{๑๖๔}

จากข้อความข้างต้นนี้เป็นที่น่าสังเกตว่า การแสดงถึงความมีน้ำใจของสามีเมื่อมีของขวัญหรือเครื่องแต่งตัวมาให้เมื่อถึงเวลาสำคัญ ๆ หรือโอกาสสำคัญ ๆ ของชีวิต เช่น ครบรอบการแต่งงาน เป็นต้น จัดเป็นเครื่องแสดงถึงความมีน้ำใจ ซึ่งเปรียบเสมือนน้ำมันหล่อเลี้ยงเครื่องจักรหรือกำลังใจให้กับภรรยาตนเองและยังทำให้บทบาทข้างต้นทั้งหมดนั้นมีความหมายและความสำคัญมากยิ่งขึ้น

๒.๒) บทบาทของภรรยาพึงปฏิบัติต่อสามี

ในการสร้างระบบภูมิคุ้มกันในครอบครัวนั้น สำหรับการประพฤติปฏิบัติตัวของภรรยาเองก็เป็นแปรสำคัญที่ช่วยกระชับความรักความผูกพันซึ่งเป็นระบบภูมิคุ้มกันของครอบครัวเช่นเดียวกัน เพราะหากสามีได้แสดงความเป็นผู้นำที่ดีของครอบครัวมีคุณสมบัติครบถ้วนดังที่กล่าวมาแต่หากภรรยาละเลยบทบาทที่ควรจะเป็น ไม่ใส่ใจต่อหลักประพฤติปฏิบัติที่ภรรยาพึงปฏิบัติต่อสามีตนเองแล้วความรุนแรงในครอบครัวก็ยังคงดำเนินต่อไป ดังนั้นในประเด็นต่อไปนี้จะกล่าวถึงหลักประพฤติปฏิบัติที่ภรรยาพึงปฏิบัติต่อสามีตนเพื่อประโยชน์ในการสร้างภูมิคุ้มกันครอบครัวซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๕ ประการ คือ (๑) จัดการงานดี (๒) สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามีดี (๓) ไม่ประพฤตินอกใจ (๔) รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ (๕) ขยันไม่เกียจคร้านในการงานทั้งปวง โดยรายละเอียดมีดังต่อไปนี้

(๑) จัดการงานดี ในการจัดการงานภายในครอบครัวถือเป็นบทบาทหลักอันดับแรกของภรรยา เพราะการที่บุรุษเลือกสตรีสักคนหนึ่งมาเป็นคู่ชีวิตมิได้หมายความว่าเลือกเพียงเพื่อทำหน้าที่ของภรรยาหรือแม่ของลูกอย่างเดียวเท่านั้น แต่ที่เลือกมาเป็นชีวิตคู่หนึ่งเพื่อทำหน้าที่เป็นแม่บ้านแม่เรือนมีการดูแลบ้านเรือนและสุขภาพอนามัยให้กับสมาชิกภายในครอบครัวทุกคน เป็นต้นด้วยตัวอย่างเช่นการดูแลบ้านเรือนถ้าหากบ้านเรือนสกปรกหรือไม่เป็นระเบียบเรียบร้อยก็จะเป็นสาเหตุนำมาซึ่งความรุนแรงได้ อย่างเช่นกรณีตัวอย่างครอบครัวพราหมณ์การทวาชโคตร^{๑๖๕} เป็นต้น ซึ่งตั้งข้อสังเกตได้จากเหตุการณ์ที่สามีของนางเซญพราหมณ์มาบริโภคอาหารที่บ้านนั้น สามีซึ่งรู้อยู่ว่าภรรยาของตนมีปกติกล่าวนโมสการคุณของพระรัตนตรัยเป็นประจำไม่ว่าจะโอหรือจาม แต่นางกลับไม่ระวังตัวขณะเดินอยู่ก็เกิดลื่นลงที่แผ่นกระดาน จากอุบัติเหตุที่เกิดขึ้นนี้ทำให้มองได้ว่า ภรรยาของพราหมณ์ไม่ได้ดูแลบ้านเรือนให้เรียบร้อยโดยเฉพาะในที่นี้ก็คือ แผ่นกระดานหรือพื้นบ้าน จึงเป็นเหตุให้นางต้องเปลือยอูทานในสิ่งที่สามีไม่พึงประสงค์จะได้ยินเมื่อแขกมาบ้านจึงเป็นเหตุทำให้สามีเกิดบันดาลโทสะ ดุด่า และกล่าวพาดพิงไปถึงศาสนาที่ภรยานับถือว่า ศาสนาของมึงมีดีอะไร กูจะชม

^{๑๖๔} พอลฯ ทวี บุญเกตุ, การครองเรือน, (กรุงเทพฯ : เพ็ญอักษร, ๒๕๑๖), หน้า ๘๘.

^{๑๖๕} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๘๘/๑๘๔-๑๘๕, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๘/๒๖๓-๒๖๕.

วาทะศาสดาของมิ่งให้ดู เป็นต้น ฉะนั้นการจัดงานบ้านให้เรียบร้อยจึงเป็นวิธีสร้างภูมิคุ้มกันให้กับครอบครัวที่สำคัญไม่น้อยเลยทีเดียว ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า

คุณสมบัติของการเป็นแม่บ้านแม่เรือนที่ดีนั้นต้องถือกิจเรือนสาม น้ำส่ำไว้เป็นประจำชีวิตแล้วปฏิบัติตามเรือนสามน้ำส่ำนั้นๆ ดังนี้ เรือนสาม ได้แก่ (๑) เรือนร่างกาย คือต้องพิจารณาสุขภาพร่างกายทำตัวให้เป็นปกติ เคยแต่งตัวเช่นไรก็แต่งไปเช่นนั้นและมันรักษาสุขภาพร่างกายให้ดีอยู่เสมอ (๒) เรือนที่อยู่อาศัย คือต้องดูแลบ้านช่องให้เรียบร้อย เก็บไว้ถูกที่ถูกทาง หยิบง่ายใช้คล่อง ดูงามตา หมั่นเช็ดหมั่นถูอยู่เสมอ (๓) เรือนครอบครัว คืออยู่ร่วมกันบ้านร่วมเรือนจัดแบ่งกันตามที่เหมาะสมควรมีให้เดือดร้อน และน้ำส่ำ ได้แก่ (๑) น้ำใช้ คือมีไว้ใช้ดื่มเป็นประจำไม่ขาดแคลน (๒) น้ำคำ คือต้องฉ่ำหวานเป็นไปด้วยคำไพเราะอ่อนหวาน ฟังแล้วรื่นหู แยกไปใครมาต้อนรับด้วยอารมณ์ชื่นบาน เป็นการสมานมิตรไมตรี (๓) น้ำแรง คือร่วมกันทำกิจให้สำเร็จไม่คิดเหน็ดเหนื่อยท้อแท้ ทำงานให้มีผลของงานปรากฏออกมา (๔) น้ำใจ คือเต็มใจกระทำทุกประการ มีแต่ความเมตตาจริงใจแล้วแสดงออกมาทางกายกรรมและวจีกรรม ใครเห็นก็นำรักนำชื่นใจ^{๑๖๖}

(๒) สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามีดี คำว่า “สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามีดี” ในที่นี้หมายถึง การสงเคราะห์ให้ความช่วยเหลือญาติของสามีเป็นอย่างดีเปรียบเสมือนญาติของตนเอง เช่น มารดาบิดา พี่หรือน้องของสามี เป็นต้น โดยจะสังเกตได้ว่าญาติของสามีดังกล่าวมานี้ โดยเฉพาะมารดาของสามีหรือที่เรียกกันภาษาทั่วไปว่า “แม่ผัว” เป็นบุคคลหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการใช้ชีวิตการครองเรือนเพราะจากการตั้งข้อสังเกตจากครอบครัวโดยทั่ว ๆ ไป ความสั่นคลอนในครอบครัวที่เป็นเหตุทำให้สามีอดใจอดใจมากที่สุดยากในการที่ตัดสินใจเมื่อมีปัญหาในครอบครัวเกิดขึ้นก็คือ ภรรยากับมารดาของตนไม่ลงรอยกัน เพราะนั่นหมายถึงอาจจะเกิดคลื่นใต้น้ำที่ภรรยามาอาจตั้งตัวได้ทัน อย่างเช่นกรณีครอบครัวของนางยักษ์ฉิม^{๑๖๗} เป็นต้น ครอบครัวนี้จะเห็นได้ว่าผู้ที่เจ้ากี้เจ้าการจัดหาลูกสะใภ้คนใหม่ให้กับบุตรชายของตนเองเมื่อทราบข่าว ลูกสะใภ้ที่บุตรชายหานั่นเป็นหมั้นไม่สามารถให้กำเนิดทายาทได้ ก็คือ “แม่ผัว” ซึ่งจากการคิดที่จะจัดหาสะใภ้ใหม่นี้เองทำให้มองได้ว่า ความรัก ความมีเยื่อใยผูกพันต่อกันระหว่างแม่ผัวและลูกสะใภ้เห็นทางไม่ลงรอยกันเพราะโดยปกติวิสัยของผู้หญิงด้วยกันย่อมทราบดีว่า การที่สามีตนต้องมีภรรยาอีกคนนั้นเป็นสิ่งที่ปวดร้าวซ้ำซากใจที่สุดเลยก็ว่าได้ จากรอยร้าวและความเจ็บปวดนี้จึงเป็นเหตุทำให้ครอบครัวมีปัญหาเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องทั้งภพชาติปัจจุบันตลอดทั้งภพชาติต่อไปที่ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร เพราะฉะนั้น การสงเคราะห์ให้การดูแลเอาใจใส่ต่อญาติของสามีเป็นเรื่องสำคัญและพิเศษสุดต่อชีวิตการครองเรือนเป็นอย่างมาก ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า

การให้อุปการะเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่ญาติพี่น้องของสามีนี้ ถือว่าเป็นของสำคัญมาก ทั้งจะเป็นทางประกันความแตกร้างและการนอกใจของสามีได้เป็นอย่างดีอีกด้วย คือ ถ้าเราทำตัวให้เป็นที่ยรักใคร่แก่ญาติพี่น้องของเขาแล้ว ญาติพี่น้องของเขาเองนั้นแหละจะเป็นหูเป็นตาเป็นปากเป็นเสียงให้เรา เขาจะพยายามพุดจาตักทานออกมารับแทนตัวเรา ในเมื่อสามีคิด

^{๑๖๖} กอบบุญ บุญเข้ม, **จริยศาสตร์เพื่อการครองคู่ที่ยั่งยืน**, (กรุงเทพฯ : ดวงแก้ว, มปป.), หน้า ๓๘-๓๙.

^{๑๖๗} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๔๒-๔๙, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๖๔-๗๓.

นอกใจ หรือในเมื่อเกิดการระหองระแหงขึ้น ซึ่งเท่ากับทำให้ญาติของสามีมาเป็นญาติของเรา แล้วเราก็จะเป็นสุขใจ^{๑๖๘}

(๓) ไม่ประพฤตินอกใจ ในการใช้ชีวิตครองเรือนนั้นการประพฤตินอกใจของภรรยาถือได้ว่าเป็นอีกปัญหาหนึ่งภายในครอบครัวที่นำมาซึ่งสั่นคลอน อีกทั้งเป็นสิ่งที่สามีไม่อาจยอมรับการประพฤตินอกใจของภรรยาได้ไม่ว่าจะเป็นในสมัยพุทธกาลปัจจุบันหรือในอนาคตข้างหน้าก็ตาม เพราะมิได้เพียงเป็นเครื่องแสดงให้รู้ว่าสามีของตนเองไม่มีประสิทธิภาพในการให้ความสุขทางเพศเท่านั้นแต่ยังแสดงถึงการไม่สำรวมในกามคุณอารมณ์อีกด้วย การประพฤตินอกใจโดยการมีชู้กับชายอื่นซึ่งไม่ใช่สามีของตนเองนั้นมีโทษผิดกรรมของผู้ที่ได้ชื่อว่าไม่เป็นมนุษย์ ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า

ภรรยานั้นจะต้องมีความรัก ความซื่อสัตย์ต่อสามีของตนเท่านั้น จะต้องไม่ประพฤตินอกใจเป็นคนเสเพลมกมากในกามคุณเป็นอันขาดเพราะนอกจากสังคมจะรังเกียจผู้หญิงประเภทนี้แล้ว เป็นบ่อเกิดแห่งการกินแหนงแคลงใจและความแตกร้างในครอบครัวอีกด้วย ความทุกข์ที่ยิ่งใหญ่ของสตรี คือทุกข์เพราะสามีนอกใจฉันใด ความเสียหายของบุรุษที่ให้อภัยกันได้ยากคือความเสียหายเพราะภรรยานอกใจฉันนั้น^{๑๖๙}

จากข้อความดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ชัดเจนว่า “ความเสียหายของบุรุษที่ให้อภัยกันได้ยากคือความเสียหายเพราะภรรยานอกใจ” ข้อความได้ชี้ชัดถึงความรู้สึกลึก ๆ ของสามีอย่างที่ไม่ให้อภัยกันได้ยาก อย่างเช่นกรณีครอบครัวของนางพราหมณ์^{๑๗๐} เป็นต้น เพราะฉะนั้น “ภรรยาจะต้องอุทิศกายให้เป็นของสามีแต่เพียงผู้เดียวไม่ว่าสามีจะยากดีมีจนอย่างไร จะต้องปฏิบัติด้วยความซื่อสัตย์สุจริต และจะต้องให้ความพอใจแก่สามีทุกอย่างในทางความรักตามที่สามีประสงค์”^{๑๗๑} ด้วยเหตุนี้เองการไม่ประพฤตินอกใจสามีจึงเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันของครอบครัว

(๔) รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ การรักษาทรัพย์สินที่สามีหามาได้ก็เป็นวิธีสร้างภูมิคุ้มกันที่จะเกิดขึ้นในครอบครัว เพราะการรักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ในที่นี้หมายถึง การจัดวางรากฐานทางเศรษฐกิจภายในครอบครัวให้เพียงพอหรือเหลือกินเหลือใช้ต่อการใช้จ่ายภายในครอบครัวซึ่งเป็นหลักประพฤติดปฏิบัติของแม่บ้านพึงปฏิบัติเพื่อความอยู่ดีมีสุขภายในครอบครัว อย่างเช่นกรณีครอบครัวของนางวิสาขา มหาอุบาสิกา^{๑๗๒} ก่อนที่นางวิสาขาจะได้มาเป็นลูกสะใภ้ ลูกชายเศรษฐีแสดงเจือใจไว้หลายอย่างสำหรับหญิงที่จะมาเป็นภรรยาตน เช่น ต้องเป็นหญิงที่ถึงพร้อมด้วยเบญจกัลยาณีนีมีฐานะเท่าเทียมกัน เป็นต้น จากคุณลักษณะนี้แสดงให้เห็นว่า การแสวงหาสตรีที่งามพร้อมดังกล่าวจะต้องเป็นสตรีที่ได้บำเพ็ญทาน ศีล ภาวนามาระดับหนึ่งจึงจะเป็นหญิงที่เหมาะสมมาเป็นภรรยาตน ทั้งนี้เพราะสามีของนางวิสาขานั้นเป็นลูกชายเศรษฐีเมื่อใช้ชีวิตอยู่ด้วยกันจึงจำเป็นต้องช่วยรักษาทรัพย์ที่ตนหามาได้หรือทรัพย์มรดกที่ตนเองมีอยู่ ซึ่งเป็นการชี้ชัดว่าการใช้ชีวิตครอบครัวในสมัยพุทธกาลนั้นยังให้ความสำคัญต่อเรื่องการจัดวางรากฐานทางเศรษฐกิจภายในครอบครัว

^{๑๖๘} ๑. พลาฯ ทวี บุญเกตุ, การครองเรือน, หน้า ๑๙๙.

^{๑๖๙} พระมหาสุชาติ นาถโกโร (บวกรุ่นทด), “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องการสงเคราะห์บุตรและภรรยาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๕๐.

^{๑๗๐} ขุ.ชา. ปญจก. (บาลี) ๒๗/๑๒๓-๑๒๔/๕๙, ขุ.ชา ปญจก. (ไทย) ๒๗ /๑๒๓-๑๒๔/๙๗-๙๘.

^{๑๗๑} ๑. พลาฯ ทวี บุญเกตุ, การครองเรือน, หน้า ๑๔๖.

^{๑๗๒} ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๔๕-๗๗, ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๗๑-๑๑๕.

(๕) ขยันไม่เกียจคร้านในการงานทั้งปวง แม่บ้านที่มีความขยันไม่เกียจคร้านในการงานทั้งปวงจัดได้ว่าเป็นเสน่ห์อย่างหนึ่งที่สามารถทำให้สามีรู้สึกประทับใจ ภาคภูมิใจเพราะหลักประพจน์ปฏิบัติข้อนี้เป็นฐานรองรับหลักประพจน์ปฏิบัติของภรรยาที่มีต่อสามีคือ การจัดการงานดี สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามีดี ไม่ประพจน์นอกใจ และรักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ ซึ่งหลักดังกล่าวทั้งหมดนี้ทำให้มองได้ว่า ที่กล่าวว่า เป็นฐานรองรับเพราะแม่บ้านที่ปฏิบัติได้นั้นจะต้องประกอบด้วยองค์คุณธรรมคือคุณเครื่องความสำเร็จ ได้แก่ ฉันทะมีความยินดีพึงพอใจในความเป็นแม่บ้านแม่เรือน ยินดีปฏิบัติคนข้างเคียงของสามีด้วยความเต็มใจและพึงพอใจแต่สามีของตนเองเท่านั้นด้วยการไม่ประพจน์นอกใจ ดังกล่าวนี้นำมาให้เห็นความสำคัญที่จะสร้างฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวให้มั่นคง เมื่อเกิดความพอใจและเห็นคุณค่าของครอบครัวเป็นเหตุนำมาซึ่งความขยันหมั่นเพียรทั้งกิจการน้อยใหญ่ทั้งภายในบ้านและนอกบ้าน ตลอดถึงปฏิบัติด้วยความตั้งใจตั้งใจที่เรียกว่า จิตตะ ดังนั้นเมื่อครบองค์คุณแล้วประการสุดท้ายก่อให้เกิดสติปัญญาความละเอียดรอบคอบ ดังกล่าวนี้นำมาทั้งหมดนี้เองจึงทำให้ครอบครัวมีภูมิคุ้มกันที่ดี

๒.๓) บทบาทของบุตรพึงปฏิบัติต่อมารดาบิดา

คำว่า “บุตร” ชื่อว่า เป็นที่รักของมารดาบิดาหรือเป็นจุดศูนย์กลางความรักของมารดาบิดาหรือเป็นสมาชิกที่สำคัญที่ทำให้ครอบครัวเป็นครอบครัวที่สมบูรณ์ จึงเป็นอีกตัวแปรหนึ่งที่สำคัญมิใช่น้อยที่เป็นชนวนสร้างปัญหาให้เกิดขึ้นในครอบครัวโดยเป็นผู้กระทำความรุนแรงต่อมารดาบิดาของตนเอง ซึ่งจากการศึกษาพบว่า เป็นที่ตัวของบุตรเอง เช่น ดื้อรั้น เอาแต่ใจตน มีนิสัยเป็นอันธพาล (โง่เขลาเบาปัญญา) ก้าวร้าว ปราศจากการรู้จักบาปบุญคุณโทษ ไม่มีศีลธรรม เป็นต้น โดยบุตรในทัศนะพระพุทธศาสนามีอยู่ด้วยกัน ๓ ประเภทคือ (๑) อติชาตบุตร (๒) อนุชาตบุตร และ(๓) อวชาตบุตร บุตรดังกล่าวมานี้มีลักษณะดังต่อไปนี้

(๑) อติชาตบุตร คือ บุตรที่มีคุณลักษณะความเป็นบุตรที่มีคุณธรรมยิ่งกว่าบิดามารดาสำหรับคุณลักษณะความเป็นบุตรที่มีคุณธรรมยิ่งกว่าบิดามารดาในที่นี้ หมายถึง บุตรที่มีการประพจน์ปฏิบัติในเรื่องศีล สมาธิ และปัญญาสูงกว่าบิดามารดา หรือที่เรียกว่า อภิชาตบุตร คือ บุตรที่ดีมีคุณธรรมสูงกว่าบิดามารดา เป็นบุตรชั้นสูง สร้างความเจริญแก่วงศ์ตระกูล^{๑๗๓}

(๒) อนุชาตบุตร คือ บุตรที่มีคุณลักษณะความเป็นบุตรที่มีคุณธรรมเสมอกับบิดามารดา คำว่า “คุณลักษณะความเป็นบุตรที่มีคุณธรรมเสมอกับบิดามารดา” ในที่นี้หมายถึง ความเป็นบุตรที่มีคุณธรรมเสมอกับบิดามารดา เป็นบุตรชั้นกลาง ไม่สร้างความเจริญแก่วงศ์ตระกูล แต่ก็ไม่ทำให้เสื่อมลง หรือที่เรียกว่า อนุชาตบุตร^{๑๗๔}

(๓) อวชาตบุตร คือ บุตรที่มีคุณลักษณะความเป็นบุตรที่มีคุณธรรมต่ำกว่าบิดามารดาสำหรับบุตรที่มีคุณธรรมต่ำกว่าบิดามารดาจัดเป็นคุณลักษณะของบุตรอีกประการหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นบุตรที่ไม่ดี ที่เรียกว่า อวชาตบุตร คือ บุตรที่เลว มีคุณธรรมต่ำกว่าบิดามารดา เป็นบุตรชั้นต่ำนำความเสื่อมเสียมาสู่วงศ์ตระกูล^{๑๗๕}

^{๑๗๓} มงค. (ไทย) ๒/๓๑๑.

^{๑๗๔} มงค. (ไทย) ๒/๓๑๑-๓๑๒.

^{๑๗๕} มงค. (ไทย) ๒/๓๑๒.

ซึ่งบุตรทั้ง ๓ ประเภทนี้ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะบุตรประเภทที่ ๑ และที่ ๒ เท่านั้น เพราะเป็นบุตรที่ภูมิคุ้มกันที่ดี ด้วยเหตุที่บุตรดังกล่าวนี้ สำหรับประเด็นนี้พระพุทธองค์ทรงสอนวิธีการสร้างภูมิคุ้มกันให้เกิดขึ้น ที่เรียกว่า “ทิศเบื้องหน้า” ดังนี้

- (๑) ท่านเลี้ยงมาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ
- (๒) ช่วยทำการงานของท่าน
- (๓) ดำรงวงศ์สกุล
- (๔) ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท
- (๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน^{๑๗๖}

จะเห็นได้ว่า ภูมิคุ้มกันดังกล่าวนี้ไม่เพียงเป็นภูมิคุ้มกันที่รักษาตนเอง บิดามารดาได้เท่านั้นแต่ยังสามารถดำรงวงศ์ตระกูลให้สืบต่อไปได้อีกด้วย ซึ่งมีนัยตรงกันข้ามกับกรณีครอบครัวพระเจ้าพิมพิสารอย่างเห็นได้ชัดทีเดียว ถึงแม้ว่าเป็นครอบครัวที่มีสถานภาพทางสังคมสูงคือ เป็นกษัตริย์ ผู้บริหารปกครองบ้านเมืองส่วนบุตรอยู่ในฐานะเป็นผู้สืบทายาทราชบัลลังก์ หากพูดถึงฐานะทางสังคมจะเห็นว่า พระเจ้าอชาตศัตรูสามารถปฏิบัติตามแนวทางพระพุทธศาสนาได้แต่เพราะความหลงผิดจึงไม่สามารถเลี้ยงท่านตอบแทนได้ทั้งร่างกายและจิตใจขณะที่พระบิดายังมีพระชนม์ชีพอยู่ ส่วนวงศ์สกุลของพระเจ้าพิมพิสารก็ดำรงอยู่ได้เพียง ๗ ชั่วโมงเท่านั้นก็ไม่สามารถดำรงอยู่ได้ตลอดไป เพราะผลกระทบคือการประพฤตินั้นไม่เหมาะสมขณะที่พระบิดายังมีพระชนม์ชีพด้วยการปลงพระชนม์พระบิดาของพระองค์ ส่วนกรณีครอบครัวมิตตวินทุกะ จะเห็นได้ชัดเหมือนกันว่าการไม่ปฏิบัติต่อมารดาบิดาของตนเองนั้นนำมาซึ่งปัญหาในครอบครัว เป็นที่น่าสังเกตว่า ครอบครัวนี้จัดเป็นครอบครัวที่แสดงได้ชัดเจนมากถึงการขาดคุณสมบัติทั้ง ๕ ข้อ คือ มารดาเลี้ยงมาแล้วก็ไม่เลี้ยงท่านตอบทอดทิ้งไม่ดูแลมารดาซึ่งยังมีชีวิตอยู่เพียงคนเดียว ไม่ช่วยทำกิจการงานของท่าน ไม่สามารถดำรงวงศ์สกุลไว้ได้ ประพฤติตนไม่เหมาะสมกับความเป็นทายาท และเมื่อท่านล่วงลับไปแล้วก็ไม่สามารถทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ได้ เพราะผลของการทำร้ายมารดาของตนเอง ด้วยการเตะ ถีบ ผลักให้มารดาล้ม ทำให้ มิตตวินทุกะต้องประสบความหายนะทั้งโลกนี้และโลกหน้า ตกนรกขณะยังมีชีวิต ดังนั้นหลักปฏิบัติทั้งห้าข้อดังกล่าวถือได้ว่า เป็นหลักปฏิบัติที่บุตรจำเป็นต้องถือปฏิบัติให้เป็นพื้นฐานคติฝังอยู่ในจิตสำนึกไว้เสมอ

สรุปว่า การสร้างภูมิคุ้มกันภายในครอบครัวด้วยการทำหน้าที่บทบาทและความรับผิดชอบนั้นมีความจำเป็นและสำคัญมาก เพราะเป็นภูมิคุ้มกันที่ก่อให้เกิดความรัก ความผูกพัน ความกลมเกลียว สามานสามัคคี ความห่วงใย อาหารซึ่งกันและกันภายในครอบครัวนำมาซึ่งความสุข กายสุขใจ ใจไว้วางใจเชื่อใจซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิกทุกคนในครอบครัว

๓) รู้จักเลือกคบมิตร

คำว่า “รู้จักคบมิตร” สำหรับประเด็นนี้ได้มีนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา มองว่า “ความเจริญหรือความเสื่อม ความประสบความสำเร็จหรือความล้มเหลวในชีวิตของครอบครัวนั้นมีส่วนสัมพันธ์อย่างมากกับการคบมิตร เนื่องจากการคบมิตรนั้นเป็นปัจจัยได้ทั้งในทางบวกคือการส่งเสริม

^{๑๗๖}ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๗/๑๖๔-๑๖๕, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

ให้ครอบครัว”^{๑๗๗} มีความร่มเย็นเป็นสุขมีความมั่นคงในการครองเรือนและในทางลบ คือ การบั่นทอนความสงบสุขของครอบครัวเป็นเหตุทำให้ครอบครัวแตกแยก หรือไม่ก็ต้องประสบปัญหาความรุนแรงในครอบครัวอยู่เนื่อง ๆ ซึ่งกรณีตัวอย่างที่สังเกตเห็นได้ชัดเจน คือ ครอบครัวของพระเจ้าพิมพิสาร ความรุนแรงในครอบครัวเกิดขึ้นมาจากพระโอรสคือพระเจ้าอชาตศัตรูคบพระเทวทัตเป็นมิตร จึงเป็นเหตุบั่นทอนการเจริญธรรม ธรรมที่ควรได้ควรถึงควรเจริญให้ยิ่ง ๆ ขึ้นกลับไม่ได้ หรือครอบครัวของพราหมณ์ภราทวาชโคตรก็เป็นตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงบทบาทของมิตรที่แท้จริง คือ การได้พบได้เสวนากับกัลยาณมิตร^{๑๗๘} คือ พระพุทธเจ้า ทำให้ครอบครัวซึ่งดูเหมือนจะรุนแรงกลับสงบร่มเย็นเป็นสุข สมดังพุทธพจน์ที่ว่า

ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อน^{๑๗๙} ดี เป็นพรหมจรรย์^{๑๘๐} ทั้งหมดทีเดียว...ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก^{๑๘๑}...บุคคลพึงเห็นผู้มีปัญญามากชี้โทษ มักพูดปดรามไว้ เหมือนผู้ชักบอกขุมทรัพย์ (และ) พึงคบผู้ที่เป็นบัณฑิตเท่านั้น เพราะเมื่อคบคนเช่นนั้น ย่อมมีแต่ความเจริญ ไม่มีความเสื่อมเลย^{๑๘๒}

^{๑๗๗} พูนสุข มาศรีงสรรค์. “กัลยาณมิตรกับการจัดการความรุนแรงในครอบครัวเชิงพุทธบูรณาการ”. สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓, หน้า ๖๓.

^{๑๗๘} คำว่า “กัลยาณมิตร” มีรูปศัพท์มาจากคำว่า กัลยาณะ แปลว่า ดี งาม และคำว่า “มิตร” แปลว่า เพื่อน ผู้มีความเอื้อโย ผู้มีน้ำใจเอื้อเฟื้อ ดังนั้น คำว่า “กัลยาณมิตร” คือ ผู้แนะนำสั่งสอน ที่ปรึกษา เพื่อนที่คบหา และบุคคลผู้แวดล้อมที่ดี ความรู้จักเลือกเสวนาบุคคล หรือเข้าร่วมอยู่กับท่านผู้ทรงคุณ ทรงปัญญา มีความสามารถ ซึ่งจะช่วยเหลือ สนับสนุน ชี้ช่องทางเป็นแบบอย่าง ตลอดจนเป็นเครื่องอุดหนุนเกื้อกูลแก่กัน ให้ดำเนินก้าวหน้าไปด้วยดี ในการศึกษาอบรม การครองชีวิต การประกอบกิจการและธรรมปฏิบัติ, อ้างใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๕๗.

^{๑๗๙} คำว่า “มิตร” เป็นคำมาจากภาษาสันสกฤต ตรงกับคำภาษาบาลีในพระพุทธานุญาตว่า มิตร แปลว่า เพื่อน ผู้มีความเอื้อโย ผู้มีน้ำใจเอื้อเฟื้อ มีรูปวิเคราะห์ มิชชติ สนิยหติติ เมตตา แปลว่า สภาวะปรารถนาดี มิตรตสฺส เอสา เมตตา แปลว่า สภาวะที่เป็นของมิตร และ มิตรเตสุ ภาว เมตตา แปลว่า สภาวะเกิดขึ้นในมิตรโดยองค์ธรรม คือ อโหสเจตสิก ที่เป็นไปโดยเนื่องด้วยการนำประโยชน์มาแก่ผู้อื่น, อ้างใน อภิ.วิ. (ไทย ๓๕/๖๔๓/๔๒๗, พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๒๓๔.

^{๑๘๐} พรหมจรรย์ในที่นี้ หมายถึง อริยมรรค, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒/๓ และหมายถึง “จริยะอันประเสริฐ” ตามที่เข้าใจกันทั่วไป หมายถึง ความประพฤติเว้นเมถุนธรรมหรือการครองชีวิตดังเช่น การบวชที่ละเว้นอบายมุข แท้จริงนั้นพรหมจรรย์ คือ พรหมจริยะ เป็นหลักการใหญ่ที่ใช้ในแง่ความหมายมากมาย ดังที่อรรถกถาแห่งหนึ่งประมวลไว้ ๑๐ นัย คือ หมายถึง ทาน ไวยาวัจจ (การชวนช่วยช่วยเหลือรับใช้ทำประโยชน์) เบญจศีล อัปมัญญา ๔ (พรหมวิหาร ๔) เมถุนวิริติ (การเว้นเมถุน) สทธานโดช (การพอใจเฉพาะภรรยาหรือคู่ครองของตน) ความเพียร การรักษาสกฺข อริยมรรค พระศาสนา (อันรวมไตรสิกขาทั้งหมด) เฉพาะอย่างยิ่งนัยสุดท้าย คือ อริยมรรคและพระศาสนา, ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ อด. สดตก. (ไทย) ๒๓/๖/๑๑, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๕๗-๒๕๘.

^{๑๘๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๙/๑๕๒-๑๕๓, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒/๒-๓.

^{๑๘๒} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๗๖/๕๑.

ดังนั้น กัลยาณมิตรนั้นพระพุทธองค์จึงตรัสว่า เปรียบเหมือนแสงเงินแสงทองของชีวิตของทุกคนทั้งผู้ครองเรือนและผู้ที่จะการครองเรือนออกบวช โดยทรงตรัสไว้ในปฐมสุริยปมสูตรว่า

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อนเป็นบุพนิมิตฉันใด กัลยาณมิตตตา (ความเป็นผู้มีมิตรดี) ก็เป็นตัวนำเป็นบุพนิมิตเพื่อความเกิดขึ้นแห่งโพชฌงค์ ๗ ประการ ฉะนั้น ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญ โพชฌงค์ ๗ ประการ ทำโพชฌงค์ ๗ ประการให้มาก^{๑๘๓}

ตรัสในกัลยาณมิตตาทิวรรคว่า

ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้สักอย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นเกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เสื่อมไป เหมือนความมีกัลยาณมิตร (มิตรดี) นี้ เมื่อบุคคลมีกัลยาณมิตร กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น เกิดขึ้นและอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ก็เสื่อมไป^{๑๘๔}

และตรัสไว้ในปมาทาทิวรรคว่า “เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นไปเพื่อประโยชน์มากเหมือนความมีกัลยาณมิตร”^{๑๘๕} และตรัสในทุติยปมาทาทิวรรคว่า “ความเป็นกัลยาณมิตรย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงมั่นไม่เสื่อมสูญไม่หายไปแห่งสัทธรรม”^{๑๘๖}

จากพุทธพจน์ดังกล่าวข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่ากัลยาณมิตรหรือการคบมิตรนั้นมีความสำคัญต่อครอบครัวเพราะสามารถยังกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ยิ่งเจริญยิ่ง ๆ ขึ้น หรือยังอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นให้เสื่อมสูญไป สามารถปรับเปลี่ยนความคิดเห็นผิดเป็นความคิดเห็นที่ถูกต้องดังที่พระพุทธองค์ตรัสกะคู่ปรับของนางยักษิณีว่า “เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร หาระงับด้วยการจองเวร ธรรมนี้เป็นธรรมเก่า” ทำให้จิตใจของคู่กรณีคลายอุปทาน ความยึดมั่นถือมั่น ด้วยอำนาจแห่งอกุศลมูล คือ โทสมูลจิตที่กลายสภาพเป็นการผูกเวรอาฆาตพยาบาทข้ามภพข้ามชาติ ดังนั้นเมื่อสภาพจิตใจคลายความเห็นผิดเป็นความคิดเห็นที่ถูกต้องเช่นนี้แล้วยังผลให้บังเกิดขึ้นคือ การได้ชำระจิตใจตนเองให้สะอาดเกิดความเมตตาให้อภัยต่อกัน หรือกรณีครอบครัวนางอุตตราที่เช่นเดียวกัน จะเห็นได้ว่าผลของการคบกัลยาณมิตรของนางอุตตรานอกจากทำให้นางอุตตราไม่คิดโกรธแค้นอาฆาตพยาบาทผู้ที่ทำร้ายนาง แต่ยังผลให้เกิดกับคู่กรณีคือนางสิริมาสำนึกรู้สึกตัวและยอมรับผลกรรมนั้นซึ่งทำให้ครอบครัวนางอุตตราดูท่าทีจะเกิดปัญหาต้องกลับกลายเป็นความสงบสุขภายในครอบครัวเกิดขึ้นมาทันที หรือบางกรณีอาจจะไม่สามารถแก้ปัญหในครอบครัวทันทีได้แต่ก็ช่วยระงับหรือยับยั้งชะลอการเกิดความรุนแรงในครอบครัว เช่นกรณีครอบครัววิฑูทกะที่พระพุทธองค์เข้าไปวางหรือไกลเกลี่ยในฐานะเป็นคนกลางที่มีฐานความเมตตา เพื่อยุติปัญหาความรุนแรงที่จะเกิดขึ้น^{๑๘๗} ด้วยพุทธดำรัสว่า “ร่มเงาญาติเป็นของเย็น”^{๑๘๘} ทำให้พระเจ้าวิฑูทกะทราบเจตนารมณ์

^{๑๘๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๓/๑๒๖.

^{๑๘๔} อัง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๗๑/๑๒, อัง. เอกก. (ไทย) ๒๐/๗๑/๑๓.

^{๑๘๕} อัง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๙๕/๑๕, อัง. เอกก. (ไทย) ๒๐/๙๕/๑๖.

^{๑๘๖} อัง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๑๒๗/๑๙, อัง. เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๒๗/๑๙.

^{๑๘๗} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, “พระพุทธเจ้าในฐานะนักเจรจาไกลเกลี่ยคนกลาง” [www // http://www.mcui.ac.th](http://www.mcui.ac.th). (๒๐ ธันวาคม ๒๕๕๕)

^{๑๘๘} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๒๐.

ของพระพุทธเจ้าเพื่อรักษาหมู่ญาติ ทั้งนี้เพื่อชี้ให้เห็นว่าความสัมพันธ์ทางสายเลือด ญาติ สายโลหิต เผ่าพันธุ์มีความสำคัญ ตระหนักรู้ หรือ พุทธดำรัสที่ตรัสต่อพระเจ้าปเสนทิโกสนที่ได้ถอดอริยสข องภรรยาและบุตรเมื่อทราบว่าเป็นเพียงนางทาสีซึ่งมีฐานะทางสังคมคนละวรรณะว่า “เลือดพ่อ สำคัญกว่าเลือดแม่”^{๑๘๙} ดังกล่าวนี้นี้แสดงให้เห็นว่าการคบมิตรเป็นภูมิคุ้มกันหรือหัวใจสำคัญของ ครอบครัวนำมาซึ่งความสุข

กล่าวโดยสรุป การสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีให้กับครอบครัวก็คือ การแสดงบทบาทหน้าที่ของ ตนเองให้มีความเหมาะสมตามฐานะหรือสถานภาพทางสังคม อาทิ มีความรับผิดชอบต่อตนเอง ครอบครัว ตามแนวคิดเรื่อง “ทศ ๖” โดยเฉพาะ (๑) ทศเบื้องหน้า คือ บิดามารดา และ(๒) ทศ เบื้องหลัง บุตรภรรยา และ(๓) ทศเบื้องซ้ายคือ มิตรสหาย ซึ่งหลักธรรมดังกล่าวนี้เป็นภูมิคุ้มกันให้กับ ครอบครัวทำให้ครอบครัวมีความสุข อบอุ่น เอื้ออาทร ผูกพัน รักใคร่ และที่สำคัญการเสริมสร้าง ภูมิคุ้มกันภายในของสมาชิกแต่ละคนด้วยความรู้ความเข้าใจในบทบาทและหน้าที่ตนเองและ ครอบครัว ด้วยการเตรียมความพร้อมอยู่เสมอที่จะเดินทางไปด้วยกันในเส้นทางที่เป็นสายกลางแห่ง การดำเนินชีวิตที่ประเสริฐสุดของชีวิตอย่างลงตัว

๒.๗ กรณีตัวอย่างครอบครัวที่มีความมั่นคงในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

สำหรับครอบครัวที่นำมาเป็นกรณีนี้เป็นครอบครัวที่ผู้วิจัยพิจารณาครอบครัวที่มีความ เหมาะสมและสอดคล้องกับงานวิจัย โดยเน้นไปยังครอบครัวที่มีความสมบูรณ์ คือ พ่อ แม่ ลูก ถึงแม้ว่าในแต่ละครอบครัวที่นำมาเป็นกรณีศึกษานี้จะมีความรุนแรงบ้าง แต่สุดท้ายของการแก้ปัญหา ก่อเกิดความรัก ความเข้าใจ ความเห็นอกเห็นใจ ความเอื้ออาทร นำมาความมั่นคงให้แก่ครอบครัวใน ที่สุด ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๗.๑ ครอบครัวนายปुณณะเศรษฐี

นายปุณณะเดิมทีเป็นคนยากจนทำการงานรับจ้างอยู่ในเรือนของเศรษฐีชื่อว่า “สมุน เศรษฐี” มีบุตรสาวหนึ่งคนชื่อว่า “นางอุตตรา” ส่วนภรรยาไม่ปรากฏชื่อได้อาศัยในเมืองราชคฤห์ มี อยู่วันหนึ่งราชบุรุษได้ประกาศงานเล่นนักษัตรกันภายในพระนครเป็นเวลา ๗ วัน สมุนเศรษฐีได้ยิน ดังนั้นจึงได้เรียกนายปุณณะแล้วถามขึ้นว่า จะไปเที่ยวงานหรือว่าจะทำการงานรับจ้าง นายปุณณะ ได้กล่าวตอบต่อสมุนเศรษฐีถึงงานนี้เหมาะสำหรับคนมีเงินเท่านั้น ส่วนตนเองแม้แต่ข้าวสาร จะตักกินเพื่อรับประทานในวันพรุ่งนี้ยังไม่มี ฉะนั้นจึงขอโคตัวหนึ่งพรุ่งนี้จะไปไถนา เศรษฐีได้ให้โค พร้อมไถแก่นายปุณณะ เมื่อรับงานแล้วจึงได้กล่าวจะภรรยาของตนถึงความที่ต้องทำการงาน รับจ้างเพราะเกิดมามีฐานะยากจนขณะที่ชาวเมืองพากันเล่นนักษัตรกัน วันนี้ขอให้นางต้มผักสัก ๒ เท้าแล้วนำอาหารไปให้เราก่อน เราจะไปไถนา ในวันนั้นตนเองถึงเวลาออกจากนิโรธสมบัติของพระ สารีบุตร เมื่อออกจากนิโรธจึงได้ทำการตรวจดูถึงความที่แห่งบุคคลควรแก่การได้รับการสงเคราะห์ พบว่านายปุณณะเป็นผู้ควรแก่การสงเคราะห์ในครั้งนี้เพราะได้เข้าไปอยู่ในข่ายคือญาณของพระสารี บุตรและจะได้รับผลแห่งการทำบุญในครั้งนี้เป็นปัจจัย จึงได้ถือบาตรไปยังที่ไถนาของเขาและยืนดูอยู่ ที่ริมบ่อ นายปุณณะเมื่อเห็นพระเถระจึงได้วางไถแล้วไหว้เบญจางคประดิษฐ์โดยอนุমানจากการยืน ของพระเถระคิดว่า พระเถระคงต้องการไม้สีฟันจึงได้ทำไม้สีฟันเป็นกบปิยะถวาย ครั้นเมื่อเห็นพระ

^{๑๘๙} พ.อ. (ไทย) ๒/๑๔.

เถระนำบาตรและผ้ากรองน้ำออกมาคิดว่า พระเถระคงต้องการน้ำดื่มจึงได้กรองน้ำดื่มถวาย ในเวลาต่อมาขณะที่พระเถระยืนอยู่ ณ ที่นั้นเอง ภรรยาของนายปुณณะครั้นเห็นแล้วได้นำถาดอาหารที่นางนำมาเพื่อสามีแก่พระเถระ โดยคิดว่า บางคราวเมื่อมีไทยธรรม เราก็ไม่พบพระเถระผู้เป็นเจ้า บางคราว เมื่อเราพบพระผู้เป็นเจ้า ไทยธรรมก็ไม่มี วันนี้เราได้พบพระเถระทั้งไทยธรรมก็มีอยู่ ดังนั้นนางจึงได้ถวายจนหมดแล้วตั้งจิตปรารถนาว่า ดิฉันพึงเป็นผู้มีส่วนแห่งธรรมที่พระผู้เป็นเจ้าเห็นแล้ว นั้นด้วยเถิด

หลังจากนางได้ถวายอาหารแก่พระเถระจนหมดและหลังจากรับพรแล้วได้หันหลังกลับไปยังบ้านหุงหาอาหารมาให้สามีใหม่เป็นเหตุให้การนำอาหารไปให้สามีในวันนี้เนิ่นช้ากว่าปกติ เมื่อจัดหาอาหารเรียบร้อยแล้วรีบเดินทางไปที่นาทันที ครั้นเมื่อเห็นสามีคิดว่า เขาถูกความหิวบีบคั้น นั่งคอยดูเราอยู่แล้ว ถ้าว่าเขาจักคุกคามเราว่า เจ้าชักช้าเหลือเกิน แล้วเอาด้ามพลั่วฟาดเรา กรรมที่เราทำแล้วจักเป็นของไร้ประโยชน์ เราจักต้องชิงบอกแก่เขาก่อนดีกว่า ดังนั้นแล้วจึงกล่าวไปว่า นายจงทำจิตให้ผ่องใสสักวันหนึ่งเถิด วันนี้อะไรได้ทำกรรมที่ดีฉันทำแล้วให้ไร้ประโยชน์ ก็ดิฉันนำอาหารมาให้ท่านแต่เช้าตรู่ พบพระสารีบุตรในระหว่างทางจึงถวายแล้วกลับไปหุงอาหารใหม่จึงเป็นเหตุให้เนิ่นช้า นายปุณณะเมื่อได้ยินดังนั้นจึงแน่นำให้ภรรยาพูดซ้ำใหม่อีกครั้งหนึ่งแล้วกล่าวว่า นางถวายภัตแก่พระผู้เป็นเจ้า ทำความดีแล้ว เมื่อเช้านี้เราเองก็ได้ถวายไม้สัฟน์และน้ำบัวนปากแก่พระผู้เป็นเจ้า และหลังจากทานอาหารเสร็จนายปุณณะเกิดอาการง่วงหลับไปบนตักเมีย ครั้นตื่นขึ้นมาพบว่า ที่นาที่ไถตั้งแต่เช้าได้ประมาณครึ่งกริสได้แปรสภาพเป็นทองคำเหลืองอร่ามไปหมด แม้กระทั่งฝุ่นละอียดยังเป็นทองคำไปด้วย แต่ยังไม่เชื่อสายตาตนเองถามภรรยาได้รับคำยืนยันตามนั้น ถึงกระนั้นก็ตามเพื่อความแน่ใจอีกครั้งหนึ่งจึงลุกขึ้นหยิบดินขึ้นมาก้อนหนึ่งแล้วเคาะทิ้งอนโลปรากฏว่าเป็นทองคำจริง ๆ พร้อมกับอุทานว่า ‘โอหนอ ทานที่ถวายแก่พระธรรมเสนาบดีให้ผลทันตาเห็นเลยน่าอัศจรรย์จริงหนอ’

จากนั้นนายปุณณะได้นำทองคำใส่ในถาดข้าวที่ภรรยานำมานั้น น้อมเข้าไปถวายพระราชบิดาเพราะคิดว่า ทองคำจำนวนมากมายเพียงนี้ไม่สามารถปิดใช้สอยเฉพาะครอบครัวได้ พร้อมกับเล่าเรื่องราวที่มาที่ไปทั้งหมดให้พระราชบิดาทรงทราบ พระราชาจึงได้ส่งเสนาบดีไปหาทองคำนั้นมาทั้งหมดแต่มีสิ่งที่น่าสนใจที่ประหลาดเกิดขึ้นว่า หากบุคคลใดกล่าวทองคำนี้เป็นของพระราชบิดาทองคำทั้งหมดก็จะกลายเป็นก้อนดินทันที แต่หากกล่าวว่าทองคำนี้เป็นของนายปุณณะก้อนดินจะเป็นทองคำดั้งเดิม ซึ่งทองคำที่ได้มานั้นเมื่อมารวมกันเป็นกองแล้วสูงได้ ๘๐ ศอก พระราชาจึงได้มีคำสั่งให้ชาวเมืองประชุมแล้วตรัสถามว่า ใครในเมืองนี้มีทองคำเพียงนี้บ้างเมื่อได้คำตอบชัดเจนว่าไม่มี จากนั้นจึงได้ถามความเห็นของชาวเมืองพร้อมกับลงมติเป็นเอกฉันท์ว่าสมควรยกย่องให้เป็นเศรษฐีในเมืองนี้ ดังนั้นแล้วจึงได้พระราชทานตำแหน่งเศรษฐีพร้อมกับโภคทรัพย์จำนวนมาก นายปุณณะเมื่อได้รับตำแหน่งดังกล่าวแล้วก็ได้กราบทูลความเป็นอยู่ที่แท้จริงของตนเองว่า ปัจจุบันนี้ตนอาศัยบ้านคนอื่นอยู่มานาน ขอพระองค์โปรดพระราชทานที่อยู่ให้ด้วยเถิด พระราชาเมื่อทรงทราบดังนั้นจึงได้พระราชทานที่สร้างเรือนซึ่งเป็นของเศรษฐีคนเก่า นายปุณณะใช้เวลาในการก่อสร้างเพียงไม่กี่วันแล้วเสร็จ ต่อจากนั้นได้ทำบุญพร้อมกับจัดงานฉลองตำแหน่งเศรษฐีคนใหม่โดยนิมนต์พระพุทเจ้า พร้อมด้วยพระภิกษุมานานที่บ้านเป็นเวลา ๗ วัน และในวันสุดท้ายของการทำบุญครั้งนี้ตนเอง

พระพุทเจ้าได้แสดงธรรมอนุพัฟฟีกาฬหลังจากจบพระธรรมเทศนานายปุลณะ ภรรยาและบุตรสาว คือ นางอุตตราได้ดวงตาเห็นธรรมเป็นพระโสดาบันกันทั้งครอบครัว

ต่อมาไม่นาน ราชคหเศรษฐีได้ทำการสู่ขอลูกสาวของนายปุลณะซึ่งตอนนีกลายเป็น เศรษฐีไปแล้วนั้นแต่ได้รับการปฏิเสธจากนายปุลณะเศรษฐีโดยให้ข้ออ้างว่า ลูกชายของราชคหเศรษฐี ยังเป็นมิจฉาทิฎฐิอยู่ ลูกสาวของตนไม่สามารถที่จะใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันได้กับคนที่ไม่นับถือพระรัตนตรัย เป็นเหตุให้เศรษฐีคนอื่น ๆ เป็นห่วงถึงมิตรภาพที่มีต่อกันต้องบาดหมางเพราะเรื่องนี้จึงได้ขอร้องให้นายปุลณะเศรษฐีอย่าได้ตั้งข้อรังเกียจเพราะเรื่องนี้เลย ในที่สุดจึงได้ตกลงยกลูกสาวให้และจัดพิธีแต่งงานให้ในวันเพ็ญกลางเดือน ๘ หลังจากนางอุตตราซึ่งเป็นลูกสาวคนเดียวของนายปุลณะเศรษฐี ไปใช้ชีวิตอยู่บ้านพ่อของสามีนั้น เหตุการณ์ได้เป็นไปตามที่พ่อของนางคาดการณ์ไว้ด้วยความรักและเป็นห่วงลูกที่ไม่ยอมยกลูกสาวให้ตั้งแต่ครั้งแรก ก็คือ นับตั้งแต่นางอาศัยอยู่บ้านพ่อของสามี นางไม่มีโอกาสเข้าไปหาพระเลยและที่ยิ่งไปกว่านั้นก็คือ แม้แต่จะถวายทานหรือฟังธรรมหาโอกาส วันเวลาได้ล่วงเลยไปได้ครึ่งเดือน นางจึงได้ตัดสินใจส่งจดหมายซึ่งเนื้อความในจดหมายนั้นได้เขียนตัดพ้อผู้เป็นพ่อว่าเหมือนกับส่งนางเข้าไปอยู่ในคุก พร้อมกับเขียนประชดพ้ออีกว่า ทำนางให้เสียโฉมแล้วยกให้เป็นหญิงรับใช้ของคนอื่นยังจะดีเสียกว่ายกตนให้กับตระกูลเศรษฐีที่เป็นมิจฉาทิฎฐิอย่างนี้

นายปุลณะเศรษฐีเมื่อได้รับและอ่านเนื้อความจดหมายนั้นทราบทันทีว่า ลูกสาวของตน อึดอัดใจกับการใช้ชีวิตอยู่ที่นี่เพราะไม่มีโอกาสได้ถวายทานและฟังธรรมเหมือนอยู่กับพ่อ ด้วยเหตุนี้ จึงได้ส่งเงินไปให้หนึ่งหมื่นห้าพันหาปณะพร้อมทั้งได้ฝากคำชี้แนะเพื่อเป็นทางออกให้กับลูกสาวว่า ในเมืองนี้มีหญิงงามเมืองคนหนึ่งชื่อ สิริมา ลูกจันทรรักษ์ที่ส่งไปไว้ว่าจ้างนางสิริมาเพื่อมาทำหน้าที่ เป็นหญิงบาทบริจาริกาของลูกชู้ครวไปก่อนโดยให้วันละหนึ่งหาปณะ ไปทำบุญตามที่ลูกต้องการเถิด นางอุตตราได้ปฏิบัติตามคำชี้แนะของพ่อซึ่งขณะนั้นเหลือเวลาเพียงครึ่งเดือนจะออกพรรษาแล้ว นางจึงได้นิมนต์พระพุทเจ้าพร้อมกับพระภิกษุมานันภัตตาคารที่บ้านทุกวัน และวันออกพรรษานี้เอง พระพุทเจ้าทรงรับค่านิมนต์ดังเคยนางอุตตราได้เข้าไปโรงครัวตระเตรียมทำอาหารเลี้ยงพระ แต่ละคนที่ช่วยกันปรุงอาหารต่างมีเนื้อตัวมอมแมมเหม็นโคลนไหลย้อยเปื้อนด้วยขี้เถาและถ่านไฟ เป็นเหตุให้สามีของนางอุตตราซึ่งกำลังยืนมองอยู่ที่หน้าต่างหิวระเอะระเอะออกมาทักใหญ่ ขณะเดียวกันนางสิริมาซึ่งยืนอยู่ตรงนั้นด้วยได้สำคัญผิดลืมนึกว่าตนเองเป็นเพียงเมียเช่าชู้ครวเท่านั้นได้เดินเข้าไปในครัวเอาทัพพีตักเนยใสที่กำลังเดือดซึ่งใช้ทอดขนมเดินตรงไปเพื่อที่จะราดบนศีรษะนางอุตตรา นางอุตตราด้วยอาการปรีดาตกกล่าวทำให้เข้าใจได้ทันทีว่า นางสิริมาเดินมานั้นมิได้มาด้วยจุดประสงค์แน่งนี้แล้วจึงนางอุตตราก็ได้กำหนดตั้งจิตแผ่เมตตาว่า ‘หญิงสหายของเราช่างมีพระคุณต่อเราเหลือเกิน หากจะหาสิ่งใดมาเปรียบเทียบกับพระคุณของหญิงสหายของเราแล้ว จักรวาลทั้งจักรวาลก็ดูจะแคบเกินไป พรหมโลกอีกเล่าก็ยิ่งต่ำเตี้ยเกินไป ทั้งนี้เป็นเพราะการที่เราได้มีโอกาสถวายทานฟังธรรม เพราะหญิงสหายคนนี้ช่วยให้เราได้มีโอกาส ฉะนั้น หากเราจะโกรธนางเพราะเหตุที่สหายคนนี้ ได้ประทุษร้ายเรา นับเป็นความไม่ดีสำหรับเรา และด้วยอำนาจความไม่ดีนี้ ขอให้เนยใสที่ร้อนจนลวกตัวเราเถิด แต่ถ้าเราไม่มีความโกรธแล้วไซ้ ขอให้เนยใสอย่าได้ลวกเลย’ ทันใดนั้นด้วยอำนาจของพลังเมตตาของนางอุตตรา ทำให้น้ำมันร้อนเดือด ๆ ที่นางสิริมาราดลงบนศีรษะนางอุตตรา กลายเป็นน้ำเย็น สาวใช้ที่อยู่ในครัวเห็นเหตุการณ์นั้นไม่อาจทนอยู่ได้จึงล้อมจับนางสิริมาพร้อมกับทุบตีอย่างรุนแรงขณะที่นางอุตตราพยายามห้ามปรามสาวใช้เหล่านั้น จากเหตุการณ์ครั้งนี้เองทำให้

นางสิริมา รู้สึกตัวว่าตนเป็นเพียงเมียเช่า ไม่มีสิทธิที่จะไปหึงหวงสามีของนางอุตตราและรู้สึกซาบซึ้งในความเมตตาของนางอุตตราเพราะนอกจากไม่โกรธนางแล้วยังห้ามปรามหญิงรับใช้ที่ช่วยกันลุ่มทำร้ายนาง จึงได้กล่าวขอโทษนางอุตตรา แต่นาง อุตตรากลับตอบไปว่า ถ้าคุณพ่อยกโทษให้นางก็จะยกโทษให้นางสิริมาแต่พ่อในที่นี้ไม่ใช่นายบุญณะเศรษฐี (พ่อในวิภูษะ) แต่เป็นพระพุทธเจ้า (พ่อในวิภูษะ) เป็นเหตุให้นางสิริมาได้ไปขอโทษต่อพระพุทธเจ้าในวันรุ่งขึ้นอีกวันหนึ่งนั่นเอง

จะเห็นได้ว่าครอบครัวนี้โดดเด่นมากในเรื่องการดำเนินชีวิตตามแนวทางสายกลาง เพราะมีจุดเริ่มต้นจากการเป็นคนรับใช้ในครอบครัวเศรษฐี อีกทั้งสามีและภรรยาเป็นคนรู้จักประมาณตนเองมีสัมมาปฏิบัติรู้จักการดำเนินชีวิตอย่างพอเพียง มีศรัทธามั่นคงในพระศาสนา แม้ว่าช่วงบั้นปลายชีวิตได้กลายเป็นเศรษฐีแล้วยังดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท ทำบุญรักษาศีล ฟังธรรมเป็นประจำทุกวันพระ ส่วนบุตรสาวเมื่อจะมีครอบครัวยังได้พิจารณาถึงความเหมาะสมโดยพิจารณาจากคุณสมบัติของอีกฝ่ายหนึ่งว่า “เป็นคนมีสัมมาทิฐิในการดำเนินชีวิตหรือไม่อย่างไร เหมาะสมกับบุตรสาวของตนเพียงใด” อีกทั้งเมื่อบุตรมีครอบครัวแยกไปอยู่ต่างหากก็ยังเป็นธุระ คอยดูแลสอดส่องดูแลห่าง ๆ พร้อมกับเป็นที่ปรึกษาและช่วยเหลือเมื่อบุตรเป็นทุกข์เดือดร้อน ต้องการความช่วยเหลือจากบิดามารดา

๒.๗.๒ ครอบครัวอนาถบิณฑิกเศรษฐี

อนาถบิณฑิกเศรษฐีมีบิดานามว่า สมณเศรษฐี ส่วนมารดาไม่ปรากฏชื่อ มีพี่น้องร่วมอุทรทั้งหมด ๔ คน ชาย ๓ หญิง ๑ คน ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีเป็นพี่ชายคนโต น้องชายคนแรกชื่อ สุภูติ ซึ่งได้ถือเพศบรรพชิตหลังจากได้มีโอกาสฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้าแล้วเกิดศรัทธา เมื่อบวชแล้วได้เรียนมาติกาทั้งสองคือ ภิกขุปาติโมกข์และภิกขุณีปาติโมกข์ หลังจากชำนาญแล้วขอภิกษุภิกษุณีจากพระพุทธองค์ปฏิบัติธรรมไม่นานจึงสำเร็จเป็นพระอรหันต์และได้รับเอตทัคคะทางด้านผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้เป็นทักษิณบุคคัล คือ ผู้ควรรับทักษิณาทาน น้องชายคนต่อมาชื่อ จูฬอนาถบิณฑิกะ โดยทั้งท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีและน้องชายท่านนี้ต่างก็ได้รับการยกย่องว่าเป็นครอบครัวตัวอย่าง^{๑๙๐} เพราะท่านทั้งสองนี้ไม่เพียงแต่ทำหน้าที่ของพ่อที่ดีเท่านั้น แต่ยังได้อุปถัมภ์บริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ด้วยปัจจัย ๔ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่พัก เภสัช เมื่อคราวที่พระพุทธเจ้าแสดงยมกปาฏิหาริย์^{๑๙๑} ส่วนน้องสาวคนสุดท้ายน้องสุดท้ายชื่อว่า สิริสุมนา^{๑๙๒} เป็นภรรยาของเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์^{๑๙๓}

อนึ่ง ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีมีภรรยานามว่า “ปัญญลักขณา” ซึ่งเป็นน้องสาวของเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์^{๑๙๔} มีบุตรธิดาด้วยกันทั้งหมด ๕ คน ชาย ๒ คนหญิง ๓ คน ลูกชายคน

^{๑๙๐}ที.สี.อ. (บาลี) ๓/๑๐๐, ที.สี.อ. (ไทย) เล่มที่ ๓ ภาค ๑ หน้า ๓๐๐.

^{๑๙๑}ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๒๒, วิสุทธิ (ไทย) ภาค ๒ ตอน ๒ หน้า ๑๓๒, วิสุทธินิฎก (บาลี) ๒/๒๖.

^{๑๙๒}ชินตลปกาสินี, อ้างใน ปทานุกรมพระไตรปิฎก ฉบับบาลี-ไทย เล่ม ๒, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๕), หน้า ๓๕๖.

^{๑๙๓}น้องสาวของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีไม่ปรากฏชื่อประวัติในพระไตรปิฎกและอรรถกถา มีกล่าวถึงเพียงว่าเป็นภรรยาของเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์เท่านั้น, อ้างใน วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๐๔/๗๒, วิ.จ. (ไทย) ๘/๓๐๔/๑๑๑.

^{๑๙๔}วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๐๔/๗๒, วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๐๔/๑๑๑.

แรก ชื่อ กาละ^{๑๙๕} ส่วนลูกชายอีกคนหนึ่งไม่ปรากฏชื่อแต่ปรากฏเรื่องราวว่า ได้บวชอยู่กับพระ
 สุกตติผู้เป็นอาเมื่อคราวที่หลวงอาได้พาลูกชายของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีคนนี้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า
 แล้วเกิดศรัทธาขอบวชในพระพุทธศาสนา^{๑๙๖} ส่วนลูกสาวทั้ง ๓ คนนั้น คนโตชื่อ มหาสุภัททา คน
 รองชื่อ จุฬสุภัททา คนเล็กชื่อ สมุณา^{๑๙๗} สำหรับบุตรธิดาดังกล่าวมานี้ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีกล่าว
 ได้ว่าได้ทำหน้าที่ของพ่อและผู้นำครอบครัวได้อย่างดีเยี่ยมทีเดียว ดังนี้

บุตรชายชื่อ กาละ^{๑๙๘} เดิมทีเป็นคนที่มีอุปนิสัยตรงกันข้ามกับท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี
 กล่าวคือ พ่อเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธาแต่บุตรไม่เพียงแต่ไม่ปรารถนาที่จะได้พบได้เห็นพระพุทธเจ้า
 เท่านั้น แม้แต่ฟังธรรมก็ดี อังคาสพระภิกษุหรือทำการขวนขวายส่งของอย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี เขาไม่
 ปรารถนาเสียเลย ถึงแม้ว่าพ่อจะพร่ำสอนเพียงใดก็ตามไม่ประพฤติปฏิบัติตามอยู่นั่นเอง ด้วยความ
 เป็นห่วงลูกอนาถบิณฑิกเศรษฐีคิดว่า ถ้าหากลูกยังประพฤติตนอย่างนี้อีกเวจีเป็นที่หวังแน่นอนใน
 โลกหน้า ด้วยสัญชาตญาณของความเป็นพ่อและด้วยคุณธรรมที่ตนได้บรรลุทำให้อนาถบิณฑิกเศรษฐี
 คิดหาวิธีช่วยลูกของตน มีอยู่วันหนึ่งคิดขึ้นได้ว่า คนผู้ไม่ต้องการทรัพย์ไม่มีในโลกนี้ เราจะทำลาย
 มิจาติภูมิของลูกด้วยทรัพย์นี้ ดังนี้แล้วได้ออกอุบายจะให้ทรัพย์ ๑๐๐ กหาปณะเพียงแต่ขอให้ลูก
 รักษาอุบาสกศีลและไปวัดฟังธรรมกลับมาแล้วพ่อจะให้ทรัพย์จำนวนนี้ เขารับคำจากพ่อถึง ๓ ครั้ง
 แต่พอครั้งไปวัดกลับไม่ฟังธรรมหาที่นอนหลับแล้วกลับบ้านตอนเช้าตรู่ เมื่อมาถึงบ้านพ่อไม่ให้ทรัพย์
 ไม่ยอมรับประทานอาหาร และเมื่อทราบว่าลูกใช้ลูกเล่นหลออย่างนี้จึงได้เพิ่มค่าจ้างให้อีก ๑,๐๐๐
 กหาปณะ แต่คราวนี้ไปจะต้องฟังธรรมให้ได้บทหนึ่งแล้วค่อยกลับมาบ้าน ด้วยความที่ตั้งใจฟังธรรม
 เพื่อที่จะให้ได้บทธรรมบทเดียวเป็นเหตุทำให้นายกาละบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบันบุคคลขณะตั้งใจ
 ฟังธรรมนั่นเอง หลังจากได้บรรลุธรรมแล้วอุปนิสัยได้เปลี่ยนไปเป็นคนละคนทันที

ส่วนบุตรสาวท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีได้อบรมทั้ง ๓ คนให้ทำหน้าที่แทนตนดูแลภิกษุ
 สงฆ์ในเรือน คนแรกชื่อมหาสุภัททา นางดูแลภิกษุสงฆ์ขวนขวายแล้วได้ฟังธรรมเป็นเหตุให้บรรลุ
 ธรรมเป็นพระโสดาบันบุคคล ต่อมาเธอแต่งงานมีครอบครัว หลังจากนั้นก็ได้มอบหน้าที่ให้กับลูกสาว
 คนรองคือ จุฬสุภัททา^{๑๙๙} อังคาสภิกษุสงฆ์อยู่ในเรือนได้ไม่นานได้บรรลุธรรมและแต่งงานมี
 ครอบครัวไปเช่นเดียวกัน แต่สำหรับภริยาลูกสาวคนรองนี้มีพิเศษกว่าคนอื่นตรงที่ได้เป็นลูกสะใภ้ของ
 อุกคเศรษฐีซึ่งเป็นสหายของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีซึ่งต่างฝ่ายต่างได้ให้คำมั่นสัญญาว่า ‘ในเวลา
 ที่เราเจริญวัย เมื่อบุตรธิดาเกิดแล้ว ผู้ใดขอธิดาแก่บุตร ผู้นั้นต้องให้ธิดาแก่ผู้นั้น’ ดังนั้น เมื่ออุคค
 เศรษฐีพบกับจุฬสุภัททาเกิดความเอ็นดูต้องการเป็นลูกสะใภ้ในตระกูลของตนจึงได้ทวงสัญญาที่เคยให้
 ไว้พร้อมกับทำการสู่ขอ จึงทำให้อนาถบิณฑิกเศรษฐีต้องคิดหนักเพราะเพื่อนคนนี้มีปกติเป็น
 มิจาติภูมิและนับถือคนละศาสนา จึงได้กราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงเห็นอุปนิสัยของ
 อุกคเศรษฐีจึงทรงอนุญาตและได้ขอคำปรึกษาจากภรรยา นางเห็นด้วย เมื่อเป็นเช่นนั้นจึงได้รับคำ
 เพื่อนและกำหนดวันแต่งงานให้บุตรสาวของตน ก่อนส่งตัวบุตรสาวไปนั้นก็ให้โอวาท ๑๐ ข้อ

^{๑๙๕} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๕๗-๖๐.

^{๑๙๖} อ.เอกาทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๓๘๔, อ.เอกาทสก. (ไทย) ๓/๔๔๐.

^{๑๙๗} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๑๔๑-๑๔๓.

^{๑๙๘} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๙๑-๙๕.

^{๑๙๙} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๑๗๔-๑๘๑.

เหมือนพ่อของนางวิสาขามหาอุบาสิกา และภุมมพี ๘ ท่านเพื่อช่วยเหลือนางหากมีปัญหาในระหว่างที่อาศัยอยู่กับพ่อผัว

ด้วยเหตุนี้เอง เมื่อลูกสาวครองแต่งงานมีครอบครัวไปแล้วหน้าที่ดูแลหรืออสังคาสภิกษุสงฆ์ทั้งหมดที่เรือนั้นจึงตกเป็นภาระของน้องสาวคนสุดท้อง คือ สุมนา นางปฏิบัติหน้าที่นี้ได้ไม่นานได้ฟังธรรมบรรลุปะเป็นพระสภากามีบุคคล หลังจากนั้นล้มป่วยลงและปรารถนาจะเจอพ่อ ให้คนไปเรียกมาแต่เมื่อพ่อลูกสนทนากันปรากฏว่า นางสุมนาเรียกพ่อตนเองว่า น้องชาย แล้วละสังขารเมื่อเสร็จงานมาปฏิบัติงานศพลูกสาว ได้เดินร้องให้ไปพบพระพุทธเจ้าด้วยความเสียใจที่ลูกสาวของตนก่อนตายนั้นเสียสติทั้งที่ลูกสาวของตนนั้นเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยhiriและโอตตปะถึงเพียงนี้ และเมื่อทราบจากพระพุทธเจ้าว่า เหตุที่นางเรียกพ่อของตนว่าน้องชายนั่น อันเนื่องด้วยพ่อเป็นน้องในทางธรรม คือ โสตาบันบุคคลเท่านั้นส่วนนางเป็นพระสภากามี เป็นเหตุให้อนาถบิณฑิกเศรษฐีคลายความโศกเสียใจไปได้ด้วยเหตุนี้ ถึงกระนั้นก็ตามอนาถบิณฑิกเศรษฐียังมีหลานโอรสคนหนึ่งที่อยู่ในความดูแลของท่าน ก็คือ พี่เลี้ยงน้องได้ให้ตุ๊กตาปั้นตัวหนึ่งแก่หลาน^{๒๐๐} อนาถบิณฑิกเศรษฐี หลานได้ให้ความสำคัญในตุ๊กตานี้ว่าเป็นลูกสาวของเธอ ขณะที่เล่นอยู่นั่นเองได้ทำตุ๊กตาหล่นตกแตก หลานร้องไห้ปากก็บ่นว่าลูกของฉันทายเสียแล้ว พี่เลี้ยงน้องจึงได้นำหลานมายังอนาถบิณฑิกเศรษฐีซึ่งขณะนั้นพระพุทธเจ้าอยู่ในบ้านของเศรษฐีพอดี อนาถบิณฑิกเศรษฐีรับหลานนั่งบนตักปากพูดพลอบหลานว่า เดี่ยวเราจะทำบุญถวายทานอุทิศให้กับตุ๊กตา ดังนี้แล้วจึงได้นิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐ รูปมาฉันภัตตาหารที่บ้านท่านในวันพรุ่งนี้

ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีมีลูกสะใภ้ชื่อ สุชาดา ซึ่งน่าจะเป็นภรรยาของนายกาละนั่นเองนางเป็นน้องสาวของนางวิสาขามหาอุบาสิกาซึ่งเป็นลูกสาวของธัญชัยเศรษฐี^{๒๐๑} และท่านก็มีหลานสาว ๑ คนไม่ปรากฏชื่อจึงทำให้เข้าใจว่า น่าจะเป็นหลานสาวที่ทำตุ๊กตาตกแตก ส่วนหลานชายมี ๒ คน คนหนึ่งชื่อ เขมกะ เป็นคนประพฤติดีในทางชู้สาว^{๒๐๒} หลานชายอีกคนหนึ่งเป็นนักเลงสุรา^{๒๐๓} สำหรับข้าทาสบริวารอนาถบิณฑิกเศรษฐีเศรษฐีจากการศึกษาประวัติของท่านพบว่า ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีไม่เพียงทำหน้าที่พ่อที่ดีต่อลูกทุกคนเท่านั้น แม้กระทั่งบริวารท่านก็ยังตั้งตนอยู่ในความเมตตา กรุณาอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน โดยสามารถตั้งข้อสังเกตได้ว่าทุกวันพระ ๘ คำ ๑๕ คำ ของทุกเดือน บริวารของท่านมีปกติรักษาศีลปฏิบัติกันทุกคน โดยชี้แจงให้เห็นถึงอานิสงส์ของศีลและเหตุที่ทำให้ตนต้องมาเป็นรับใช้คนอื่นนั้นเพราะสร้างกรรมอะไรมา วาระสุดท้ายของการจบฉากชีวิตได้ป่วยหนักด้วยโรคชรา ก่อนพระพุทธเจ้าเข้าสู่ชั้นธรรมาภิบาล และหลังจากละสังขารแล้วก็ได้ไปบังเกิดเป็นเทพบุตรบนสวรรค์ชั้นดุสิต

จะสังเกตได้ว่า ครอบครัวนี้มีความโดดเด่นมากเรื่องการปฏิบัติหน้าที่ตามหลักทศ ๖ มีความใกล้ชิดกับพระพุทธเจ้าหรือพระศาสนามาก ๆ มีความชวนชววยรับผิตชอบทั้งภายในครอบครัวและกิจคือการบำรุงพระภิกษุบำรุงศาสนา อีกทั้งหัวหน้าครอบครัว ลูกทุกคน และหลานก็ได้มีโอกาส

^{๒๐๐} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถทีปนี แพล เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๘๗-๒๘๘.

^{๒๐๑} อัง. สดตท. (บาลี) ๒๓/๖๓/๗๕, อัง. สดตท. (ไทย) ๒๓/๖๓/๑๒๒-๑๒๕.

^{๒๐๒} ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๑๒๕.

^{๒๐๓} ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๔/๑๗๒.

ทำบุญ รักษาศีล ประพฤติธรรมไม่เว้นแม้แต่คนรับใช้ในครอบครัวต่างก็รักษาศีลทุกวันพระ ๘ คำ ๑๘ คำเป็นประจำ เป็นเหตุให้บุตรหลานได้บรรลุนิพพานเป็นพระอริยบุคคล แสดงให้เห็นว่า เป็นครอบครัวที่มีคัมภีร์ที่ดีมีหลักในการดำเนินชีวิตตามเส้นทางสายกลาง หรือแม้กระทั่งสิ้นชีวิตไปแล้วเห็นได้ชัดว่ามีสุคติภูมิเป็นที่หวังไม่ตกอบายหรือมีเหตุใดเหตุหนึ่งทำให้ชีวิตของตนเองตกต่ำขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ หรือแม้จะมีบางช่วงของชีวิตของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐีจะมีปัญหาเรื่องเศรษฐกิจแต่ผลของการเป็นคนดี มีความมั่นคงในการดำเนินชีวิตบนเส้นทางอันประเสริฐทำให้สถานการณ์หรือภาวะทางเศรษฐกิจของครอบครัวกลับเหมือนเดิมมีความมั่นคงอีกครั้งหนึ่ง

๒.๗.๓ ครอบครัวนางวิสาขาหมากูบาสิกขา

“วิสาขา” เป็นธิดาคนโตของท่านธัญชัยเศรษฐีและมีน้องสาวชื่อ “สุชาดา” ซึ่งต่อมาได้เป็นลูกสะใภ้ของอนาถปิณฑิกเศรษฐีดังได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น มารดาชื่อสมุณาเทวี ปู่ชื่อเมณฑกเศรษฐี และย่าชื่อจันทพุมมา โดยอาศัยอยู่ ณ เมืองภัททิยะแห่งแคว้นอังคะ^{๒๐๔} เมื่อวิสาขา^{๒๐๕} อายุ ๗ ขวบ คุณตาของนาง คือ เมณฑกเศรษฐีได้นำนางพร้อมเพื่อนบริวารจำนวน ๕๐๐ คนซึ่งอยู่ในวัยเดียวกันไปฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ ชาติยวณ (สวนมะลิ) เมืองภัททิยะ เป็นเหตุให้นางพร้อมทั้งบริวารทั้งหมดได้ดวงตาเห็นธรรมเป็นพระโสดาบันบุคคล^{๒๐๖} ในวันรุ่งขึ้นอีกวันหนึ่ง คุณตาของนางพร้อมทั้งครอบครัวได้นิมนต์พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวกมาฉันภัตตาหารที่บ้านจึงได้มีโอกาสฟังธรรมเป็นเหตุให้สมาชิกทุกคนในครอบครัวได้บรรลุนิพพานเป็นพระโสดาบันบุคคลทุกคน หลังจากนั้นได้นิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระสงฆ์สาวกมาฉันภัตตาหารที่บ้านอีกเป็นเวลา ๑๕ วัน

ต่อมาครอบครัวของนางวิสาขาย้ายไปตั้งถิ่นฐานที่เมือง “สาเกต” ซึ่งเป็นเมืองใหม่ตั้งห่างจากเมืองสาวัตถีประมาณ ๗ โยชน์ โดยทั้งสองเมืองนี้อยู่ในความปกครองของพระเจ้าปเสนทิโกศลเช่นเดียวกัน ล่วงเวลาไม่นานครอบครัวธัญชัยเศรษฐีแห่งเมืองสาเกตกับครอบครัวมิกคารเศรษฐีแห่งเมืองสาวัตถีได้เป็นญาติเกี่ยวดองกัน เนื่องจากธิดาของตนได้แต่งงานกับปुณณวัณณกุมารนั่นเอง ซึ่งขณะนั้นนางมีอายุเพียง ๑๕-๑๖ ปีเท่านั้นโดยการแต่งงานครั้งนี้ได้มีพระเจ้าปเสนทิโกศลร่วมเป็นสักขีพยานอีกด้วย โดยทั้งสองตระกูลนี้ต่างมีฐานะทางเศรษฐกิจเสมอกัน และหลังจากแต่งงานแล้วก่อนส่ง

^{๒๐๔} แคว้นอังคะมีเมืองหลวงชื่อจัมปา ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของแคว้นมคธ ในสมัยนั้นแคว้นอังคะขึ้นอยู่ในการปกครองของพระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธ, อ้างใน พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๓๙๔.

^{๒๐๕} นางวิสาขาเป็นบุคคลที่ได้โสดาบันติผลอุทกังคโสดาเป็นผู้จะเกิดในสวรรค์ ๖ ชั้น นางวิสาขานั้นจะเกิดบนสวรรค์ชั้นนิมมานรดีแล้วจะเกิดในชั้นอวิหา อตปปา สุทัสสา และนิพพานในชั้นอนิภูมพรหม (สุทธาวาส ๕) ไม่กลับมาเกิดบนโลกมนุษย์อีก จึงทำให้ได้ทิพยสมบัติอยู่ตลอดเวลา บุคคลผู้มีคุณสมบัติเช่นนี้ นับว่าเป็นพระโสดาบันประเภทหนึ่งซึ่งเป็นประเภทพิเศษเรียกว่า พระวิภูฏากิริสโสดาบันไม่นับเข้าโสดาบัน ๓ ประเภทและเรียกนางวิสาขาที่ไปเกิดในชั้นนี้ว่า วิสาขาเทพนารี, อ้างใน พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร), **วิมุตติรัตนมาลี**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุภา, ๒๕๒๖), หน้า ๗๐๗-๗๐๘.

^{๒๐๖} คำว่า “โสดาบัน” หมายถึง ผู้ถึงกระแสที่จะนำไปสู่นิพพาน พระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุโสดาบัน ติผลมี ๓ ประเภท คือ (๑) เอกพีชี เกิดอีกครั้งเดียว (๒) โกลังโกละ เกิดอีก ๒-๓ ชาติ (๓) สัตตักขัตตูปมมะ เกิดอีก ๗ ครั้งเป็นอย่างมาก, อ้างในพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๓๕๒.

ตัวไปยังเรือนของสามีพ่อของนางได้ให้อวาท ๑๐ ข้อแก่นางว่า “ธรรมดาหญิงที่อยู่ในสกุลพ่อผัวแม่ผัว ไม่ควรนำไฟภายในออกไปภายนอก ไม่ควรทำไฟภายนอกเข้าไปภายใน พึงให้แก่คนที่ให้เท่านั้น ไม่พึงให้แก่คนที่ไม่ให้ พึงให้แก่คนที่ให้ทั้งที่ไม่ให้ พึงนั่งให้เป็นสุข พึงบริโภคให้เป็นสุข พึงนอนให้เป็นสุข พึงบำเรอไฟ พึงนอนน้อมเทวดาภายใน” ดังนั้น หากกล่าวกันในเรื่องฐานะทางเศรษฐกิจและการอบรมสั่งสอนการอยู่ครองเรือนแล้วพบว่า ฐานะทางเศรษฐกิจมีความมั่นคง แต่เมื่อนางได้เข้าไปอาศัยในเรือนของสามีแล้วกลับต้องใช้เวลาในการปรับตัวและความคิดเห็นให้ตรงกันระยะหนึ่ง เพราะว่า (๑) อันเนื่องมาจากบริบททางสังคมและวัฒนธรรมในสมัยนั้นโดยเฉพาะทางด้านโครงสร้างทางสังคมจะยอมรับฐานะของผู้ชายเป็นใหญ่หรือที่เรียกว่า “ระบบปิตาธิปไตย” จึงทำให้ช่วงเริ่มต้นของชีวิตของนางมีปัญหาในเรื่องของการปรับความเชื่อความศรัทธาหรือความคิดเห็นที่ไม่ตรงกัน เพราะนับถือคนละศาสนา ช่วงแรกจึงเป็นเหตุนำมาซึ่งความรุนแรงจำต้องใช้คนกลางเข้ามาไกล่เกลี่ยปัญหาที่เกิดขึ้น กล่าวคือ เหตุของเรื่องความรุนแรงเกิดขึ้นเมื่อคราวที่พ่อของสามีได้นิมนต์เดียรฉัตรหรือชีเปลือยซึ่งเป็นนักบวชนอกศาสนา โดยพ่อของสามีมีความศรัทธาและเชื่อว่าชีเปลือยนั้นเป็นพระอรหันต์ ดังนั้น ด้วยความหวังดีของพ่อสามีเมื่อนิมนต์เดียรฉัตรมาแล้วจึงเรียกนางวิสาขามากราบไหว้ตามธรรมเนียม แต่เมื่อนางวิสาขาเห็นก็ทราบได้ทันทีว่าไม่ใช่พระอรหันต์อย่างที่พ่อสามีเข้าใจ และตั้งแต่นั้นนางวิสาขาก็เข้ามาอยู่อาศัยในเรือนของสามีนั้นนางไม่เคยได้ทำบุญกุศลในพระพุทธศาสนาเพราะครอบครัวของสามีไม่ได้นับถือพุทธศาสนา เมื่อนางเห็นดังนั้นจึงได้กล่าวคำพูดซึ่งค่อนข้างรุนแรงสำหรับพ่อสามีไปว่า “คุณพ่อกำลังบริโภคของเก่า” เป็นเหตุให้พ่อของสามีโกรธเดือดดาลอย่างรุนแรงด้วยการขับไล่ให้ออกไปจากเรือน แต่นางวิสาขาไม่ยอมออกไปจากเรือนโดยนางคิดว่า ตอนที่นางมาอยู่ที่นี่นางก็มาอย่างมีเกียรติและสมศักดิ์ศรีเมื่อนางต้องกลับไปยังครอบครัวของบิดามารดาของนางเหมือนเดิมก็ต้องไปอย่างมีเกียรติและศักดิ์ศรีเช่นเดียวกัน อีกทั้งวันที่นางเดินทางมาอยู่ครอบครัวของสามีนั้นบิดามารดาของนางได้แต่งตั้งคนกลาง ๘ ท่านให้ช่วยไกล่เกลี่ยหากเมื่อใดก็ตามที่มีปัญหาเกิดขึ้นกับนางวิสาขา

จะสังเกตได้ว่า การเสริมสร้างครอบครัวให้มีความมั่นคงนั้นไม่เพียงแต่ต้องมีความมั่นคงในเรื่องเศรษฐกิจภายในครอบครัว การอบรมสั่งสอนในการเรื่องการครองเรือนเท่านั้น แต่ยังหมายถึงเรื่องของความเชื่อความศรัทธาซึ่งทำให้ทุกคนในครอบครัวมีความคิดเห็นตรงกัน แต่กว่าครอบครัวนี้จะเป็ครอบครัวที่มีความมั่นคงขึ้นมาได้อย่างสมบูรณ์แบบนั้น ต้องพบเจอกับอุปสรรคในการใช้ชีวิตร่วมกัน จนก่อให้เกิดความรุนแรงภายในครอบครัวช่วงหนึ่ง แต่ด้วยสติปัญญาของนางวิสาขาก็ทำให้ครอบครัวเป็นปึกแผ่นมั่นคงในเวลาต่อมา ถึงแม้ว่าพ่อของสามีซึ่งเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในครอบครัวที่ถืออัตตาตัวตนว่า ตนเองเป็นผู้มีอาวุโสที่สุดในบ้านและเป็นหัวหน้าครอบครัว ถืออำนาจของความเป็ใหญ่ในบ้านแต่เพียงผู้เดียวขับไล่ลูกสะใภ้คือนางวิสาขาออกจากบ้าน และความรุนแรงในครอบครัวนี้หากพินิจพิเคราะห์อย่างลึกซึ้งแล้วพบว่า จุดเริ่มต้นของการสร้างครอบครัวที่มาจากบริบททางสังคมและวัฒนธรรมนอกจากนำไปสู่ความรุนแรงทางด้านโครงสร้างทางสังคมแล้วยังมีผลเชื่อมโยงถึงรุนแรงทางด้านกายภาพอีกด้วย กล่าวคือ ระบบปิตาธิปไตยซึ่งเป็เหตุปัจจัยทางด้านโครงสร้างทางสังคมนำมาซึ่งอำนาจความเป็ใหญ่ของผู้ชายทำให้เกิดความรุนแรงที่กระทำต่อบุคคลทางกาย วาจาหรือทางด้านจิตใจ คือการขับไล่ลูกสะใภ้ออกจากบ้านโดยมีเหตุปัจจัยมาจากภูมิคุ้มกันทางด้านอารมณ์บกพร่อง ด้วยการแสดงอาการทางกาย วาจาและจิตใจในลักษณะก่อให้เกิดการล่วง

ละเมิดศีลหรือกุศลกรรมบถ โดยมีกุศลมูลคือ โทสะเป็นแรงขับเคลื่อนภายในที่ขาดภูมิคุ้มกันหรืออุปายวิธีในการระงับอารมณ์อย่างถูกวิธี จนกระทั่งอารมณ์โทสะที่เกิดขึ้นนั้นอยู่ในระดับเข้มข้น ผลักดันให้เกิดพฤติกรรมความรุนแรงทางกายและวาจา โดยตั้งข้อสังเกตได้เมื่อพ่อสามีได้ยินลูกสะใภ้กล่าวว่า “คุณพ่อกำลังบริโภคมของเก่า” เท่านั้น เพียงคำพูดนี้เท่านั้นทำให้พ่อของสามีโกรธ ซึ่งเข้าลักษณะข้อที่ ๑ ของระดับความโกรธ คือ ความโกรธเพียงทำให้ใจชุ่มมัวยังไม่ถึงกับหน้าเจ้าหน้าอ ซึ่งเป็นอนุสัยกิเลสที่สะสมอยู่ในภวังคจิตหรือจิตไร้สำนึกหรือกิเลสที่นอนเนื่องแนบแน่นอยู่ภายในจิตใจอยู่ในชั้นธันดานยังไม่ได้ครอบงำจิตซึ่งผู้อื่นและแม้แต่ตนก็ไม่สามารถรู้ได้ ต่อมาก็เข้าสู่ปริยฐานกิเลส คือ กิเลสระดับกลางซึ่งเป็นกิเลสที่ทำให้จิตใจไม่สงบเพราะถูกอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งมากระทบซึ่งจะแสดงตัวทันทีทางมโนทวารเปรียบเหมือนตะกอนนิ่งในน้ำจนน้ำดูใสสะอาดแต่เมื่อโดนน้ำนั้นถูกรบกวน เมื่อนั้นตะกอนจะฟุ้งขึ้นตามแรงกระทบที่น้ำทันที ซึ่งเป็นเหตุให้เข้าสู่กระบวนการขั้นที่ ๓ คือ วิตีกมกิเลส กิเลสอย่างหยาบซึ่งเป็นกิเลสที่ไม่สามารถควบคุมอยู่ภายในได้เป็นเหตุให้เกิดการกระทำทุจริตทางกายและวาจา ซึ่งจากกรณีตัวอย่างนี้จะเห็นได้ว่า อารมณ์โทสะของพ่อสามีนั้นกลายจากสภาพของพยาบาทนิวรณ์ที่กลุ้มรมจิตใจจนไม่สามารถควบคุมไว้ได้ทำให้เกิดการล่วงละเมิดทางวาจา คือ การขับไล่ลูกสะใภ้ออกไปจากบ้านนั่นเอง ต่อมานางวิสาขาในฐานะลูกสะใภ้เป็นเหตุให้ทั้งพ่อผัวและแม่ผัวได้บรรลุนิพพานเป็นพระโสดาบันบุคคล และไม่เพียงแต่เป็นเหตุให้พ่อผัวแม่ผัวถึงธรรมเท่านั้น ตลอดชีวิตของนางนั้นได้ปรนนิบัติพ่อผัวแม่ผัว สามีตลอดจนข้าทาสบริวารภายในครอบครัวให้ได้รับความสุขโดยถ้วนทั่วถึงกัน อีกทั้งได้ทำประโยชน์ต่อศาสนาและสังคมเป็นอันมาก ดังปรากฏหลักฐานให้เห็นถึงปัจจุบันนี้ อาทิ ริเริ่มการถวายผ้าอาบน้ำฝนหรือเป็นสตรีหนึ่งที่มีส่วนในการระงับอธิกรณ์ที่เกิดขึ้นต่อภิกษุณีตั้งครรภ์ขณะถึงเพศบรรพชิตช่วยเปลี่ยนมลทินให้กับนางและพระพุทธรูปศาสนาได้สำเร็จ จวบจนอายุขัยได้ ๑๒๐ ปีก็ละสังขาร

๒.๗.๔ ครอบครัวพารณสีเศรษฐี^{๒๐๗}

สำหรับเศรษฐีท่านนี้ตามประวัติถือกำเนิดในครอบครัวที่มีชีวิตอยู่ในระหว่างพุทธันดร^{๒๐๘} เรื่องราวมีอยู่ว่า วันหนึ่งท่านเศรษฐีได้เดินทางเพื่อไปเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินในพระราชวัง และในระหว่างทางได้พบกับท่านปุโรหิตจึงได้ถามถึงชะตาของบ้านเมืองทราบว่า อีก ๓ ปีต่อจากนี้บ้านเมืองจะประสบความอดอยากยากแค้นแสนเข็ญ เป็นเหตุให้ท่านเศรษฐีหวนวิตกเป็นห่วงความเป็นอยู่ของครอบครัวและบริวารตนเอง จึงได้มีการเตรียมความพร้อมเพื่อรับกับภัยที่จะเกิดขึ้นในอีกไม่กี่ปีข้างหน้า ด้วยการระดมกำลังคนให้ช่วยกันทำนาพร้อมกันนั้นรับซื้อข้าวเปลือกจนเต็มทุกฉางข้าวทั้ง ๒๕๐ ฉาง และไม่เพียงแต่บรรจุข้าวเต็มฉางเท่านั้น ยังสั่งให้บรรจุใส่ภาชนะต่าง ๆ อาทิ ตุ่ม ไห เป็นต้น หรือแม้กระทั่งสั่งให้คนขุดหลุมฝัง และส่วนที่เหลืออยู่ขยำคลุกกับดินเหนียวแล้วนำไปฉาบบัวที่ฝาบ้านอีกด้วย

^{๒๐๗} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๔๓-๕๗.

^{๒๐๘} คำว่า “พุทธันดร” หมายความว่า ช่วงเวลาที่โลกว่างพระพุทธศาสนา คือ ช่วงเวลาที่ศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งสูญสิ้นแล้ว และพระพุทธเจ้าพระองค์ใหม่ยังไม่อุบัติ, อ้างใน ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ. ศ. ๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ : บริษัท อักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๖๐๒.

ต่อมาทูลพิทักษ์ดังกล่าวดำรงได้บังเกิดขึ้นมาจริง ๆ ตามคำกล่าวของบุโรหิต เศรษฐีจึงได้นำเสบียงที่เตรียมไว้นั้นทั้งหมดมาเลี้ยงดูลูกเมียและบริวารของตน จนกระทั่งเสบียงที่เตรียมไว้เหลือน้อยมากนัก จึงได้เรียกบริวารมาทั้งหมดเพื่อสั่งให้ทุกคนแยกย้ายกันอยู่ก่อนสักระยะหนึ่ง และสั่งว่าเมื่อไรที่สถานการณ์บ้านเมืองเข้าสู่ภาวะปกติจะกลับมาหรือไม่กลับมาแล้วแต่ความสมัครใจ ด้วยเหตุนี้บริวารได้แยกย้ายกันหมดเหลือเพียงคนเดียวชื่อ “ปณณะ” ทั้งนี้ด้วยความจงรักภักดีไม่ยอมทิ้งนายจะขอยู่กับนายจนวาระสุดท้ายของชีวิต จึงทำให้ครอบครัวของเศรษฐีซึ่งแต่ก่อนเคยอยู่กันหนาแน่นแต่มาบัดนี้เหลือสมาชิกในครอบครัวเพียง ๕ คนเท่านั้น คือ เศรษฐี ภรรยา บุตรชาย ลูกสะใภ้ และทาสชื่อปณณะ สมาชิกทั้งหมดนี้ได้เลี้ยงชีวิตด้วยข้าวเปลือกที่เหลือนั้น จนกระทั่งข้าวสารเหลือเพียงเท่านั้นเดียวเท่านั้น จึงได้ทำการหุงแล้วแบ่งออกเป็น ๕ ส่วนเท่า ๆ กันสำหรับคน ๕ คน และช่วงระยะเวลาเดียวกันนั้นเองพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งเพิ่งออกจากนิโรธสมาบัติ ได้ตรวจดูสถานที่ที่จะบิณฑบาตด้วยทิพพจักขุทราบว่ บัดนี้ชมพูทวีปเกิดทูลพิทักษ์และเห็นอีกว่าครอบครัวของเศรษฐีตอนนี้เหลือข้าวสารเพียงเท่านั้นเดียวสำหรับคน ๕ คน จึงได้ตรวจดูต่อไปอีกว่าสมาชิกในครอบครัวทั้งหมดนี้มีศรัทธาถึงขนาดสรงเคราะห์ท่านหรือเปล่า เมื่อทราบว่าสามารถสรงเคราะห์ได้จึงห่มจีวรอุ้มบาตรไปบิณฑบาตที่หน้าประตูบ้านของเศรษฐี ทันทีที่เศรษฐีเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าเท่านั้นบังเกิดความรู้สึกเลื่อมใสพร้อมกับคิดว่า เพราะตนไม่ได้ให้ทานไว้ในอดีตชาติจึงต้องประสบชะตากรรมเช่นนี้ และข้าพสุกนี้รักษาตนได้แต่เพียงชาตินี้เท่านั้น แต่ถ้าหากถวายพระคุณเจ้าองค์นี้จะอำนวยการประโยชน์สุขให้กับตนไว้ได้หลายโกฏิกับที่เดียว ดังนี้แล้วจึงน้อมถวายทั้งหมดพร้อมกับตั้งความปรารถนาว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ หากเกิดชาติใดแสนใด ขออย่าให้โยมพบกับความหิวโหยเช่นชาตินี้อีกเลย ตั้งแต่บัดนี้ไป ขอให้โยมมีกำลังความสามารถในอันที่จะบริจาคข้าวให้แก่ชาวชมพูทวีปทั้งสิ้นด้วยเถิด ขออย่าให้โยมต้องทำงานหนักด้วยมือของตนเองเพื่อให้รายได้มาเลี้ยงครอบครัวเลย เวลาโยมทำความสะอาดนางข้าว ๒๕๐ นาง สนั่นศรีษะนั่งอยู่ที่ประตูนางเหล่านั้นแล้วแหงนดูเบื้องบน ขอให้ทอธารแห่งข้าวสาเล็งแดงงดตกลงมาเต็มฉาทุกนางเถิด ชาติใดแสนใด ขอให้โยมได้พบกับภรรยา บุตรชาย ลูกสะใภ้และทาสคนนี้เถิด” ส่วนภรรยาของท่านเมื่อเห็นดังนั้นคิดว่า สามีของนางยอมหิว นางเองไม่อาจที่จะบริโภคคนเดียวได้เช่นกันจึงตัดสินใจนำส่วนของตนถวายพระปัจเจกด้วยพร้อมกับตั้งความปรารถนาว่า “ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ นับแต่บัดนี้ไป ไม่ว่าจะเป็นชาติใดแสนใด ขอให้โยมอย่าได้พบความหิวโหยเช่นชาตินี้อีกเลย เวลาที่โยมแจกข้าวแก่ชาวชมพูทวีปด้วยข้าวเถิดเดียว ทรายใดที่โยมยังไม่ลูกล้นจากที่นั่น ทรายนั้น ขอให้ข้าวในถาดทุกครั้งที่ถูกตักอย่าได้พร่องไปเลย จงเต็มบริบูรณ์เหมือนเดิมเถิด และไม่ว่าชาติใดแสนใด ขอให้โยมได้พบกับสามี บุตรชาย ลูกสะใภ้ และทาสคนนี้เถิด”

ฝ่ายบุตรชายเมื่อเห็นบิดามารดากระทำดังนี้จึงตั้งความปรารถนาบ้างว่า “ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ผู้เจริญ นับแต่บัดนี้ไป ไม่ว่าจะเป็นชาติใดแสนใด ขอให้กระผมอย่าได้พบความหิวโหยเช่นชาตินี้อีกเลย เวลาที่กระผมเอาทรัพย์พินทุหาปณะแจกแก่ชาวชมพูทวีป ขออุทิศทรัพย์นั้นจงอย่าพร่องไปเลย ขอให้เต็มบริบูรณ์เหมือนดังเดิมเถิด และไม่ว่าชาติใดแสนใด ขอให้กระผมได้เกิดเป็นลูกของคุณพ่อคุณแม่เหมือนกับชาตินี้ด้วยเถิด ทั้งภรรยาและคนรับใช้ขอให้ได้เกิดมาพบกันเหมือนชาตินี้ทุกชาติ ๆ เถิด” ลูกสะใภ้เห็นพ่อผัวแม่ผัวและสามีกระทำดังนี้เกิดศรัทธาเลื่อมใสเช่นกันจึงได้ถวายข้าวพร้อมกับตั้งความปรารถนาว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ นับแต่บัดนี้ไปไม่ว่าจะเป็นชาติใด

แสนใด ขอให้ดิฉันอย่าได้พบความหิวโหยเหมือนอย่างชาตินี้อีกเลย เวลาที่ดิฉันแจกข้าวแก่ชาวชมพูทวีป ขอให้ข้าวในกระบุงอย่าได้พร่องไปเลย และไม่ว่าชาติใดแสนใดขอให้ดิฉันได้เกิดมาพบกับพ่อผัวแม่ผัว เหมือนในชาติปัจจุบันนี้ด้วยเถิด อีกทั้งสามีและคนรับใช้ ก็ขอให้ได้เกิดมาเป็นสามีและเป็นคนรับใช้กันเหมือนกับชาตินี้ อย่าได้แคล้วคลาดกันทุกชาติ ๆ เถิด”

สำหรับทาสผู้ซื้อสัตย์ก็ได้ถวายข้าวแด่พระปัจเจกพร้อมทั้งตั้งความปรารถนาเช่นกันว่า “ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ นับแต่บัดนี้ไป ไม่ว่าจะเป็นชาติใดแสนใด ขอให้โยมอย่าได้พบความหิวโหยเหมือนชาตินี้ ขอให้โยมได้เกิดเป็นคนรับใช้ของนายทั้ง ๔ นี้ทุกชาติ และเวลาที่โยมไถนาขอให้รอยไถ ๗ รอยจงปรากฏขึ้นพร้อมกัน คือ ด้านซ้าย ๓ รอย ด้านขวา ๓ รอย และตรงกลาง ๓ รอย แต่ละรอยขอให้มีความใหญ่เท่ากับเรือโกลงเกิด” เมื่อทุกคนกล่าวตั้งความปรารถนาจบลงพระปัจเจกก็ได้ให้พรตามที่ตนปรารถนาจึงได้อธิษฐานให้ทั้ง ๕ คนเห็นเวลาท่านเดินกลับจนถึงภูเขาคันธมาถ์ ครั้นถึงเวลาเที่ยงวันของวันนั้นนั่นเอง สิ่งที่แต่ละท่านตั้งความปรารถนาไว้นั้นได้บังเกิดขึ้นสมความปรารถนา ครอบครัวนี้ได้กลายกลับมาเป็นเศรษฐีเหมือนเดิมพร้อมกันนั้นเศรษฐียังได้ไปประกาศแก่ชาวเมืองอีกว่า “ข้าวในบ้านเศรษฐีมีแล้ว ใครต้องการจงมาเอา”

จากกรณีศึกษาที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ พบว่า ครอบครัวที่มีความมั่นคงได้นั้นมีอยู่ ๓ ลักษณะ คือ (๑) ความรัก ความเข้าใจ (๒) ฐานะทางเศรษฐกิจ (๓) การปฏิบัติหน้าที่ซึ่งกันและกัน ถึงแม้ครอบครัวจะพบกับวิกฤตทางเศรษฐกิจหรือปัญหาเรื่องความไม่เข้าใจบ้าง แต่หากสมาชิกในครอบครัวใช้เวลากับตนเองปรับความเข้าใจ ชี้แจงด้วยหลักการและเหตุผลที่ถูกต้องและเป็นไปได้จริงในทางปฏิบัติก็สามารถคลี่คลายปัญหาต่าง ๆ ไปได้ อาทิครอบครัวนางวิสาขา หรือแม้กระทั่งต่อสู้กับวิกฤตด้านเศรษฐกิจ หรือบางครอบครัวเริ่มจากครอบครัวที่ต้องพึ่งพิงคนอื่น ไม่มีทรัพย์สินสมบัติของตนเองก็ตาม หากมีความรักความจริงใจให้ต่อกัน ทุกข์สุขไม่ทอดทิ้งกันปัญหาต่าง ๆ ก็สามารถฝ่าฟันไปได้ อย่างง่ายดายและสามารถสร้างครอบครัวให้มีความมั่นคง อีกทั้งเป็นแบบอย่างให้กับชนรุ่นต่อไปได้อีกด้วย อาทิครอบครัวนายปุลณณะเป็นต้น เป็นที่น่าสังเกตว่า บริบททางสังคมเกี่ยวกับระบบปิตาธิปไตยซึ่งเป็นระบบที่ผู้ชายเป็นใหญ่ มีอำนาจนั้น หากแต่ละครอบครัวต่างให้เกียรติเคารพซึ่งกันและกัน ยึดมั่นในการหลักการดำเนินชีวิตตามหนทางสายกลาง สร้างครอบครัวให้มีภูมิคุ้มกันที่ดีก็สามารถประคับประคองให้มั่นคงได้เช่นเดียวกัน

๒.๘ ผลของการนำหลักการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวมาปรับใช้

ต่อไปจะกล่าวถึงผลของการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวหลังจากได้มาปรับใช้กับชีวิตครอบครัว โดยตั้งข้อสังเกตจากลักษณะครอบครัวกรณีตัวอย่างดังกล่าวข้างนี้ ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๓ อย่างคือ (๑) ผลประโยชน์ในโลกนี้ (๒) ผลประโยชน์ในโลกหน้า และ (๓) ผลคือพระนิพพาน โดยรายละเอียดมีดังนี้

๒.๘.๑ ผลประโยชน์ในโลกนี้^{๒๐๙}

คำว่า “ประโยชน์ในโลกนี้” เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ทิฐุธรรมมิกัตถประโยชน์” เป็นประโยชน์ที่บุคคลพึงได้รับในปัจจุบันชาตินี้ เป็นประโยชน์ที่ตาเห็นหรือมองเห็นหรือเฉพาะหน้าซึ่งแปลมาจากศัพท์ว่า “ทิฐุธรรม” ได้แก่ ความสุขสมบูรณ์ของชีวิต มีปัจจัย ๔ ไม่ขาดแคลน มีทรัพย์สินเงินทอง วัตถุข้าวของเครื่องใช้ มีหน้าที่การงานที่สุจริต มีตำแหน่งมีชื่อเสียงเกียรติยศ มีมิตรบริวาร มีสุขภาพพลานามัยดีไม่มีโรค เป็นต้น โดยสิ่งเหล่านี้ได้มาด้วยความขยัน เกือบหอมรมริบ มีการคบค้าสมาคมกับคนกับสิ่งที่ดี ตลอดจนมีความเข้าใจการใช้ชีวิตให้มีความพอดี โดยรายละเอียดมีดังนี้

๑) ทำให้สมาชิกในครอบครัวมีความขยันหมั่นเพียร

สำหรับคำว่า “มีความขยันหมั่นเพียร” ภาษาบาลีหมายถึงคำว่า “อุฏฐานสัมปทา” ซึ่งสามารถแยกศัพท์ได้เป็น ๒ ศัพท์ คือ (๑) อุฏฐาน ซึ่งแปลว่า ความขยันหมั่นเพียรซึ่งจะต้องเป็นไปในทางที่ชอบและประกอบด้วยธรรม ภาษามคธเรียกว่า “สัมมาวายามะ” แปลว่า ความเพียรพยายามชอบ ส่วนคำว่า “สัมปทา” แปลว่า ความถึงพร้อม เมื่อแปลโดยภาพรวมก็คือ ความถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียร ซึ่งสามารถแบ่งออกได้ ๒ อย่าง คือ (๑) ความถึงพร้อมด้วยความเพียรชอบทางกาย (๒) ความถึงพร้อมด้วยความเพียรชอบทางจิต จัดเป็นส่วนหนึ่งใน “อภิสกัมมกรรค”^{๒๑๐} ความขยันหมั่นเพียรหรือความขยันนี้ ในทัศนะผู้วิจัยมองว่า มีอยู่ ๒ ลักษณะด้วยกัน ดังนี้

(๑) ประกอบสัมมาชีพด้วยความขยัน แต่การงานนั้นจะต้องเป็นการงานที่สุจริตและชอบธรรม โดยเว้นจากอาชีพที่ต้องห้ามทางพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า “มิจฉาวาณิชา ๕”^{๒๑๑} ได้แก่ (๑) การค้าขายอาวุธ เพราะเป็นเหตุเบียดเบียนสัตว์อื่นให้เกิดความทุกข์ (๒) การค้าขายสัตว์ (มนุษย์) ทรงห้ามเพราะว่ามนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐที่สุด (๓) การค้าขายเนื้อสัตว์ เพราะเป็นการแสดงถึงความปราศจากเมตตาที่มีต่อสัตว์ร่วมเกิดแก่เจ็บตายด้วยกัน (๔) การค้าขายน้ำเมา เพราะเป็นเหตุปัจจัยที่สำคัญทำให้ผู้ดื่มแล้วเกิดสติวิปลาสหรือเสียสติ (๕) การขายยาพิษ เพราะเห็นว่าเป็นเครื่องบ่อนทำลายชีวิตผู้อื่นให้ดับสิ้นสลายลงไปโดยไม่สมควร ดังกล่าวมานี้เรียกว่า “เป็นความเพียรพยายามชอบทางกาย” หรือเรียกอีกอย่างว่า ความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพเพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพย์ภายนอก คือ ทรัพย์สิน เงินทอง ของมีค่าต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งจะต้องประกอบด้วย “อิทธิบาท ๔”^{๒๑๒} ได้แก่ (๑) ฉันทะ มีความพึงพอใจในอาชีพนั้น ๆ เพราะมองเห็นคุณค่าที่แท้จริงที่จะบังเกิดจากผลงานที่ตนเองประกอบอยู่ด้วยจิตใจที่เข้มแข็ง (๒) วิริยะ มีความเพียร

^{๒๐๙} คำว่า “ประโยชน์ในปัจจุบัน” หรือประโยชน์ในโลกนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พยัคฆปัชชะ ธรรม ๔ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขในปัจจุบันแก่กุลบุตร ๔ ประการเป็นฉน คือ อุฏฐานสัมปทา ๑ อารักขสัมปทา ๑ กัลยาณมิตตตา ๑ สมชีวิตา ๑, ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ ๒๓/๕๔/๓๔๐.

^{๒๑๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

^{๒๑๑} อ. ปณฺณก. (ไทย) ๒๒/๑๗๗/๑๙๗.

^{๒๑๒} อิทธิบาท ๔ คือ คุณเครื่องให้สำเร็จความประสงค์ ซึ่งคุณ ๔ อย่างนี้มีบริบูรณ์แล้ว อาจชักนำบุคคลให้ถึงสิ่งที่ต้องประสงค์ซึ่งไม่เหลือวิสัย, อ้างใน พระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, นวโกวาท หลักสูตรนักรรณชั้นตรี, หน้า ๓๖.

พยายาม ขยันหมั่นเพียรด้วยจิตใจที่มุ่งมั่นไม่ท้อถอย หรือจับจดต่อหน้าที่การทำงานที่ตนเองรับผิดชอบ หรือที่ประกอบอยู่นั้น “โดยไม่ทอดทิ้งหรือปล่อยงานให้ค้างค้ำอากุล”^{๒๑๓} และที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้น คือ ความขยันหมั่นเพียรในการทำงานนั้นจะต้องประกอบด้วยลักษณะดังนี้ จะต้องไม่มีคำกล่าวอ้างว่า หนาวนัก ร้อนนัก เวลาเย็นแล้ว ยังเข้าอยู่ หิวนักและระหายนัก แล้วไม่ทำงาน ซึ่งบุคคล “ผู้ที่หวังความเจริญด้วยโภคทรัพย์ พึงเว้นเหตุเครื่องฉิบหาย ๖ ประการนี้เสีย”^{๒๑๔}

บุคคลเมื่อประกอบกิจการงานที่ตนเองดำเนินการอยู่นั้นให้ประสบความสำเร็จตามความมุ่งหวังไว้ ก็ย่อมได้รับผลตอบแทนที่เป็นทรัพย์สินเงินทอง ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า

ความขยันหมั่นเพียร (อุฏฐานสัมปทา) การที่เราจะได้สิ่งของ เงินทองและชื่อเสียงเกียรติยศมานั้น เราจะต้องขวนขวายขยันหมั่นเพียรต่อสู้กับความยากลำบาก ถึงจะประสบความสำเร็จ เช่น ข้าราชการจะได้เลื่อนขั้นเลื่อนตำแหน่ง อันนำมาซึ่งเกียรติยศแก่ตนเอง และวงศ์ตระกูล ก็จะต้องหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่อย่างเต็มความสามารถ นักเรียนจะประสบความสำเร็จด้านการเล่าเรียน ก็ต้องขยันหมั่นเพียรในการศึกษา หรือการกระทำมาหาเลี้ยงชีพเพื่อสร้างฐานะให้ตนเองและครอบครัวก็เช่นกัน เราก็ต้องอาศัยความอดุสาหะและความหมั่นเพียรจึงจะได้ทรัพย์มา^{๒๑๕}

จากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่า ความขยันหมั่นเพียรนั้นมิได้รวมเฉพาะการประกอบอาชีพเท่านั้นแม้แต่การศึกษาเล่าเรียน ก็คือ การแสวงหาทรัพย์เหมือนกันเพราะผลสำเร็จที่ได้ก็คือ วิชาความรู้ ดังคำสุภาษิตที่ว่า “มีความรู้เหมือนมีทรัพย์อยู่นับแสนจะตกถิ่นฐานแดนใดไม่ขาดแคลน” ซึ่งแสดงให้เห็นว่าความรู้นั้นก็คือ ทรัพย์เหมือนกัน เพราะมีส่วนสำคัญให้ได้มาซึ่งเกียรติยศชื่อเสียง ข้าวของเงินทอง ดังนั้น จึงจำเป็นต้องอาศัยอุฏฐานสัมปทาดูแลเช่นเดียวกัน ซึ่งผลที่ได้รับคือประโยชน์ในปัจจุบัน หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ทิฐุธัมมเวทนียกรรม”^{๒๑๖} กรรมที่จะส่งผลให้เกิดขึ้นในปัจจุบัน ที่ทุกคนส่วนใหญ่ต่างก็แสวงหาและปรารถนาโดยทั่วกัน ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

คนหมั่นในการทำงาน ไม่ประมาท จัดการงานเหมาะสม เลี้ยงชีพพอเหมาะ รักษาทรัพย์ที่หามาได้ มีศรัทธา ที่ถึงพร้อมด้วยศีล ที่ปราศจากความตระหนี่ ที่ชำระทางแห่งสัมปรายิกัตถะ ประโยชน์อยู่เป็นนิตย์ธรรม ๘ ประการดังกล่าว นี้เองผู้ครองเรือน ผู้มีศรัทธา อันพระพุทธเจ้าผู้มีพระนาม อันแท้จริง ตรัสว่าน่าสุขมาให้ในโลกทั้งสอง คือ ประโยชน์ ในปัจจุบันนี้ และความสุขในภายหน้า บุญ คือ จาคะนี้ ย่อมเจริญแก่คุณให้สัถ ด้วยประการฉะนี้แล ฯ^{๒๑๗}

^{๒๑๓} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน มกุฎราชวิทยาลัย, มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. (กรุงเทพฯ : มหามกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๓๓๖-๓๕๖.

^{๒๑๔} พระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, นวโกวาท หลักสูตรนิกธรรมชั้นตรี, หน้า ๘๒.

^{๒๑๕} พระครูโพธิธรรมานุกุล (บรรเทา ชุติน), “ศึกษาแนวทางการนำหลักทิฐุธัมมิกัตถะประโยชน์เพื่อแก้ปัญหาชีวิตของพุทธศาสนิกชนในสังคมไทยปัจจุบัน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๗.

^{๒๑๖}

^{๒๑๗} อ.อ.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๑๕/๒๕๕ - ๒๕๗.

(๒) **มีความไม่ประมาท**^{๒๑๘} มีความสำคัญในฐานะที่ทำให้บุคคลมีความเพียรพยายามอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ เพราะความไม่ประมาทก็คือความมีสติเข้าไปกำกับทุกการกระทำของตนเองด้วยความระมัดระวังในสิ่งที่ทำอยู่ให้เป็นไปในทางที่ถูกที่ควร ตรงตามเป้าหมายของครอบครัว ด้วยการทำความไม่ประมาทในที่ ๔ สถาน คือ (๑) ในการละกายทุจริต ประพฤติกายสุจริต (๒) ในการละวจีทุจริต ประพฤติวจีสุจริต (๓) ในการละมโนทุจริต ประพฤติมโนสุจริต (๔) ในการละความเห็นผิด ทำความเห็นให้ถูก อีกอย่างหนึ่ง (๑) ระวางใจไม่ให้กำหนดในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด (๒) ระวางใจไม่ให้ขัดเคืองในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง (๓) ระวางใจไม่ให้หลงในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความหลง (๔) ระวางใจไม่ให้มัวเมาในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา^{๒๑๙} ดังนั้น คำว่า “อุกฤษฐานสัมปทา” จึงหมายถึง ความถึงพร้อมในความไม่ประมาท โดยเป็นความเพียรพยายามของจิตอย่างตั้งมั่นหรืออย่างมุ่งมั่นที่จะให้กุศลธรรมเจริญขึ้นและอกุศลธรรมเสื่อมลง ซึ่งเป็นการใช้สติในการเฝ้าระวังของจิต ด้วยความขยันมุ่งมั่นในกิจการงานให้สำเร็จเพื่อความมั่นคงของชีวิตและครอบครัว

๒) ทำให้เป็นครอบครัวที่รู้จักการเก็บรักษาทรัพย์สินที่แสวงหามาได้

คำว่า “การเก็บรักษาทรัพย์สินที่แสวงหามาได้” ภาษาบาลีหมายถึง “อารักขสัมปทา” สามารถแยกศัพท์ได้ ๒ ศัพท์เช่นเดียวกัน คือ (๑) อารักข (๒) สัมปทา แต่ในที่นี้จะอธิบายเฉพาะคำว่า “อารักข” เท่านั้น ส่วนคำว่า “สัมปทา” ดังได้อธิบายไว้แล้วข้างต้นเช่นเดียว ดังนั้นในที่นี้จึงไม่จำเป็นต้องอธิบายขยายความอีก คำว่า “อารักข” แปลว่า “การรักษา หรือการคุ้มครองป้องกัน”^{๒๒๐} ดังนั้น คำว่า “อารักขสัมปทา” จึงหมายถึง การรักษาหรือการคุ้มครองป้องกันทรัพย์ที่ตนเองใช้ความขยันหมั่นเพียรนั้นไว้ได้ ซึ่งมีความหมายอยู่ด้วยกัน ๒ นัย คือ (๑) การรักษาหรือการคุ้มครองป้องกันทรัพย์ คือ ทรัพย์สินเงินทองที่เป็นทรัพย์สินภายนอก (๒) การรักษาหรือการคุ้มครองป้องกันทรัพย์ คือ อริยทรัพย์ที่ตนเองใช้ความเพียรพยายามมาในที่ ๔ สถาน ซึ่งผลออกมาเป็นคุณธรรมหรือการบรรลุคุณธรรมขั้นต่าง ๆ นั้นไว้ได้ไม่ให้อายุเสียหรือเสื่อมเสียหาย หมายความว่าคนเราจะขยันอย่างไรก็ตาม หากไม่สามารถเก็บรักษาทรัพย์สมบัติไว้ได้ ก็จะเป็นเหมือนตักน้ำใส่ตุ่มทะลุ ถ้าเป็นแม่บ้านท่านเรียกว่า “แม่กระเซอกันรั่ว”^{๒๒๑} ไม่อาจที่จะรักษาฐานะทางเศรษฐกิจของตนเอาไว้ให้มั่นคงได้ ในทางพระพุทธศาสนา จึงแสดงหลักในการรักษาทรัพย์ไว้ว่า ให้รู้จักแบ่งทรัพย์

^{๒๑๘} การทำความไม่ประมาทในที่ ๔ สถาน คือ (๑) ในการละกายทุจริต ประพฤติกายสุจริต (๒) ในการละวจีทุจริต ประพฤติวจีสุจริต (๓) ในการละมโนทุจริต ประพฤติมโนสุจริต (๔) ในการละความเห็นผิด ทำความเห็นให้ถูก อีกอย่างหนึ่ง (๑) ระวางใจไม่ให้กำหนดในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด (๒) ระวางใจไม่ให้ขัดเคืองในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง (๓) ระวางใจไม่ให้หลงในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความหลง (๔) ระวางใจไม่ให้มัวเมาในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา, อ้างใน พระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **นวโกวาท หลักสูตรนักธรรมชั้นตรี**, หน้า ๓๖-๓๗.

^{๒๑๙} พระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **นวโกวาท หลักสูตรนักธรรมชั้นตรี**, หน้า ๓๖-๓๗.

^{๒๒๐} พระอรรถกถาธิการ (ขวินทร์ สระคำ), รศ.ดร. จำลอง สารพัดนึก, **พจนานุกรมบาลี-ไทย ฉบับนักศึกษา**, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๑๖๓.

^{๒๒๑} แม่กระเซอกันรั่ว เป็นคำเรียกหญิงที่ไม่รู้จักเก็บหอมรอมริบ มีเท่าไรสูญหมด หมายความว่า เป็นคนสลุ่ยส่าย ไม่รู้จักเก็บหอมรอมริบ ขาดการประหยัด, อ้างใน พจนานุกรมไทย-ไทย, <http://www.online-english-thai-dictionary.com>, (๔ มีนาคม ๒๕๕๖).

ออกเป็น ๔ ส่วน จากรายได้ที่ตนได้มาแล้ว ใช้จ่ายภายในครอบครัว ๑ ส่วน ใช้ประกอบธุรกิจต่อไป ๒ ส่วน อีกส่วนหนึ่งให้เก็บรักษาไว้เพื่อแก้ปัญหาและเสริมสร้างฐานะทางทรัพย์สินของตนเอง เพื่อที่จะให้เกิดประโยชน์ที่สุด ดังมีพระพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย กิอารักขสัมปทาเป็นไฉน กุลบุตรในโลกนี้ มีโรคะที่หามาได้ด้วยความหมั่นเพียร สังสมด้วยกำลังแขน มีเหงื่อไหลไทรหมันตัว ชอบธรรม ได้มาโดยธรรมเขารักษาคุ้มครอง โภคทรัพย์เหล่านั้นไว้ได้พร้อมมูลด้วย ทำไว้ในใจว่า ไฉนหนอพระราชาไม่พึงบริโภคทรัพย์เหล่านี้ของเขา โจรไม่พึง ลัก ไฟไม่พึงไหม้ น้ำไม่พึงพัดไป ทายาทผู้ไม่เป็นที่รักไม่พึงลักไป ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า อารักขสัมปทา ^{๒๒๒}

ดังกล่าวมานี้จัดเป็นการรักษาคุ้มครองทรัพย์ภายนอก แต่สำหรับการรักษาทรัพย์สินภายใน ก็คือ การตั้งอยู่ใน “สัมมปปธาน ๔” ^{๒๒๓} ได้แก่ (๑) สังวรปธาน คือ เพียรระวังการกระทำ อกุศลไม่ให้เกิดขึ้น (๒) ปหานปธาน คือ เพียรละเลิกอกุศลที่กำลังกระทำอยู่ (๓) อนรักขปธาน คือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วมิให้เสื่อม (๔) ภาวนาปธาน คือ เพียรฝึกฝนบำรุงกุศลธรรมให้เจริญยิ่งขึ้นไป ดังพุทธดำรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย สัมปธาน (ความเพียรชอบ) ๔ ประการนี้ สัมมปปธาน ๔ ประการอะไรบ้าง คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑. สร้างฉันทะ พยายาม ปรรกความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น ๒. สร้างฉันทะ พยายาม ปรรกความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๓. สร้างฉันทะ พยายาม ปรรกความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ๔. สร้างฉันทะ พยายาม ปรรกความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อความดำรงอยู่ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ใพบูลย์ เจริญเต็มแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ^{๒๒๔}

จากพุทธพจน์ดังกล่าวข้างต้นนี้จะเห็นว่า การรักษาทรัพย์ที่หามาได้หรือที่เรียกว่า ทรัพย์ภายในนั้น ก็คือ สัมมปปธาน ๔ เพราะไม่เพียงเป็นการรักษาทรัพย์ภายในมิให้เสื่อมสูญไปจากจิตใจ แต่ยังเป็นกุศลโลบายของจิตที่จะรักษาทรัพย์สิน คือ กุศลธรรมที่ตนได้บำเพ็ญมานั้นให้คงอยู่หรือเจริญขึ้นเรื่อย ๆ ไป โดยจะต้องตั้งอยู่ในความประมาท ดังพุทธดำรัสที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้นสิ่งที่ขึ้นก่อน สิ่งที่เป็นนิมิตมาก่อน คือ แสงเงิน แสงทอง ฉันทใด ความบังเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ของภิกษุ คือ ความถึงพร้อมที่กระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ซึ่งความไม่ประมาท ก็ฉันทนั้น ความมีมิตรดี ความถึงพร้อมด้วยศีล ความถึงพร้อมแห่งฉันทะ ความถึงพร้อมแห่งจิต ความถึงพร้อมแห่งทักขิ ความถึงพร้อมแห่งความไม่ประมาท ย่อมเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่ง...มรรคมีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสมาธิ สัมมาสมาธิ ... เราไม่เล็งเห็นธรรมอื่น แล้วสักข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุให้มรรคมีองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์ เหมือนอย่าง ความถึงพร้อมด้วย

^{๒๒๒} อก.อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๑๕/๒๙๕ - ๒๙๗.

^{๒๒๓} อก.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓/๒๓-๒๔.

^{๒๒๔} อก.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓/๒๓-๒๔.

ความไม่ประมาทนี้เลย ร้อยเท่าของสัตว์บกทั้งหลาย จะชนิดใด ๆ ก็ตาม ย่อมรวมลงในรอยเท้าช้างได้ทั้งหมด รอยเท้าช้าง เรียกว่า เป็นยอดของร้อยเท่าเหล่านั้น โดยความใหญ่ ฉะนั้น กุศลธรรมทั้งหลายอย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม ย่อมมีความไม่ประมาทเป็นมูล ประชุมลงในความไม่ประมาททั้งหมด ความไม่ประมาท จึงเรียกได้ว่าเป็นธรรมเอก เป็นยอดของธรรม ฉะนั้น...

๓) ทำให้เป็นครอบครัวรู้จักเลือกคบคนดี

คำว่า “รู้จักเลือกคบคนดี” ภาษาบาลีก็คือคำว่า “กัลยาณมิตร” สามารถแยกศัพท์ได้ ๓ ศัพท์ ได้แก่ (๑) คำว่า “กัลยาณ” (กลยาณ) แปลว่า ดี งาม เป็นที่พอใจ ชอบ ไพเราะ อ่อนหวาน^{๒๒๕} (๒) คำว่า “มิตต” (มิตต) แปลว่า คนรักกัน คนมีความเอื้อโยกัน เพื่อน มิตร ไว้วางใจในความลับ^{๒๒๖} หมายความว่าถึง ผู้แนะนำสั่งสอน ที่ปรึกษาเพื่อนที่คบหา และบุคคลผู้แวดล้อมที่ดี ความรู้จักเลือกเสวนาบุคคล หรือเข้าร่วมหมู่กับท่านผู้ทรงคุณทรงปัญญา มีความสามารถ ซึ่งจะช่วยเหลือสนับสนุนชักจูง ชี้ช่องทาง เป็นแบบอย่าง ตลอดจนเป็นเครื่องอุดหนุนเกื้อกูลแก่กัน ให้ดำเนินก้าวหน้าไปด้วยดี ในการศึกษาอบรม การประกอบกิจการ และธรรมปฏิบัติ สิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ดี^{๒๒๗} (๓) คำว่า “ตา” แปลว่า ความ ดังนั้น แปลโดยใจความได้ว่า ความถึงพร้อมด้วยมิตรดีงาม ที่คอยชี้ช่องทางและเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับเรา และเพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะสั่งสอน แนะนำ ชี้แจง ชักจูง ช่วยบอกช่องทางหรือเป็นตัวอย่างให้ผู้อื่นดำเนินไปในมรรคาแห่งการฝึกฝนอบรมอย่างถูกต้อง เช่น พระพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก ครู อาจารย์ และท่านผู้เป็นพหูสูตรทรงปัญญา สามารถสั่งสอนแนะนำเป็นที่ปรึกษาได้แม้จะอ่อนวัยกว่า^{๒๒๘} แต่สำหรับงานวิจัยนี้ความเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยกัลยาณมิตร นั้น หมายถึง มิตร ๒ ประเภท คือ (๑) กัลยาณมิตรภายนอก (๒) กัลยาณมิตรภายใน โดยมีรายละเอียดดังนี้

(๑) กัลยาณมิตรภายนอก คือ “บุคคลทั่วไปไม่ว่าใครก็ตามที่เป็นผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา”^{๒๒๙} ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันต์ พระอนาคามี พระสกทาคามี พระโสดาบัน และกัลยาณมิตรที่เป็นบุุคคลซึ่งในที่นี้หมายถึง

คนธรรมดาที่มีกัลยาณธรรม ประพฤติปฏิบัติชอบมีคุณธรรมสูง ได้แก่ ผู้มีศีลมีธรรมมั่นคงอยู่ในศีลในธรรมดำรงชีวิตด้วยการทำมาหากินอย่างสุจริต มีความซื่อสัตย์ อดทน ขยันหมั่นเพียร มีจิตใจงดงาม เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่เบียดเบียนผู้อื่นให้เดือดร้อน ถึงแม้ว่าจะไม่ใช่พระอริยบุคคลแต่ได้รับความเคารพนับถือและยกย่องสรรเสริญจากบุคคลทั่วไป^{๒๓๐}

^{๒๒๕} พันตรี ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, (กรุงเทพฯ : บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๗๙.

^{๒๒๖} พันตรี ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, หน้า ๕๗๙.

^{๒๒๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๖๕.

^{๒๒๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๖๒๓.

^{๒๒๙} พระมหาสมชาย ฐานวุฑฺโฒ, มงคลชีวิต ฉบับ “ทางก้าวหน้า”, (กรุงเทพฯ : บริษัท ฐานการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๒๔.

^{๒๓๐} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, (กรุงเทพฯ : บริษัท ธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๔๔.

โดยลักษณะมิตรประเภทดังกล่าวนี้มีข้อน่าสังเกตว่า ไม่ได้มีความใกล้ชิดเรตลอดเวลา หรือต้องอยู่กับเรตลอดเวลา กล่าวคือ เราหันหาหมั่นคบถึงแม้ว่าท่านจะคอยตักเตือนชี้แนะแนวทาง ที่ถูกต้องชอบธรรมให้ได้ แต่ก็ต้องเข้าไปใกล้คอยเงี่ยโสตสดับด้วยความตั้งใจฟังด้วยความเคารพ ซึ่ง แตกต่างจากกัลยาณมิตรอีกประเภทหนึ่งนั่นก็คือ กัลยาณมิตรภายใน นั่นเอง

(๒) กัลยาณมิตรภายใน หมายถึง ตัวเราเองขณะที่คิดดี พูดดี และทำดี ดังนั้น การคบกัลยาณมิตรภายในก็คือ “การพยายามฝึกตนให้เป็นผู้มีจิตใจผ่องใส มีสติรำลึกแต่ความคิดที่ดี ๆ เพื่อการสร้างสรรค์ คำพูดที่ดี ๆ เพื่อยกจิตใจของผู้พูดและผู้ฟังให้สูงขึ้น และการกระทำที่ดี ๆ เพื่อประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น จึงทำได้โดยการหมั่นให้ทาน รักษาศีล และเจริญสมาธิภาวนาอย่างสม่ำเสมอ”^{๒๓๑} จะสังเกตได้ว่า กัลยาณมิตรประเภทนี้เป็นกัลยาณมิตรที่อยู่ใกล้ตัวเรามากที่สุด เพราะ นำพาชีวิตให้ประสบความสำเร็จในประโยชน์ปัจจุบันได้หรือประโยชน์ในโลกหน้าหรือประโยชน์อย่าง ยิ่งได้ก็เนื่องมาจากปัจจัยคือ การคบกัลยาณมิตรภายในนี้มากที่สุด แต่ถึงกระนั้นก็ตาม กัลยาณมิตร ภายนอกก็ดี กัลยาณมิตรภายในก็ดี ต่างก็มีความสำคัญเสมอเหมือนกันเพราะอาศัยกัลยาณมิตร ภายนอกทำให้เราเข้าใจหลักการและวิธีการในการฝึกฝนพัฒนาตนเองทั้งทางกาย วาจา และจิตใจให้ ดำรงอยู่ในสิ่งที่ถูกต้องดีงามเป็นกุศล ดังนั้น หากสมาชิกครอบครัวเป็นผู้ถึงพร้อมด้วย กัลยาณมิตรจึงจำเป็นต้องประกอบด้วยกัลยาณมิตรทั้ง ๒ ประเภทนี้ไปด้วยกันเสมอ เพราะ กัลยาณมิตรนั้นสามารถชักนำเกื้อหนุนให้ประสบโลกธรรมที่เป็นฝ่ายอริยมรรคที่เป็นฝ่ายโลกียกุศล คือ อารมณ์ที่น่าพอใจ ได้แก่ “ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข”^{๒๓๒} และอริยมรรคที่เป็นฝ่าย โลกุตต กุศล ได้แก่ “มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑”^{๒๓๓} โดยผลจากความเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยกัลยาณมิตรนี้จะ นำมาซึ่งประโยชน์ทั้งต่อตนเองในโลกนี้ กล่าวคือ เป็นเหตุให้ได้สร้างปัจจัยแห่งอริยทรัพย์ ดังพุทธ คำร่ำว่า

ภิกษุทั้งหลาย ก็กัลยาณมิตรตตาเป็นไฉน กุลบุตรในโลกนี้ อยู่อาศัยในบ้านใด ย่อมดำรงตน เจริญสั่งสมทนากับบุคคลในบ้านหรือนิคมนั้น ซึ่งเป็นคุณุสสัทธิหรือบุตรคุณุสสัทธิ เป็นคน หนุม หรือคนแก่ ผู้มีสมาจารบริสุทธิ์ ผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา ศึกษาสัทธา สัมปทาตามผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ศึกษาศีลสัมปทา ตามผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ศึกษาจาคะ

^{๒๓๑} พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ, มงคลชีวิต ฉบับ “ทางก้าวหน้า”, หน้า ๒๕.

^{๒๓๒} อริยมรรคฝ่ายโลกียกุศล ได้แก่ (๑) ลาภ หมายถึง การได้มาซึ่งลาภ มีลาภ ในการได้มาจากการใช้ ชีวิตอย่างสุขใจเป็นสัมมาอาชีวะ ด้วยความเพียรพยายามบากบั่นและความสามารถของตน ตลอดจนถึงผลที่ได้รับ จากอำนาจของบุญกุศลที่ได้ทำมา (๒) ยศ หมายถึง การได้มาซึ่งยศ มีเกียรติในการใช้ชีวิตในสังคม ด้วยความรู้ ความสามารถ และผลจากการทำหน้าที่อย่างถูกต้อง (๓) สรรเสริญ หมายถึง การได้มาซึ่งความสรรเสริญ เชิดชู เคารพจากผู้อื่นในสังคม โดยได้มาจากการรู้ความสามารถของตน หน้าที่และความดีงามในเชิงคุณธรรมที่มีต่อ ส่วนรวม (๔) สุข หมายถึง การได้รับซึ่งความสุข มีความสุขกาย สบายใจ อันเกิดมาจากการใช้ชีวิตที่ต้อง เหมาะสม และเกิดจากการกระทำคุณความดี ต่อผู้อื่นอย่างเห็นประโยชน์อันเป็นนามธรรม คือ ความสุขที่จะได้รับ, อ้างใน พระอธิป อธิปญโญ (ชัยสวัสดิ์อารี), “การศึกษา กัลยาณมิตรในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๙๐.

^{๒๓๓} มรรค ๔ ได้แก่ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค อรหัตตมรรค, ผล ๔ ได้แก่ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตตผล, นิพพาน ๑ ได้แก่ พระอรหันต์ - ผู้วิจิตร.

สัมปทา ตามผู้ถึงพร้อมด้วยจาคะ ศึกษาปัญญาสัมปทาตามผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา คุก่อน
ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า กัลยาณมิตตตา ^{๒๓๔}

จะเห็นได้ว่า กัลยาณมิตรินั้นเป็นเหตุให้ได้ซึ่งอริยทรัพย์ คือ ศรัทธา ศีล จาคะ และ
ปัญญา ซึ่งต่างก็อยู่ในหลักธรรมของอริยทรัพย์ ๗ ประการในพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ความเป็น
ผู้ถึงพร้อมด้วยกัลยาณมิตรยังเป็นเครื่องหมายหรือรุ่งอรุณของชีวิตว่า บุคคลนั้นมีโอกาสประสบ
ความสำเร็จทั้งชีวิตทางโลกและทางธรรมอย่างแน่นอน ดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันเป็นเอก มีอุปการะมากเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘
ธรรมอันเป็นเอก คือ อะไร คือ กัลยาณมิตตตา ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จัก
เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก... ภิกษุทั้งหลาย เราไม่พิจารณา
เห็นธรรมอันเป็นอย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุ
ให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เกิดขึ้นแล้วถึงความเจริญเต็มที่เหมือนกัลยาณมิตตตานี้ ภิกษุผู้มี
กัลยาณมิตรพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก...
อย่างนี้แล ^{๒๓๕}

๔) ทำให้เป็นครอบครัวรู้จักประมาณตน

คำว่า “รู้จักประมาณตน” หรือ “มีความเสมอต้นเสมอปลาย” ภาษาบาลีก็คือ คำว่า “สม
ชีวิตา” สามารถแยกศัพท์ได้ ๒ ศัพท์ คือ สม + ชีวิตา คำว่า “สม” แปลว่า เสมอ คำว่า “ชีวิ
ตา” แปลว่า ความเป็นอยู่ ^{๒๓๖} แปลโดยใจความก็คือ ความเป็นอยู่อย่างเสมอต้นเสมอปลาย ในที่นี้
หมายถึง ใช้ชีวิตโดยรู้จักประมาณตนเอง ซึ่งพอขยายความได้ว่ารู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักประมาณตน
ว่าตนควรขยันหาทรัพย์ รักษาทรัพย์ และคบคนเช่นไรเป็นเพื่อนเพื่อให้ชีวิตตนเอง ฐานะการเงินดี
ขึ้น การเงินและกิจการเจริญก้าวหน้า แต่ขณะเดียวกันก็ให้วางตนอย่างเสมอต้นเสมอปลาย สำหรับ
ประโยชน์ในปัจจุบันข้อนี้จัดเป็นหลักที่ควบคุม ๓ ข้อข้างต้นให้อยู่ในทางสายกลางเกิดความสมดุล
เช่น จะซื้อหาอะไรสักอย่างก็ต้องให้มีความตั้งปัญหาแล้วแสวงหาคำตอบด้วยตนเองว่า จะซื้ออะไร?
ซื้อไปทำไม? มีความจำเป็นมากน้อยแค่ไหน? ซื้อไปแล้วได้ประโยชน์อะไรบ้าง? และประโยชน์ที่ได้
นั้นคุ้มกับทรัพย์สินที่ต้องจ่ายไปหรือไม่? อย่างที่ท่านแนะไว้ในสุภาษิตที่ว่า “มีน้อย จ่ายน้อย ค่อย
บรรจง จะจ่ายลงให้มาก จะยากนาน ไม่ควรซื้อ ก็อย่าไป พิโรซื้อ ให้เป็นมือ เป็นครว ทังควา
หวาน” สมดังพุทธดำรัสที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ก็สมชีวิตาเป็นไฉน ภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรในโลกนี้ รู้ทางเจริญแห่งโภคะ
และรู้ทางเสื่อมแห่งโภคะแล้วเลี้ยงชีพพอเหมาะ ไม่ให้พุ่มพายนึก ไม่ให้ฝืดเคืองนักด้วยคิดว่า
รายได้ของเราจักต้องเหนือรายจ่าย และรายจ่ายของเราจักต้องไม่เหนือรายได้ ภิกษุทั้งหลาย
เปรียบเหมือนคนชั่ง ตาชั่ง หรือลูกมือชั่งตาชั่ง ยกตาชั่งขึ้นแล้วย่อมรู้ว่า ต้องลดออกเท่านี้
หรือต้องเพิ่มเข้าเท่านี้ ฉันทิ กุลบุตรก็ฉันทินั้นเหมือนกัน รู้ทางเจริญแห่งโภคะ และรู้ทาง

^{๒๓๔} อก.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๑๕/๒๙๕ - ๒๙๗.

^{๒๓๕} คุรยลอะเอยดเพิ่มเติมใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙-๘๔/๔๓-๕๕.

^{๒๓๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ. ศ. ๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ :
บริษัทอักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๒๗๑.

เสื่อมแห่งโรคแล้ว เลี้ยงชีพพอเหมาะ ไม่ให้พุ่มพายนัก ไม่ให้ผิดเคื่องนัก ด้วยคิดว่า รายได้ของเราจะต้องเหนือรายจ่าย และรายจ่ายของเราจะต้องไม่เหนือรายได้

ภิกษุทั้งหลาย ถ้ากุลบุตรผู้มีรายได้น้อย แต่เลี้ยงชีวิตอย่างโอโถง จะมีผู้ว่าเขาได้ว่า กุลบุตรผู้นี้ ใช้โรคเหมือนคนเคี้ยวกินผลมะเดื่อ ฉะนั้น ภิกษุทั้งหลาย ก็ถ้ากุลบุตรผู้มีรายได้มาก แต่เลี้ยงชีพอย่างผิดเคื่อง จะมีผู้ว่าเขาว่ากุลบุตรผู้นี้จักตายอย่างอนาถา แต่เพราะ กุลบุตรผู้นี้รู้ทางเจริญแห่งโรค และรู้ทางเสื่อมแห่งโรคแล้ว เลี้ยงชีพพอเหมาะ ไม่ให้พุ่มพายนัก ไม่ให้ผิดเคื่องนัก ด้วยคิดว่า รายได้ของเราจะต้องเหนือรายจ่าย และรายจ่ายของเรา จักต้องไม่เหนือรายได้ ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า สมชีวิตา ฯ^{๒๓๗}

ดังกล่าวมาทั้งหมดนี้เรียกว่า เป็นการตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท ดังกรณีตัวอย่าง ครอบครัวนายปณณะเศรษฐี ซึ่งเป็นครอบครัวที่รู้จักการประคับประคองการดำเนินชีวิตของตนเอง ไม่ให้ตกทุกข์ได้ยากหรือผิดเคื่องในวันข้างหน้า จัดได้ว่าเป็นการตั้งตนอยู่ในความประมาทในการ ดำเนินชีวิตทางโลก เปรียบเช่นเดียวกันโลกกับธรรมต่างก็อิงอาศัยกันอยู่เหมือนจิตกับเจตสิกฉันใดก็ฉัน นั้น เพราะอาศัยร่างกายคือสังขารนี้เป็นอยู่ ดังนั้น เพื่อเป็นการประคับประคองชีวิตให้เป็นไปพร้อม กันทั้งโลกและธรรมจึงต้องฝึกฝนจิตไปพร้อมกันด้วยความตระหนักรู้จากการกำหนดสติระลึกรู้ เพื่อ รักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นนั้นให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป ด้วยหลักสัมมปธาน ๔ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้นให้ เป็นไปอย่างสม่ำเสมอ โดยมีอิทธิบาท ๔ เป็นฐานซึ่งตนประพฤติปฏิบัติไปนั้นด้วยความพึงพอใจ และมองเห็นคุณค่าของการพัฒนาศักยภาพ คุณภาพของจิตให้เจริญด้วยกุศลธรรม สุดท้ายนำมาซึ่ง ความสุข หรือที่เรียกว่า “สุขของผู้ครองเรือน” ดังที่พระพุทธองค์ตรัสกะอนาถปิณฑิกเศรษฐีไว้ในอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต อานัณยสูตร^{๒๓๘} ว่า

คฤหบดี สุข ๔ ประการนี้คฤหัสถ์ผู้บริโศกคามพึงได้รับตามกาล ตามสมัย สุข ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. อตฺถิสุข (สุขเกิดจากความมั่งคั่ง) ๒. โภคสุข (สุขเกิดจากการ ใช้จ่ายทรัพย์) ๓. อานัณยสุข หรือ อนนฺนสุข (สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้) ๔. อนวัชชสุข (สุขเกิดจากความประพฤติที่ไม่มีโทษ)

ความสุขดังกล่าวมาข้างต้นนี้ พระพุทธองค์ตรัสว่า “เป็นความสุขของคฤหัสถ์ผู้บริโศกคามพึงได้รับตามกาลตามสมัย” โดยความสุขดังกล่าวมีรายละเอียดดังนี้

๑) อตฺถิสุข หมายถึง ความสุขที่เกิดมาจากการมีทรัพย์ ได้แก่ ความภูมิใจ อิ่มใจ เพราะว่าตนมีโภคทรัพย์ที่ได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรง ด้วยความขยันหมั่นเพียรของตนเอง และโดยชอบ ธรรม ดังพุทธดำรัสว่า

อตฺถิสุข เป็นอย่างไร คือ กุลบุตรในโลกนี้มีโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความหมั่นเพียรเก็บ รวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรงอาบเหงื่อต่างน้ำประกอบด้วยธรรมได้มาโดยธรรม เขาได้รับสุข โสมนัสว่า เรามีโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร... เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม นี้เรียกว่าอตฺถิสุข^{๒๓๙}

^{๒๓๗} อัง.อญฺญก. (ไทย) ๒๓/๑๕/๒๕๕ – ๒๕๗.

^{๒๓๘} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๕.

^{๒๓๙} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๖.

๒) โภคสุข หมายถึง ความสุขที่เกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ ได้แก่ ความภูมิใจ อิ่มใจ เพราะว่าตนได้ใช้ทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบสำหรับเลี้ยงชีพตนเองผู้สมควรเลี้ยง และสำหรับบำเพ็ญประโยชน์ ดังพุทธดำรัสว่า

โภคสุข เป็นอย่างไร คือ กุลบุตรในโลกนี้ใช้สอยโภคทรัพย์และทำบุญด้วยโภคทรัพย์ที่หา มาได้ด้วยความหมั่นเพียรเก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรมเขาได้รับสุขโสมนัสว่าเราใช้สอยโภคทรัพย์ และทำบุญด้วยโภคทรัพย์ที่หา มาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียรเก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม นี่เรียกว่าโภคสุข^{๒๔๐}

๓) อดนสุข หมายถึง ความสุขที่เกิดจากความไม่เป็นหนี้ ได้แก่ ความภูมิใจ อิ่มใจ เพราะว่าตนไม่มีหนี้สินติดค้างใคร ในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ไม่ได้ทรงดำหนิว่า การเป็นหนี้ เป็นบาป เป็นกรรม หรือเป็นงานที่ต่ำ ไม่ทรงดำหนิว่าคนที่เป็หนี้เป็นคนที่ไม่เลวทราม เพราะว่า พระองค์ทรงทราบว่าการครองเรือนที่จะให้ได้รับซึ่งอานิสงส์ของความไม่เป็นหนี้ นั้น ในบางครั้งไม่สามารถหลีกเลี่ยงการเป็นหนี้ได้ พระพุทธองค์ได้ตรัสเตือนใจสำหรับผู้ครองเรือนว่า การเป็นหนี้ เป็นทุกข์ในโลก^{๒๔๑} เพราะฉะนั้นการไม่เป็นหนี้ จึงเป็นหนทางที่ทำให้มีชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุขอีกทาง หนึ่ง ดังมีพุทธพจน์ตรัสที่ว่า “อานนยสุข เป็นอย่างไร คือ กุลบุตรในโลกนี้ไม่เป็นหนี้ใครไม่ว่าจะ น้อยหรือมากก็ตามเขาได้รับสุขโสมนัสว่าเราไม่เป็นหนี้ใคร ไม่ว่าจะน้อยหรือมาก นี่เรียกว่าอานนย สุข”^{๒๔๒}

๔) อนวัชชสุข หมายถึง ความสุขที่เกิดจากความประพฤติไม่มีโทษ ได้แก่ ความภูมิใจ อิ่มใจ เพราะว่าตนมีความประพฤติสุจริต ไม่บกพร่องเสียหายต่อหน้าที่ใครๆ กิตติเยตนนไม่ได้ ทั้ง ทางกาย วาจา และทางใจ^{๒๔๓} เป็นความสุขที่เกิดจากการประกอบอาชีพการงานที่ปราศจากโทษ อาชีพที่สุจริต ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา การงานที่ปราศจากโทษ หมายถึง การละจากการ ประพฤติทางกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ที่ทุจริต ให้มีความประพฤติทางกาย วาจา และทางใจที่ บริสุทธิ์สะอาด เมื่อปฏิบัติได้ก็จะทำให้มีความสุขสมบูรณ์ทั้งทางกายและทางใจที่สมบูรณ์ ด้วยเหตุนี้ ในบรรดาสุขของคฤหัสถ์ ๔ ของผู้ครองเรือนนั้น “อนวัชชสุข” นั้นมีค่าและสำคัญมากที่สุด เพราะ เป็นความสุขที่เกิดจากการทำงานที่ไม่มีโทษ ไม่ทำให้ตนเองและผู้อื่นเดือดร้อน ดังที่พระพุทธองค์ตรัส ไว้ว่า

นรชนผู้จะต้องตาย รู้สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ ระลึกถึงสุขที่เกิดจากความมีทรัพย์ เสวย สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ ย่อมเห็นแจ้งด้วยปัญญา ผู้มีปัญญาดีเห็นชัดอยู่อย่างนี้ ย่อมรู้ ส่วนทั้ง ๒ ว่า สุขแม้ทั้ง ๓ ส่วนนี้ มีค่าไม่ถึงเสียอยู่ที่ ๑๖ แห่งสุขที่เกิดจากความประพฤติอัน ไม่มีโทษแล^{๒๔๔} อนวัชชสุข เป็นอย่างไร คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ประกอบด้วยกายกรรม ที่ไม่มีโทษ วจีกรรมที่ไม่มีโทษ และมโนกรรมที่ไม่มีโทษเขาได้รับสุขโสมนัสว่าเราประกอบด้วย

^{๒๔๐} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๖.

^{๒๔๑} “อริยสัจทุกข โลก” วจ.จตุกก. (บาลี) ๒๒/๔๕/๓๓๙.

^{๒๔๒} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๖.

^{๒๔๓} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๕.

^{๒๔๔} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๖ – ๑๐๗.

กายกรรมที่ไม่มีโทษ วาจกรรมที่ไม่มีโทษ มโนกรรมที่ไม่มีโทษ อย่างนี้เรียกว่า อนวัชชสุข^{๒๔๕} คหบดี คฤหัสถ์ผู้บริโภคมั่งมั่งได้รับสุข ๔ ประการนี้แลตามกาลตามสมัย นรชนผู้จะต้องตาย รู้สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ ระลึกถึงสุขเกิดจากความมีทรัพย์ เสวยสุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ ย่อมเห็นแจ้งด้วยปัญญาผู้มีปัญญาดีเห็นชัดอยู่อย่างนี้ย่อมรู้ส่วนทั้ง ๒ ว่าสุขแม้ทั้ง ๓ นี้มีค่าไม่ถึงถึงเสียที่ ๑๖ แห่งสุขเกิดจากความประพฤติดันไม่มีโทษแล

ดังกล่าวนี้นี้ทั้งหมดนี้จะเห็นว่า เป็นความสุขที่คฤหัสถ์ผู้ครองเรือนพึงปรารถนาซึ่งสังเกตได้อย่างชัดเจนจากกรณีครอบครัวนายปณณะเศรษฐีเช่นเดียวกัน สุขที่ครอบครัวได้รับนั้นถึงแม้ในเบื้องต้นไม่ร่ำรวยแต่ก็มีความสุข เพราะสุขที่ได้รับนั้นเป็นความสุขตามหลักทฤษฎีดังกล่าวข้างต้น แต่ก็เป็นความสุขที่ไม่จีรังยั่งยืน ดังนั้น ครอบครัวนี้จึงยังต้องบำเพ็ญทาน ศีล ภาวนาให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปตลอดถึงหมั่นฟังธรรมตามกาลเพื่อการพัฒนาและเป็นแนวทางอันประเสริฐในการดำเนินชีวิตต่อไป

๒.๘.๒ ผลประโยชน์ในโลกหน้า

ประโยชน์ในโลกหน้า หมายถึง ประโยชน์หรือจุดหมายชีวิตในชาติหน้า หรือความคาดหวัง ความมั่นใจ ภายหลังจากละโลกนี้ไปแล้ว คือ ไปสู่โลกหน้าหรืออีกนัยหนึ่ง หมายถึง ประโยชน์ที่เกี่ยวกับคุณค่าของชีวิตและความมีจิตใจที่เจริญงอกงามในคุณธรรม^{๒๔๖} ซึ่งการที่บุคคลจะบรรลุประโยชน์ในระดับนี้ได้ขึ้นขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยในปัจจุบัน คือ การประกอบตนตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรมที่มีความพร้อมที่จะก้าวไปสู่ความคาดหวังในอนาคตหลังจากละสังขารไปแล้ว เป็นประโยชน์ในเบื้องหน้า หรือประโยชน์ลึกล้ำยิ่งกว่าที่จะมองเห็นกันเฉพาะหน้า หรือผิวเผินในภายนอก เกี่ยวด้วยชีวิตด้านในหรือประโยชน์ในด้านคุณค่าของชีวิต เป็นจุดหมายขั้นสูงขึ้นไปเป็นหลักประกันชีวิตเมื่อหลักโลกนี้ไปหรือเป็นหลักประกันการได้คุณค่าที่สูง ล้ำเลิศยิ่งกว่าที่พึงได้กันตามปกติในโลกนี้ได้แก่ ความเจริญงอกงามแห่งชีวิตจิตใจที่ก้าวหน้าเติบโตขึ้นด้วยคุณธรรม ความใฝ่ใจในศีลธรรมในเรื่องบุญเรื่องกุศล ในการสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงาม กิจกรรมที่อาศัยศรัทธาและความเสียสละ การมีความมั่นใจในคุณธรรม มีความสงบสุขทางจิตใจ การรู้จักปิติสุขที่ประณีตด้านในตลอดคุณวิเศษที่เป็นผลสำเร็จทางจิต คืออานสมาบัติ เป็นขั้นที่ผ่อนคลายความยึดติดผูกพันในวัตถุ ทำให้ไม่ยอมตีค่าผลประโยชน์ด้านอามิสสูงเกินไปจนจะต้องมุ่งไขว่คว้ายอมสยบให้ หรือเป็นเหตุต้องกระทำความชั่วร้าย หันมาให้คุณค่าแห่งคุณธรรมความดีงาม รู้จักทำการด้วยความใฝ่ธรรมรักความดีงาม รักคุณภาพของชีวิตและความเจริญงอกงามของจิตใจ^{๒๔๗} ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑) มีจิตมั่นคง

คำว่า “จิตที่มั่นคง” เป็นคุณลักษณะของจิตที่เป็นความสุขอย่างหนึ่งเกิดจากความมั่นคงไม่หวั่นไหวต่อความตาย อันเนื่องมาจากการเข้าใจโลกและชีวิตตลอดถึงคุณความดีที่ตนเองประพฤตินั้นทำให้ตนเองไปสู่คติแน่นอน สืบเนื่องมาจากศรัทธา ๔ อย่างในพุทธศาสนานั้นเอง ซึ่งหลัก

^{๒๔๕} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๖๒/๑๐๗.

^{๒๔๖} พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธศาสนากับชะตากรรมของสังคม, (กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา, ๒๕๒๓), หน้า ๖๒-๖๓.

^{๒๔๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๕๙๔-๕๙๕.

ศรัทธาดังกล่าวนี้นี้พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “ย่อมเป็นไปเพื่อเกื้อกูลในภพหน้า เพื่อสุขในภพหน้าแก่กุลบุตร” แน่นอน ดังพุทธดำรัสว่า

พยัคฆปัชชะ ธรรม ๔ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อเกื้อกูลในภพหน้า เพื่อสุขในภพหน้าแก่กุลบุตร ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. สัทธาสัมปทา ๒. สีลสัมปทา ๓. จาคสัมปทา ๔. ปัญญาสัมปทา สัทธาสัมปทา เป็นอย่างไร คือ กุลบุตรในโลกนี้เป็นผู้มีศรัทธา เชื่อปัญหาเครื่องตรัสรู้ของตถาคตว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค นี้เรียกว่า สัทธาสัมปทา สีลสัมปทา เป็นอย่างไร คือ กุลบุตรในโลกนี้เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ฯลฯ เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท นี้เรียกว่า สีลสัมปทา จาคสัมปทา เป็นอย่างไร คือ กุลบุตรในโลกนี้มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันสละแล้ว มีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการแจกทานอยู่ครองเรือน นี้เรียกว่า จาคสัมปทา ปัญญาสัมปทา เป็นอย่างไร คือ กุลบุตรในโลกนี้เป็นผู้มีปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา เห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ นี้เรียกว่า ปัญญาสัมปทา พยัคฆปัชชะ ธรรม ๔ ประการนี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อเกื้อกูลในภพหน้า เพื่อสุขในภพหน้าแก่กุลบุตร คนขยันหมั่นเพียรในการงาน ไม่ประมาท รู้วิธีการเลี้ยงชีพแต่พอเหมาะ รักษาทรัพย์ที่หามาได้ เป็นผู้มีศรัทธา ถึงพร้อมด้วยศีล รู้ความประสงค์ของผู้ขอ ปราศจากความตระหนี่ ชำระทางแห่งประโยชน์ที่มีในภพหน้าอยู่เป็นนิตย์ ที่พระพุทธเจ้าผู้มีพระนามว่าสัจจะตรัส ธรรม ๘ ประการดังกล่าวมานี้ เพื่อผู้ครองเรือน ผู้มีศรัทธา อันเป็นเหตุนำสุขมาให้ในโลก ทั้ง ๒ คือ ประโยชน์เกื้อกูลในภพนี้ และสุขในภพหน้า จาคะ บุญนี้ย่อมเจริญยิ่งขึ้น แก่คุณวิเศษทั้งหลายด้วยประการฉะนี้

จากพุทธดำรัสข้างต้นจะเห็นได้ว่า เป็นแนวคิดหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้เข้าใจในการดำเนินชีวิต ด้วยความมั่นคงทางจิตใจของตนเป็นเหตุให้ไม่มีความพรั่นพรั่นแม้ต่อความตาย เพราะได้ดำเนินชีวิตอย่างอยู่ดีที่ที่สุดและได้ใช้ชีวิตนั้นให้เกิดคุณประโยชน์คุ้มค่ากับการที่ได้เกิดมาแล้วชาติหนึ่ง เรียกได้ว่าเป็นผู้อยู่อย่างผู้มีชัย ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิต คนเช่นนั้นคือผู้ที่ได้เข้าถึงจุดหมายแห่งการมีชีวิต ดังนั้น การที่จะบรรลุประโยชน์ในระดับนี้ได้มันจะต้องมีศรัทธาเชื่อมั่นในคุณความดี มีความประพฤติเรียบร้อย ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นรู้จักการให้ทาน รวมถึงการมีปัญญาในการตัดสินใจปัญหาต่าง ๆ^{๒๔๘} ดังกรณีตัวอย่างครอบครัวอนาถบิณฑิกเศรษฐี เห็นได้ว่า อนาถบิณฑิกเศรษฐีก่อนละสังขารไม่มีอาการพรั่นพรั่นต่อความตายแต่ประการใด เพราะตลอดชีวิตของตนได้ทำหน้าที่ของผู้นำครอบครัวได้อย่างสมบูรณ์ บำรุงพุทธศาสนาอย่างดี ประพฤติตนในศีลธรรมสม่ำเสมอมีศรัทธาไม่หวั่นไหวในพระรัตนตรัย เรียกได้ว่าเป็นผู้อยู่อย่างผู้มีชัย ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิต คนเช่นนั้นเรียกว่า “ผู้ที่ได้เข้าถึงจุดหมายแห่งการมีชีวิตที่แท้จริง”

^{๒๔๘} อด. อภฺรภูทก. (ไทย) ๒๓/๓๒/๒๖๓.

๒.๘.๓ ผลคือพระนิพพาน

ผลคือ พระนิพพาน หรือประโยชน์อย่างยิ่ง เป็นประโยชน์สูงสุดในพระพุทธศาสนา ในพระบาลีกล่าวไว้ในฐานะเป็นคำไวพจน์ของนิพพาน ในอรรถกถามีการระบุไว้ว่า คือ “นิพพาน” ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต ไม่มีเป้าหมายอะไรที่ยิ่งไปกว่านี้เป็นที่สุดเป็นที่สรุปลงแห่งการประพฤติปฏิบัติทั้งหมดของชีวิต ซึ่งเป็นประโยชน์ที่อยู่เหนือโลกหรือจัดเป็นขั้นที่อิสระเหนือโลกมีจิตใจที่เบิกบาน โปร่งใสสามารถแก้ปัญหาในจิตใจได้สิ้นเชิง^{๒๔๙} ทั้งนี้เพราะเกิดจากความเข้าใจ รู้แจ้ง หยั่งเห็นความจริงของโลกและชีวิต มีใจมั่นคงไม่หวั่นไหวไปตามโลกธรรม คือ ความผันผวนแปรเปลี่ยนของสิ่งทั้งหลาย^{๒๕๐} ซึ่งประโยชน์ดังกล่าวมานี้ หากได้พิจารณาพิเคราะห์พบว่า ไม่เพียงแต่ได้บรรลุเป้าหมายความสุขสูงสุดอันเป็นเป้าหมายของพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังได้รับประโยชน์ในปัจจุบันอีกด้วย ดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า “การบรรลุปรมาตมประโยชน์นั้นย่อมได้รับอานิสงส์ คือ (๑) ได้รับความสุขในภพปัจจุบัน (๒) ไม่ไปอบายภูมิ (๓) พ้นจากกิเลสและกองทุกข์ (๔) ถึงสุขอันไพบูรณ์ (๕) ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดในห้วงมรรณพภพสงสารอีกต่อไป”^{๒๕๑} ดังกรณีตัวอย่างครอบครัวนายบุญณะเศรษฐี อนาคตบิณฑิกเศรษฐี นางวิสาขาและนางอุตตรา ครอบครัวดังกล่าวมานี้ ผลจากการปฏิบัติตามหลักการดำเนินชีวิตตามสายกลาง มีภูมิคุ้มกันให้กับครอบครัวที่ดี ผลที่เกิดขึ้นนั้นได้ทั้งประโยชน์ในโลกนี้ โลกหน้าและประโยชน์อย่างยิ่งคือ “พระนิพพาน” ถึงแม้ว่า ในกรณีตัวอย่างได้แต่เพียงบรรลุธรรมขั้นต้นก็ตาม แต่ก็มีเป้าหมายที่ชัดเจนแน่นอนว่า จะได้นิพพานอีกไม่เกิน ๗ ชาติ หรือน้อยกว่านั้นตามภูมิธรรมที่สมาชิกในครอบครัวแต่ละท่านปฏิบัติได้

กล่าวโดยสรุป ผลของการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวในปรับใช้ในชีวิตประจำวัน ส่งผลทำให้เห็นเด่นชัดถึง ๓ อย่าง แต่ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะประโยชน์ในชาตินี้หรือประโยชน์ในปัจจุบันนั่นเอง เพราะผลที่ได้รับนั้นไม่เพียงแต่นำมาซึ่งประโยชน์ความสุขความเจริญและความก้าวหน้าต่อชีวิตตนเองเท่านั้น แต่ยังนำมาซึ่งประโยชน์ต่อครอบครัวและสังคมประเทศชาติอีกด้วย เพราะการเสริมสร้างดังกล่าวมาทั้งหมดนี้ยังได้ส่งผลทำให้เกิด คือ (๑) ทำให้เกิดความเสมอภาค (๒) ทำให้เกิดความปรองดองภายในครอบครัว ทำให้เกิดความสามัคคีภายในครอบครัวและเป็นพลเมืองที่ดีให้กับสังคม และ (๓) ทำให้เกิดความผาสุกในครอบครัว ซึ่งมีรายละเอียดต่อไปนี้

(๑) ทำให้เกิดความเสมอภาค

หลักความเสมอภาคในระบอบประชาธิปไตยเชื่อมั่นว่า หากมนุษย์มีโอกาสที่เสมอเท่าเทียมกันถึงแม้ว่าจะมีความสามารถที่แตกต่างกันก็ตาม มนุษย์จะสามารถดำรงชีวิตที่ร่วมกันได้ เพราะเป็นความเสมอภาคกันในระดับขั้นพื้นฐานที่ประชาชนในสังคมเดียวกันมีความเท่าเทียมกันภายใต้กฎหมายเดียวกัน ส่วนทัศนะพุทธศาสนานั้นพบว่า ได้แสดงความเสมอภาคไว้อย่างชัดเจนเหมือนกันในเรื่องของระบบวรรณะ เชื่อชาติ อาทิ บุคคลไม่ว่าจะอยู่วรรณะใดก็สามารถเข้ามาบวชใน

^{๒๔๙} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), การศึกษาที่สากลบนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย, (กรุงเทพฯ : อัมรินทร์ พริ้นติ้ง, ๒๕๓๒), หน้า ๑๑๑.

^{๒๕๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พระพุทธศาสนา : พัฒนาคนและสังคม, (กรุงเทพฯ : ส่วนท้องถิ่นกรรมการปกครอง, ๒๕๔๐), หน้า ๔.

^{๒๕๑} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ ป.ธ. ๙), มงคล ๓๘ ประการ, (กรุงเทพฯ : การพิมพ์พระนคร, ๒๕๓๘), หน้า ๒๓๙.

พุทธศาสนาและนับถือกันในเรื่องของพรธา โดยไม่ได้คำนึงถึงว่าจะอยู่วรรณะใด เชื่อชาติใด ดังนั้นหลักความเสมอภาคในทัศนะพุทธศาสนามีส่วนสำคัญต่อการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวได้อย่างนั้น ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๑.๑ ความเสมอภาคทางด้านสังคม

สำหรับความเสมอภาคทางด้านสังคมในที่นี้ ก็คือ ความเสมอภาคในเรื่องกฎแห่งกรรม ซึ่งเป็นกฎที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นเหตุเป็นผลของการกระทำของบุคคลในสังคมที่ให้ความยุติธรรมไม่เลือกปฏิบัติ กล่าวคือ ทำเหตุดีผลก็คือความดี ทำเหตุชั่วผลก็คือความชั่ว ซึ่งเป็นเครื่องที่แสดงให้เห็นถึงวิบากกรรมอย่างลงตัว ดังข้อความที่ว่า “บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น ทำดีย่อมได้ผลดี ทำชั่วย่อมได้ผลชั่ว”^{๒๕๒} ดังกรณีครอบครัวตัวอย่างพบว่า ความรุนแรงหรือความมั่นคงของชีวิตครอบครัวที่เกิดขึ้นภายในครอบครัวแต่ละครอบครัวนั้นเกิดขึ้นจากกรรม การกระทำของตนเอง ทั้งสิ้นทั้งที่ล่วงทางกายทวาร วจิตวารและมโนทวาร โดยเฉพาะครอบครัวนายปุณณะเศรษฐี ซึ่งเกิดความรุนแรงในครอบครัวของลูกสาวคือนางอุตตรา และกรณีความรุนแรงที่เกิดขึ้นกับครอบครัวนางวิสาขาระหว่างนางกับพ่อสามี พบว่า ระบบชนชั้นวรรณะทางสังคมไม่ใช่ตัวชี้วัดความดี ความชั่วของมนุษย์ แต่การกระทำของมนุษย์ต่างหากที่เป็นตัวชี้วัดกรรมและผลของกรรม บุคคลที่เกิดมาถึงแม้จะเกิดในวรรณะสูงถ้าประพฤติตนไม่ดี ก็ไ้ว่าจะเป็นคนสูงส่งตามวรรณะไม่ ด้วยเหตุนี้พระพุทธองค์จึงได้ทรงแสดงหลักปฏิบัติของคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน ที่จะต้องมีความรับผิดชอบต่อครอบครัว หน้าที่และบทบาทของตนเองตามสถานภาพที่เป็นอยู่ให้เหมาะสม อาทิ ครอบครัวต้องมีความรับผิดชอบอย่างไร บทบาทและหน้าที่ของบิดามารดา บทบาทและหน้าที่ของบุตรอย่างไร โดยยกตัวอย่างสังคมสงฆ์ให้เห็นว่า ทุกคนที่เกิดมาไม่ว่าวรรณะไหนเมื่อเข้าสู่ร่มเงาของพระพุทธองค์โดยยึดถือแนวทางพระพุทธศาสนา ทุกคนมีความเท่าเทียมกันหมด ดังพระพุทธองค์ได้ทรงแสดงความเสมอภาคของมนุษย์โดยสรุปไว้ว่า “ความเสมอภาคของมนุษย์ก็คือความดีความชั่วของมนุษย์ไม่ได้ขึ้นอยู่กับชาติกำเนิดหรือทรัพย์สินสมบัติแต่ขึ้นอยู่กับกรกระทำ บุคคลผู้มีความรู้ดีและมีความประพฤติดีเป็นผู้ประเสริฐสุดในหมู่เทวดาและมนุษย์”

(๑.๒) ความเสมอภาคทางด้านเศรษฐกิจ

ความเสมอภาคทางด้านเศรษฐกิจ ไม่ได้หมายถึง “การที่ทุกคนจะต้องมีรายได้เท่าเทียมกันเพราะเป็นสิ่งที่เกิดหรือทำได้ยาก แต่อาจหมายถึง สภาพความใกล้เคียงกันในฐานะทางเศรษฐกิจมีการกระจายรายได้ที่เป็นธรรม มิให้ช่องว่างระหว่างชนชั้นทางสังคมมากนัก”^{๒๕๓} จะสังเกตว่า สังคมอินเดียในสมัยนั้นการแบ่งชนชั้นในตอนแรกอาจจะแบ่งตามสีของผิวกลายเป็น ๒ วรรณะคือ “พวกผิวขาวกับพวกผิวดำ ครั้นต่อมา พวกอารยันเองแยกย้ายกันไปประกอบอาชีพหลายอย่าง จึงเกิดการแบ่งชนชั้นเนื่องจากอาชีพและฐานะทางสังคมขึ้น จาก ๒ วรรณะกลายมาเป็น ๔

^{๒๕๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๙๐๓/๓๓๓.

^{๒๕๓} พระมหาสุรชัย อาภาโร (แก้วรุ่งคำ). “การใช้หลักพุทธธรรมในการพัฒนาการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย”. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑, หน้า ๖๖.

วรรณะ”^{๒๕๔} ซึ่งเป็นอีกประเด็นหนึ่งเพื่อเป็นการแบ่งแยกเรื่องของการประกอบอาชีพ โดยกษัตริย์ประกาศตนเองว่าเป็นเชื้อพระวงศ์สืบสายโลหิตจากหัวหน้าของชนเผ่าอารยันที่นำทัพบุกเข้ามาเป็นเจ้าครองผืนแผ่นดินชนพหุวิปตอนต้น ๆ พราหมณ์ คือพวกนักบวช อาชีพหลักคือ ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา แพศย์ ประกอบอาชีพเป็นพ่อค้า รวมทั้งชาวนา ชาวสวน ช่างทอง ช่างจักสาน เป็นต้น วรรณะศุทร อาชีพรบจ้าง เป็นกรรมกร เป็นคนใช้ จะเห็นว่าอาชีพจะเป็นตัวบ่งบอกถึงสถานะทางสังคมว่า เป็นคนวรรณะใดในสังคม จากแนวปฏิบัตินี้พระพุทธองค์ได้ทรงสอนแนวปฏิบัติในเรื่องเศรษฐกิจแบบทางสายกลาง ซึ่งมีอยู่ในมรรคมีองค์ ๘ โดยเริ่มจากสัมมาอาชีวะว่างดเว้นจากอาชีพที่ต้องห้ามทางพระพุทธศาสนา (มัจฉาณิชา ๕) แล้วประกอบอาชีพที่ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น โดยยึดหลักการแสวงหาและรักษาทรัพย์ หลักการบริโภคทรัพย์ หลักการใช้จ่ายทรัพย์ให้เกิดประโยชน์ ซึ่งทุกระบบวรรณะทางสังคมสามารถปฏิบัติได้อย่างเสมอภาคกัน ดังได้อธิบายมาแล้วในหัวข้อเรื่องวิธีแก้ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ

(๑.๓) ความเสมอภาคทางการศึกษา

แต่เดิมนั้นสังคมได้จัดวางระบบการศึกษาตามกรอบแนวคิดของชนชั้นทางสังคม ชนชั้นต่ำไม่อาจได้รับโอกาสหรือความเสมอภาคทางการศึกษา แต่ในทางพุทธศาสนา “มัชฌิมาปฏิปทา” หรือหลักการศึกษาที่เรียกว่า “สิกขา” คือ ศีล สมาธิ ปัญญา จัดเป็นสิกขาที่ครอบคลุมข้อปฏิบัติทั้งหมดในพระพุทธศาสนาและไม่เลือกชนชั้น ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าเรื่องของพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องของการศึกษาทั้งสิ้น เพราะพระพุทธศาสนาเริ่มต้นด้วยการศึกษาจบลงด้วยศึกษานั้นเอง และเมื่อบุคคลมีความเสมอภาคทางสังคม เสมอภาคทางเศรษฐกิจ ก็เป็นตัวชี้วัดอย่างหนึ่งที่มีความเชื่อมโยงถึงความเสมอภาคทางการศึกษา เพราะเป็นการปฏิบัติในเรื่องของศีล สมาธิ ปัญญา อาทิตความเสมอภาคทางสังคมทำให้บุคคลไม่เลือกปฏิบัติในการทำความดีซึ่งแสดงว่า รู้จักคิดเป็น และการประกอบอาชีพที่สุจริตเป็นสัมมาอาชีวะ เป็นเหตุทำให้เกิดสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ ซึ่งอยู่ในองค์มรรคเรื่องศีลสิกขา ซึ่งเป็นหลักพื้นฐานในการพัฒนาตนเองเพื่อเข้าสู่ขั้นตอนขององค์มรรคจิตตสิกขา ปัญญาสิกขา ต่อไป ดังความหมายของสิกขาในคัมภีร์มหานิทเทศที่ว่า

บุคคลย่อมศึกษาอริสัจ คือ ศึกษาเรื่องความประเสริฐดีทางกาย วาจาให้สูงขึ้นไปบ้าง ศึกษาในการฝึกอบรมจิตใจให้ดีขึ้นบ้าง ศึกษาในการอบรมปัญญาให้เจริญขึ้นไปบ้าง เมื่อหวังจิตคำนึงถึงการศึกษา ๓ อย่างนี้ก็ชื่อว่า ศึกษา เมื่อรู้ก็ชื่อว่าศึกษา เมื่อเห็นคือเข้าใจก็ชื่อว่าศึกษา เมื่อตั้งจิตกำหนดแน่วแน่ก็ชื่อว่าศึกษา เมื่อเอาสติกำหนดก็ชื่อว่าศึกษา เมื่อตั้งจิตมั่นก็ชื่อว่าศึกษา เมื่อรู้ทั่วชัดด้วยปัญญาก็เรียกว่าศึกษา เมื่อรู้สิ่งที่พึงรู้จำเพาะก็ชื่อว่าศึกษา เมื่อประจักษ์แจ้งสิ่งที่ควรประจักษ์แจ้งก็ชื่อว่าศึกษา เมื่อฝึกอบรมเจริญสิ่งที่ควรปฏิบัติควรฝึกอบรมก็ชื่อว่าศึกษา^{๒๕๕}

จากข้อความข้างต้น จะสังเกตได้ว่า เป็นการศึกษาเรื่องในชีวิตจริงที่จะต้องลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง ซึ่งตั้งอยู่ความเชื่อพื้นฐานเรื่องศรัทธาในพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า ตถาคตโพธิศรัทธา ที่จะฝึกอบรมพัฒนาตนเองให้รู้แจ้งเห็นจริงเพราะมีความเชื่อว่า มนุษย์ทุกคนมีศักยภาพที่จะพัฒนา

^{๒๕๔} ท.ดับบลิว.ริส เดวิดส์ แต่ง สมัย สิงหศิริ แปลและเรียบเรียง, พระพุทธศาสนาในชมพูทวีป, (กรุงเทพฯ : สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๙๙.

^{๒๕๕} คัมภีร์ขุททกนิกาย มหานิทเทศ ๒๙/๙๖๐/๖๐๘.

ตนเองถึงความเป็นมนุษย์ที่ประเสริฐได้ ดังกรณีนางกุนทเกส^{๒๕๖} ซึ่งเป็นกรณีที่เห็นได้ถึงการพัฒนาตนเองอันตั้งอยู่บนฐานความเชื่อมั่นในการพัฒนาปัญญาให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป จนกระทั่งนางสามารถพัฒนาฝึกฝนตนเองสำเร็จธรรมขั้นสูงเป็นพระอรหันต์บุคคลในพระพุทธศาสนาองค์หนึ่ง แสดงว่าความเสมอภาคทางการศึกษาที่ไม่เลือกปฏิบัติทางเพศ ไม่ว่าเพศใดเมื่อศึกษาฝึกฝนพัฒนาตนเองก็สามารถบรรลุการศึกษาขั้นสูงในพระพุทธศาสนาได้เหมือนกัน ซึ่งสอดคล้องกับลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสว่า “การเรียนหนังสือมันไม่ใช่ตัวศึกษา เป็นแต่เอกเทศของศึกษา การฝึกหัดให้มีความคิด สามารถประกอบกิจนั้น ๆ ได้ นั่นแหละเป็นตัวศึกษาโดยตรง...ถึงลูกชาวบ้านที่สำเนียงในการทำกินตามตระกูล ก็ได้ชื่อว่าศึกษาเหมือนกัน”^{๒๕๗}

สรุปว่า การปฏิบัติตนเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงตามหลักการทางพุทธศาสนานั้น นำมาซึ่งความเสมอภาค คือ (๑) ความเสมอภาคทางสังคม หมายถึง ผลของการกระทำจะให้ผลเสมอภาคกับทุกคนไม่เลือกชนชั้นวรรณะ (๒) ความเสมอภาคทางเศรษฐกิจ หากปฏิบัติตั้งแต่วันจากอาชีพที่ต้องห้าม มีสัมมาปฏิบัติเดินตามอริยมรรคย่อมได้รับความสุขจากการแสวงหาทรัพย์นั้นได้เช่นเดียวกันที่เรียกว่า “สุขของคฤหัสถ์” (๓) ความเสมอภาคทางการศึกษา หมายถึง การศึกษาตามหลักไตรสิกขา ๓ มีศีล สมาธิและปัญญา บุคคลย่อมได้รับผลเสมอกันโดยไม่จำกัดเพศ ดังกรณีตัวอย่างครอบครัวนาย पुณณะเศรษฐี สิ่งที่ครอบครัวนี้ได้รับและสังเกตเห็นได้อย่างชัดเจน คือ ความเสมอภาคทางสังคมผลของกรรมดีคือความขยันซื่อสัตย์ ทำให้ครอบครัวได้รับผลแห่งกรรมได้อย่างลงตัว ทางเศรษฐกิจมีความสุขตามฐานะทั้งในยามทุกข์ยากและเมื่อครั้งได้เป็นเศรษฐีแล้วและการศึกษา ผลของการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบมีจิตใจตั้งมั่นในพระรัตนตรัยทำให้สมาชิกทุกคนในครอบครัวบรรลุธรรม อันเป็นผลในปัจจุบันที่เรียกว่า “ทิฐุธรรมิกตลประโยชน์” นั่นเอง

(๒) ทำให้เกิดความปรองดองในครอบครัว

คำว่า “ปรองดอง” หมายถึง “ออมชอม ประนีประนอม ยอมกันไม่แก่งแย่งกัน ตกลงกันด้วยความไกล่เกลี่ย ตกลงกันด้วยไมตรีจิต”^{๒๕๘} จัดเป็นกระบวนการต่างๆ ที่ป้องกันแก้ไขไม่ให้ความขัดแย้งเกิดขึ้นมาใหม่อีกครั้งโดยการสร้างสันติภาพ หุดยังวงจรความรุนแรง และสร้างสถาบันที่เป็นประชาธิปไตยให้กลับคืนมาอีกครั้งหนึ่ง แต่ในส่วนของแนวทางการปฏิบัตินั้นเป็นที่ยอมรับว่าอาจไม่ใช่นักที่จะสามารถทำตามแนวคิดเชิงทฤษฎีของการปรองดอง เนื่องจากการปรองดองไม่ใช่การกระทำที่จะสามารถแยกออกจากสังคมที่มีปัญหาความขัดแย้งและความหวาดกลัวอย่างรุนแรงออกไปได้ การปรองดองไม่ใช่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น แต่เป็นกระบวนการที่ยากลำบาก ยาวนาน คาคดาไม่ได้และเกี่ยวข้องกับการวางแผน ขั้นตอนและวิธีการต่างๆ ที่หลากหลาย และต้องมีการกระทำอย่างต่อเนื่อง เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ อาทิ การมีสันติธรรมแทนที่จะแก้แค้นการจัดการความทรงจำร่วมกัน และสร้างการอธิบายจากมุมมองต่างๆ ของคู่ขัดแย้งอย่างเท่าเทียมกัน เพราะการสร้าง ความปรองดอง เป็นกระบวนการที่นำไปสู่การลดความเกลียดชังแตกแยกและสร้างความไว้วางใจเพื่อ

^{๒๕๖} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๙๘-๑๐๖, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๑๕๒-๑๖๓.

^{๒๕๗} วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา, **ประมวลพระนิพนธ์ลายพระหัตถ์เกี่ยวกับการศึกษา**, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๓๐๙.

^{๒๕๘} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ. ศ. ๒๕๒๕**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ บริษัทอักษรเจริญทัศน์ อจท.จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๔๙๘.

ฟื้นคืนความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนที่เคยขัดแย้งรุนแรง โดยผ่านการแสดงความรับผิดชอบต่อการกระทำในอดีต การยอมรับความจริงที่เกิดขึ้น การเมตตาให้อภัย ตลอดจนการมองภาพอนาคตของสังคมร่วมกัน^{๒๕๙}

ด้วยเหตุนี้ เพื่อให้ปัญหาในครอบครัวจะได้ยุติลงนั้นจะต้องเกิดจากความร่วมมือร่วมใจกัน สมาชิกในครอบครัวด้วยการเสวนาพูดคุยกัน หันหน้าเข้าหากันเพื่อปรับความเข้าใจเล่าความจริงกับบริบทของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อมีปัญหา ให้อภัยกัน เอาใจเขามาใส่ใจเรา หมายความว่า เป็นสร้างการเข้าใจถึงสาเหตุที่มาของความขัดแย้งจากมุมมองของแต่ละครอบครัวโดยยินดีที่จะรับฟังเหตุผลของผู้กระทำผิด และผู้กระทำผิดก็พร้อมที่จะรับรู้ความรู้สึกเจ็บปวดเพื่อหยุดยั้งความเกลียดชังและการแก้แค้นต่อกัน อาทิครอบครัวของนางวิสาขามหาอุบาสิกาเป็นต้น ความปรองดองเกิดขึ้นได้นั้นเกิดจากการแก้ปัญหาด้วยการใช้สติปัญญาไม่ใช่ความรุนแรง หาโอกาสจังหวะในการพูดคุยเพื่อสร้างความปรองดองให้เกิดขึ้นในครอบครัวด้วยการสร้างความเชื่อมั่นและความไว้วางใจในครอบครัวให้กลับคืนมาโดยวางอยู่บนพื้นฐานของความจริงที่เกิดขึ้นของมนุษย์ อันเกิดจากความหลากหลายความเชื่อทางวัฒนธรรมในสังคม สุดท้ายของการสร้างความปรองดองของทั้งสองตระกูลนำมาซึ่งความมั่นคงของครอบครัวในที่สุด ดังนี้

๒.๑ นำมาซึ่งความสามัคคีภายในครอบครัว

คำว่า “สามัคคี” หมายถึง ความพร้อมเพรียงกัน ความกลมเกลียวกัน ความปรองดองกัน ร่วมใจกันปฏิบัติหน้าที่และบทบาทของตนเองให้บรรลุผลตามที่ต้องการ เกิดบทบาทอย่างสร้างสรรค์ ปราศจากการทะเลาะวิวาท ไม่เอารัดเอาเปรียบกัน เป็นการยอมรับความมีเหตุผลซึ่งกันและกัน ยอมรับความแตกต่างหลากหลายทางความคิด ความกลมเกลียวกันในลักษณะเช่นนี้ เรียกอีกอย่างว่า “ความสามัคคีภายในครอบครัว” ผู้ที่มีความสามัคคี คือ ผู้ที่เปิดใจกว้างรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น รับบทบาทของตน ทั้งในฐานะผู้นำครอบครัวและสมาชิกในครอบครัวที่ดี มีความมุ่งมั่นต่อการรวมพลัง ช่วยเหลือเกื้อกูลกันเพื่อให้การงานและบทบาทหน้าที่ของตนนั้นสำเร็จลุล่วง แก้ปัญหาและขจัดความขัดแย้งในครอบครัวได้ เป็นผู้มีเหตุผล ยอมรับความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรม ความคิด ความเชื่อ สมาชิกทุกคนพร้อมที่จะปรับตัวเพื่ออยู่ร่วมกันอย่างสันติในการดำเนินชีวิตเพื่อให้บรรลุเป้าหมายของการใช้ชีวิตครอบครัว ซึ่งรวมไปถึงการมีความสัมพันธ์กับผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็นเพื่อนบ้าน เพื่อนร่วมงาน ร่วมชุมชน ตลอดจนพี่น้องร่วมครอบครัว จะเกิดเป็นความสัมพันธ์อันดีหรือที่เรียกว่าความสามัคคี ได้นั้น ต้องอาศัยเหตุที่เรียกว่า “สาราณียธรรม”^{๒๖๐} หรือธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน กระทำซึ่งความเคารพระหว่างกัน อยู่ร่วมกันในครอบครัวและสังคมด้วยดี มีความสุข ความสงบ ไม่ทะเลาะเบาะแว้ง ทำร้ายทำลายกัน มี ๖ ประการ ดังมีรายละเอียดดังนี้

๑. เมตตาการุณยธรรม หรือทำต่อกันด้วยเมตตา คือ แสดงไมตรีและความหวังดีต่อเพื่อน ต่อผู้อื่นด้วยการช่วยเหลืออุเคราะห์ต่างๆ โดยเต็มใจ แสดงอาการกิริยาสุภาพ เคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

^{๒๕๙}โครงการวิจัยการสร้างครอบครัวปรองดองแห่งชาติ, (google.com,๑๒ เมษายน ๒๕๕๘).

^{๒๖๐}ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ วิ.ป. (ไทย) ๘/๒๗๔/๓๖๘-๓๖๙.

๒. เมตตาวจีกรรม หรือพูดต่อกันด้วยเมตตา คือ ช่วยบอกสิ่งที่เป็นประโยชน์ สั่งสอนหรือแนะนำตักเตือนกันด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพ แสดงความเคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๓. เมตตามโนกรรม หรือคิดต่อกันด้วยเมตตา คือ ตั้งจิตปรารถนาดี คิดทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน มองกันในแง่ดี มีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสต่อกัน

๔. สาธารณโภคี หรือได้มาแบ่งกันกินใช้ คือ แบ่งปันลาภผลที่ได้มาโดยชอบธรรม แม้เป็นของเล็กน้อย ก็แจกจ่ายให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคทั่วกัน

๕. สีลสามัญญตา หรือประพฤติให้ดีเหมือนเขา คือ มีความประพฤติสุจริต ตั้งใจ รักษาระเบียบวินัยของครอบครัว ไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจ หรือทำความเสื่อมเสียแก่ครอบครัวและวงศ์ตระกูล

๖. ทิฐิสามัญญตา หรือปรับความเห็นเข้ากันได้ คือ เคารพรับฟังความคิดเห็นกัน มีความเห็นชอบร่วมกัน ตกลงกันได้ในหลักการสำคัญ ยึดถืออุดมคติหลักแห่งความดีงาม หรือจุดหมายอันเดียวกัน

จะเห็นได้ว่า ธรรมดังกล่าวข้างต้นนี้ เป็นหลักธรรมที่นำมาซึ่งความสามัคคีภายในครอบครัวที่ครอบคลุมทวารทั้ง ๓ คือ กายทวาร วาจาทวารและมโนทวาร หมายความว่า ในการกระทำการพูดและการคิดต่อกันด้วยเมตตา มีน้ำใจ แบ่งปัน ประพฤติสุจริต รับฟังความคิดเห็นซึ่งกันและกัน สามารถเคารพนับถือกัน ช่วยเหลือดูแลกัน มีความพร้อมเพรียง มีความร่วมมือ ผนึกกำลังกัน เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน หากเราสมาชิกครอบครัวทุกคนได้ปฏิบัติ จะเกิดเป็นคุณค่าที่จะก่อให้เกิดความสามัคคีในการอยู่ร่วมกันในครอบครัวด้วยดีและมีความสุข ปลอดภัย อันเป็นสิ่งที่สมาชิกทุกคนล้วนปรารถนา โดยความสามัคคีนี้น้อมอยู่ด้วย ๒ ลักษณะดังนี้

(๑) ความสามัคคีทางกาย คือ การร่วมแรงร่วมใจทำงานไม่เกี่ยงหน้าที่และบทบาท หากสมาชิกคนหนึ่งคนใดในครอบครัวว่างก็ช่วยกันทำงานแบ่งเบาภาระ

(๒) ความสามัคคีทางใจ คือ การร่วมมือร่วมใจปรึกษาหารือหาทางแก้ไขปัญหาเมื่อเกิดปัญหาขึ้นภายในครอบครัวโดยยึดหลักสามัคคีธรรมเป็นฐานรองรับในการแก้ปัญหาต่าง ๆ เพื่อให้เป็นไปตามหลักปฏิบัติทางสายกลาง หรือมัชฌิมาปฏิปทา ดังกรณีครอบครัวนางวิสาขาและนายปุณณะเศรษฐีเป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนว่า ความรักความสามัคคีเป็นใจหนึ่งเดียวกันภายในครอบครัวนั้นเป็นพลังที่ยิ่งใหญ่ที่สามารถประคับประคองครอบครัวให้รอดพ้นจากวิกฤตต่าง ๆ ไปได้ ดังนั้น ความสามัคคีจึงเป็นเรื่องสำคัญ สิ่งที่จะนำความเจริญมาสู่ครอบครัว ที่อยู่ด้วยกันด้วยความรักความเข้าใจ รู้จักรักษาน้ำใจซึ่งกันและกัน มีความเคารพต่อกัน ยอมรับฟังกัน รับผิดชอบต่อหน้าที่ของตนเอง ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไม่ทำร้ายกัน ไม่เบียดเบียนกัน ทุกคนสามารถไว้วางใจ ไม่ต้องคอยระแวงกัน รู้สึกปลอดภัยที่จะอยู่ร่วมกัน ก็สามารถเป็นสิ่งที่รับประกันการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขในครอบครัวได้อย่างยั่งยืน

๒.๒ นำมาซึ่งความเป็นพลเมืองที่ดีให้กับสังคม

คำว่า “พลเมือง” หมายถึง “ประชาชน”^{๒๖๑} ในที่นี้คือ สมาชิกทุกคนในครอบครัวและทุก ๆ ครอบครัวซึ่งรวมกันเรียกว่า ชุมชนหรือสังคม ซึ่งได้ถือปฏิบัติตามหลักการดำเนินชีวิตบนเส้นทางสายกลาง รู้จักการสร้างภูมิคุ้มกันให้กับตนเองและครอบครัว ซึ่งสมาชิกครอบครัวดังกล่าวชื่อว่า เป็นสมาชิกหรือพลเมืองที่เหมาะสมไม่เพียงแต่สมาชิกที่ดีในครอบครัวเท่านั้น แต่หมายถึงสมาชิกที่ดีของสังคมอีกด้วย เพราะการประพุดดังกล่าวนั้นเป็นการช่วยกันสร้างสังคมที่ดีร่วมกันของแต่ละครอบครัว และครอบครัวเช่นนี้ก็เป็นครอบครัวที่เป็นที่คาดหวังของทุกคนและสังคม เพราะบุคคลเมื่อมีความเท่าเทียมกับทางสังคม ไม่มีใครสามารถอ้างความเหนือกว่าบุคคลอื่นโดยชาติกำเนิดผิวพรรณหรืออื่นใด รัฐที่เป็นประชาธิปไตยจึงมีมาตรการจัดการกับพลเมืองของตนอย่างยุติธรรมตามหลักแห่งการกระทำ คือ ยกย่องคนที่ควรยกย่อง ตีเตือนคนที่ควรตีเตือน และลงโทษอย่างเหมาะสมแก่คนที่ควรถูกลงโทษ^{๒๖๒} เพราะความเป็นพลเมืองที่ดีนั้นเริ่มมาจากครอบครัว เมื่อครอบครัวสมาชิกทุกคนเป็นคนดี มีความเคารพให้เกียรติ ไม่เบียดเบียนซึ่งกันตั้งมั่นในหลักการในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องตามหลักการข้างต้น ย่อมชื่อว่าเป็นพลเมืองที่ดีต่อสังคมด้วยเช่นกัน ทั้งนี้เพราะเป็นพลเมืองที่มีสมรรถนะในการใช้ชีวิต^{๒๖๓} คำว่า “สมรรถนะในการใช้ชีวิต” คือ เป็นพลเมืองของสังคมที่มีขีดความสามารถพึ่งพาตนเองได้ อีกทั้งมีศักยภาพของตนให้สามารถเป็นพึ่งพาของบุคคลรอบข้างไปพร้อมกันได้ด้วย หมายความว่า

(๑) มีขีดความสามารถในการดำรงตนอยู่ในองค์กรของมรรคอันทางสายกลางข้อสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะและสัมมาอาชีวะ ซึ่งเป็นวิธีการปฏิบัติเพื่อควบคุมกาย วาจา ความประพฤติของตนให้เป็นปกติ ไม่ไปล่วงละเมิดบุคคลอื่น การเลือกประกอบอาชีพที่ถูกต้อง ก็เป็นวิถีทางอีกประการหนึ่งที่จะควบคุมทั้งกายและจิตของตนไม่ให้เลือกประกอบอาชีพที่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น

(๒) มีขีดความสามารถในการรู้จักเลือกคบคนซึ่งเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันให้กับตนเองนั้น ทำให้มีโอกาสในการพัฒนาตนเอง เพราะการเลือกคบคนนั้นประการแรกที่จะได้คบคนดี ๆ นั้น จำเป็นต้องเลือกทำเลที่อยู่ที่เหมาะสมเพื่อสร้างครอบครัว เมื่อเลือกทำเลที่เหมาะสมแล้วทำให้มีโอกาสพบปะพูดคุยคบหาคนดี ได้สดับตรับฟังหนทางแห่งความเลื่อมและความเจริญเป็นเหตุให้เป็นคนที่ดีรู้จักตั้งตนไว้ชอบ (ออตตสัมมาปณิธิ) ตั้งจิตคิดมุ่งหมายนำพอนไปถูกทางอีกทั้งได้สร้างสมคุณความดีเตรียมพร้อมไว้แต่ต้นอีกด้วย

(๓) สืบเนื่องจากข้อ (๑) และ (๒) ทำให้บุคคลเป็นคนไม่นิ่งดูดายในการช่วยเหลือสังคมหรือกิจการของหมู่คณะ เพราะเมื่อบุคคลมีจิตอาสา รู้จักชวนช่วยกิจการของสังคมประกอบ

^{๒๖๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ. ศ. ๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ บริษัทอักษรเจริญทัศน์ จกท.จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๕๘๔

^{๒๖๒} ศรันย์ เลิศรักษ์มงคล, “การสร้างตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองที่สอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๒๖.

^{๒๖๓} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ ศรันย์ เลิศรักษ์มงคล, “การสร้างตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองที่สอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๒๙-๑๓๔.

พร้อมด้วยชุดคุณธรรมที่ดึงดูดให้ผู้เข้ามาแลกเปลี่ยนความคิดความรู้ มีความอบอุ่นใจ สบายใจ เป็นเหตุให้ไม่ทอดทิ้งผู้ที่ได้รับการมอบหมายเพื่อแก้วิกฤตสังคม ซึ่งการที่บุคคลดังที่กล่าวแล้วข้างต้นว่า บุคคลจะมีคุณสมบัติในการแก้วิกฤตสังคมได้นั้นเป็นที่ยอมรับกันอยู่แล้วว่าจะต้องพึ่งพาตนเองได้ก่อนในเบื้องต้น

(๔) มีขีดความสามารถในการพัฒนาศักยภาพด้านปัญญา ซึ่งเป็นคุณสมบัติของผู้ที่จะพึ่งพาตนได้ทางปัญญาด้วยวิธีแห่งมรรคข้อสัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะ กล่าวคือ รู้จักพึงพอใจในความพยายามอย่างเต็มที่ของตน รู้จักควบคุมจิตใจและสติปัญญาของตนให้รู้จักใช้ความรู้ของตนให้เกิดประโยชน์แต่ในทางที่ชอบที่ควร ซึ่งเป็นการเน้นการพึ่งพาตนเองในระดับจิตและปัญญา

ดังกล่าวนี้อาจเห็นได้ว่า ความเป็นพลเมืองที่ดีให้กับสังคมนั้นหมายถึงเป็นผู้ที่มีขีดความสามารถในการพึ่งพาตนเองทั้งในระดับกาย จิตใจและปัญญา ขณะเดียวกันจะต้องสามารถเป็นที่พึ่งพาให้กับสังคมรอบข้างได้ด้วยจิตสาธารณะไม่มุ่งดูแต่ในการช่วยเหลือสังคม ดังกรณีตัวอย่างครอบครัวนางาณิกะเศรษฐีและครอบครัวนางวิสาขามหาอุบาสิกา เป็นต้น

(๓) ทำให้เกิดความผาสุกอย่างแท้จริงของการครองเรือน

คำว่า “ความผาสุก” คือ ความสุข^{๒๖๔} ที่พึงได้รับจากครอบครัว ในทัศนะพุทธศาสนาความสุขของมนุษย์มีอยู่ด้วยกันหลากหลายนัย นัยยะที่ ๑ ความสุข ๒ ระดับ ได้แก่ “โลกียสุขและโลกุตตรสุข”^{๒๖๕} หรือ “ความสุขทางกายกับความสุขทางใจ”^{๒๖๖} นัยยะที่ ๒ ความสุข ๓ ระดับ ได้แก่ กามสุข ฌานสุขและโลกุตตรสุข^{๒๖๗} หรือในแง่มุมของบุคคลผู้แสวงสุข ได้แก่ ความสุขของภคทัสสกับความสุขของบรรพชิต^{๒๖๘} หรือปุถุชนกับอริยบุคคล^{๒๖๙} เป็นต้น ดังกล่าวนี้นี้แม้ว่าความสุขจะมีหลากหลายนัยด้วยกันแต่สำหรับในที่นี้ผู้วิจัย หมายถึง ความสุข ๓ ระดับ ได้แก่ (๑) กามสุข (๒) ฌานสุข (๓) นิพพานสุข โดยรายละเอียดมีดังนี้

(๓.๑) กามสุข คือ ความสุขที่นับเนื่องด้วยกาม บุคคลผู้เสพ ได้แก่ มนุษย์ปุถุชนและพระอริยบุคคลตั้งแต่พระโสดาบันถึงพระสกทาคามีซึ่งยังครองเรือนอยู่ จัดเป็นความสุขทั้งทางกายและจิตใจ ที่ยังให้เกิดขึ้นได้ในปัจจุบันชาตินี้ที่เรียกว่า “ทิฐธัมมิกัตถประโยชน์” เป็นประโยชน์ในภพชาติปัจจุบันหรือความสุขในโลกนี้ ที่เรียกว่า “สุขของภคทัสสผู้ครองเรือน” ดังปรากฏในอานนยสูตร^{๒๗๐} ที่ว่า “คหบดี สุข ๔ ประการนี้ภคทัสสผู้บริโภคม”^{๒๗๑} พึงได้รับตามกาล ตามสมัย สุข ๔

^{๒๖๔} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ ธนกร ชัยชาญอุดมสุข, “ศึกษาตัวชี้วัดความสุขในพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๘๒-๘๕.

^{๒๖๕} อ.ท.อ. (บาลี) ๒/๖๗/๖๐.

^{๒๖๖} อ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๗๑/๑๐๓.

^{๒๖๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพฯ : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๕๕๕.

^{๒๖๘} อ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๖๕/๑๐๒.

^{๒๖๙} อ.ท.ก. (บาลี) ๒/๗๐/๖๑.

^{๒๗๐} อ.จ.ต.ก. (ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๕.

^{๒๗๑} ผู้บริโภคม (กามโภคิ) ในที่นี้หมายถึงผู้เสพวัตถุ กิเลส (หมายถึงอยู่ครองเรือน)

(อ.จ.ต.ก.อ. ๒/๖๒/๓๕๔)

ประการ ะไรบ้าง คือ ๑. อตฺถิสุข (สุขเกิดจากความมีทรัพย์) ๒. โภคสุข (สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์) ๓. อานนฺยสุข^{๒๗๒} (สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้) ๔. อนวัชชสุข (สุขเกิดจากความประพฤติที่ไม่มิโทษ)”จะสังเกตได้ชัดเจนว่า ความสุขดังกล่าวทั้งหมดนี้เป็นความสุขอันเกิดจากการดำเนินชีวิตตามเส้นทางที่ถูกต้องเป็นสัมมาปฏิบัติทั้งทางกายและจิตใจ ตามหลักการแห่งมรรคมีองค์ ๘ ประการ ดังกล่าวมาในหัวข้อที่ ๒.๓.๑ ดังกรณีครอบครัวนางวิสาขามหาอุบาสิกา ครอบครัวนางอุตตรา เป็นต้น ซึ่งความสุขที่ได้รับนี้เป็นความสุขที่ยังต้องอิงด้วยอามิสวัตถุสิ่งของ แต่วัตถุสิ่งของเหล่านั้นแสวงหามาได้ด้วยความสุจริตและสติปัญญาของตนเอง

(๓.๒) ฌานสุข คือ ความสุขที่นับเนื่องด้วยฌาน บุคคลผู้เสพ ได้แก่ ปุณฺณและพระอริยบุคคลตั้งแต่พระโสดาบันถึงพระอรหันต์ เป็นความสุขทางจิตใจอันเกิดจากอำนาจของสมาธิ เป็นความสุขถึงแม้ว่าไม่ได้ออกบวชก็สามารถแสวงหาได้ในปัจจุบันทั้งอยู่ในเพศคฤหัสถ์ด้วยการฝึกสมาธิ เป็นความสามารถของแต่ละครอบครัวจัดสรรเวลาให้กับตนเองและครอบครัว สำหรับการปฏิบัติสมณวิปัสสนาก็มีภูมฺฐานหรือการพึงธรรมตามกาล เพราะบุคคลที่สามารถเข้าใจธรรมและปฏิบัติธรรมได้นั้นต้องมีพื้นฐานของคุณธรรมอย่างน้อยที่สุดมีศีล ๕ บริบูรณ์ในเบื้องต้นซึ่งเป็นศีลพื้นฐานแห่งคุณธรรมของมนุษย์ทุกคน ดังกรณีครอบครัวอนาถปิณฑิกเศรษฐี เป็นต้น

(๓.๓) นิพพานสุข คือ ความสุขที่เนื่องด้วยนิพพาน บุคคลผู้เสพ ได้แก่ พระอริยบุคคลตั้งแต่พระโสดาบันจนถึงพระอรหันต์ จัดเป็นความสุขอันเกิดจากการเข้าใจสภาวะธรรมตามความเป็นจริงของชีวิตด้วยปัญญาญาณเกี่ยวกับ อริยสัจ ๔ กฎพระไตรลักษณ์ อิทัปปจยตา ด้วยวิถีการดำเนินชีวิตตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ตามความเป็นจริงจนกระทั่งสามารถบรรลุธรรมเป็นลำดับไปซึ่งเป็นความสุขที่มนุษย์สามารถเข้าถึงได้ถึงแม้ว่าครองเพศคฤหัสถ์ก็ตาม ดังกรณีตัวอย่างครอบครัวนายปุนณะเศรษฐี ครอบครัวอนาถปิณฑิกเศรษฐี ครอบครัวนางวิสาขามหาอุบาสิกา เป็นต้น

จากการกล่าวมาทั้งหมดในบทที่ ๒ นี้ สามารถแสดงสรุปเป็นแผนภาพได้ดังนี้

^{๒๗๒} คำว่า “อานนฺยสุข” นี้ ฉบับสยามมรณัฐสส เติปฏิกรณ์ (๒๕๒๓) อัง.จตุกก. ๒๑/๑๖๒/๙๐-๙๑ และ ฉบับทยมรณัฐสส สงคติเตปฏิกรณ์ (๒๕๓๐) อัง.จตุกก. ๒๑/๑๖๒/๙๕ เป็นอนนฺยสุข.

แผนภาพที่ ๒.๑ แผนภาพแสดงแนวคิด พัฒนาการ หลักการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวแนว
พุทธศาสนา